สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาคที่ ๑๗)

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาพหลสมบัติ

ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม

วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๘

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาพิพิธสมบัติ ณเมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วันที่ ๓ เดือนมีนาคม ศกนี้ พันเอกประพัทธ์ กุวานนท์ ผู้บุตร ได้มาแจ้งความจำนงต่อกรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง สาส์นสมเด็จ คือ ลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพื่อแจกเป็นของชำร่วย กรมศิลปากรมีความยินดี อนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

เรื่องสาส์นสมเด็จนี้ กรมศิลปากรได้นำลงในหนังสือวารสารศิลปากร ซึ่งเป็นวารสารที่เผยแพร่ความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ อันเป็นงานของกรมศิลปากร ปรากฏว่ามีผู้นิยมอ่านกันแพร่หลาย และกรมศิลปากรยังอนุญาตให้ผู้มาขอพิมพ์หนังสือจากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ตัดตอนไปพิมพ์เป็นภาคๆ ไป สำหรับภาคนี้นับเป็นภาคอันดับที่ ๑๗

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งพันเอกประพัทธ์ กุวานนท์ ได้บำเพ็ญสนองคุณพระยาพิพิธสมบัติ ผู้บิดา ด้วยอำนาจกตัญญูกตเวทิตาธรรม และได้ให้พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นวิทยาทาน ขอกุศลผลบุญทั้งปวงนั้นจงดลบันดาลให้พระยาพิพิธสมบัติได้ประสบอิฐวิบุลมนุญผลตามควรแก่คติในสัมปรายภพ จงทุกประการเทอญ.

พ.อ. [signature]

อธิบดีกรมศิลปากร

๑๗ มกราคม ๒๕๙๘

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

เลขห้อง 104 ฉ.ว.
เลขหมู่ 895.916
ม.2548
เลขทะเบียน ย.1ก30ก44 ฉ.1

มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธสมบัติ (ตาบ กุวานนท์) ท.ช. ท.ม. ท.จ.

ชาตะ ๒๕ มกราคม ๒๔๒๒

มรณะ ๒๗ มีนาคม ๒๔๕๔

มอบให้ ย.ต.ต.
อภินันทนาการ จ.ท.
น.ส. กานดา พิทักษ์ไพรวัน

ประวัติพระยาพิพิธสมบัติ

พระยาพิพิธสมบัติ (ตาบ กุวานนท์) เกิดเมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๒ ณ บ้านตำบลคลองสาน อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี เป็นบุตรคนที่หนึ่งของ นายเบ้า นางปริก กุวานนท์ มีพี่น้องร่วมบิดามารดา สามคน แต่ถึงแก่กรรมไปหมดแล้ว คือ

๑. นายมณี กุวานนท์
๒. ขุนเสน่ห์กษาปณ์กิจ (มานิตย์)
๓. หลวงเทพวาที (ผัน)

ได้ทำการสมรสกับ นางสาวอบเชย ดุลยจินดา (คุณหญิงอบเชย พิพิธสมบัติ ปัจจุบัน) เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ มีบุตรธิดา สี่คน คือ

๑. นางสาวประพิธ กุวานนท์
๒. พันเอก ประพัทธ์ กุวานนท์
๓. เด็กชายวิจิตร กุวานนท์ (ถึงแก่กรรมเมื่อเยาว์)
๔. แพทย์หญิงมุกดา เกษมสุวรรณ

การศึกษา

เริ่มการศึกษาที่โรงเรียนแกรมม่า เกาะปีนัง ต่อมาเข้าเรียนที่โรงเรียนบพิตรพิมุข สอบได้จบชั้นประโยคหก ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดในสมัยนั้น

ข

ตำแหน่งราชการ

พระยาพิพิธสมบัติ ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับต่อไปนี้

พ.ศ. เป็น

๒๔๓๕ ครูอังกฤษผู้ช่วยสังกัดกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ

๒๔๔๒ ล่ามอังกฤษ สังกัดกรมตรวจและกรมสารบัญชี กระทรวงพระคลัง ฯ

๒๔๔๓ เสมียนองกฤษ สังกัดกรมตรวจและกรมสารบัญชี กระทรวงพระคลัง ฯ

๒๔๔๕ ผู้ช่วยนายเวร สังกัดกรมตรวจและกรมสารบัญชี กระทรวงพระคลัง ฯ

๒๔๔๖ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติส่งไปศึกษาวิชาการบัญชีและเศรษฐวิทยา ณ ประเทศอังกฤษ โดยให้ภรรยาได้รับเบี้ยเลี้ยงชีพตลอดเวลาการศึกษา และเดินทางกลับถึงประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

๒๔๕๐ นายเวรชั้น ๒ กรมตรวจและกรมสารบัญชี กระทรวงพระคลัง ฯ

๒๔๕๒ โอนไปเป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการบัญชีใหญ่ การรถไฟหลวงสายใต้ กระทรวงโยธาธิการ

๒๔๕๕ ผู้ช่วยผู้อำนวยการบัญชีใหญ่ การเดินรถไฟหลวงสายใต้ กระทรวงโยธาธิการ

๒๔๖๐ สมุห์บัญชีใหญ่ การเดินรถไฟกระทรวง พาณิชย์และคมนาคม

๒๔๖๒ ผู้อำนวยการ พัสดุรถไฟ

๒๔๖๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้รั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม และผู้รั้งตำแหน่งนายทะเบียนสหกรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นปลัดทูลฉลอง กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม และนายทะเบียนสหกรณ์ ปรากฏตามลายพระราชหัตถเลขา ที่ ๒๐/๖๔๕ ลงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ว่า ได้ปฏิบัติราชการในหน้าที่มาโดยความอุตสาหะเรียบร้อย

๒๕๗๕ เมื่อยุบกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม กับ กระทรวงเกษตราธิการ เป็นกระทรวงเกษตรพาณิชยการ ได้

รักษาการในตำแหน่งปลัดทูลฉลอง กระทรวงเกษตร พาณิชยการ

๒๔๗๕ ออกจากหน้าที่ราชการ รับพระราชทานบำนาญฐานสูงอายุ

ราชการพิเศษ

พระยาพิพิธสมบัติ ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๗๐

ยศ

พ.ศ. เป็น

๒๔๕๔ รองอำมาตย์เอก

๒๔๕๖ อำมาตย์ตรี

๒๔๕๘ อำมาตย์โท

๒๔๖๐ อำมาตย์เอก

๒๔๖๖ มหาอำมาตย์ตรี

บรรดาศักดิ์

๒๔๕๒ หลวงพิพิธสมบัติ

๒๔๕๗ พระพิพิธสมบัติ

๒๔๖๓ พระยาพิพิธสมบัติ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญตรา

๒๔๕๔ เบ็ญจมาภรณ์มงกุฎสยาม

๒๔๕๕ เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา

๒๔๖๐ จัตุรถาภรณ์ มงกุฎสยาม

๒๔๖๔ ตริตาภรณ์ มงกุฎสยาม

๒๔๖๗ ตริตาภรณ์ ช้างเผือก

๒๔๖๙ ทวิติยาภรณ์ มงกุฎสยาม

๒๔๖๙ เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๔ ป.ป.ร.

๒๔๗๐ ทุติยจุลจอมเกล้า และได้รับพระราชทานพานทอง

๒๔๗๒ ทวิติยาภรณ์ช้างเผือก

พระยาพิพิธสมบัติเป็นโรคกะเพาะบัสสาวะพิการ อาการไม่รุนแรงนัก แต่นายแพทย์ให้ความเห็นว่า แม้ทิ้งไว้ก็ไม่เป็นอันตราย แต่ถ้าทำการผ่าตัดจะสบายเป็นปรกติ ท่านจึงตกลงใจรับการผ่าตัด ในวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๙๔ เมื่อผ่าตัดแล้วในวันนั้น อาการทั่วไปดีพ้นอันตราย แต่ในวันรุ่งขึ้นเกิดโรคหัวใจแทรกโดยปัจจุบันทันด่วน ไม่ทันได้เยี่ยวยาก็ถึงแก่กรรมโดยความสงบ ในวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๔๙๔ เวลา ๑.๐๐ นาฬิกา ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ รวมสิริชนมายุได้ ๗๒ ปี ๑ เดือน ๒๙ วัน

อธิษฐานรำลึก

ท่านเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยศีลธรรมและคุณธรรมอันดีงาม และเป็นประมุขที่ดียิ่งของครอบครัว ท่านเป็นสามีที่ซื่อสัตย์และถนอมน้ำใจภรรยา เป็นบิดาที่เอาใจใส่อบรมศีลธรรมมารยาทแก่บุตร และได้ให้การศึกษาอย่างดีที่สุดแก่บุตรตามกาลสมัย จนบุตรเติบโตได้ปฏิบัติหน้าที่การงานเป็นหลักฐาน มิได้ทำให้เสื่อมเสียวงศ์ตระกูลแต่อย่างใด พระคุณอันใหญ่หลวงของท่านย่อมอยู่ในความทรงจำของภรรยา และบุตรทุกคน และสิ่งที่ท่านได้ปฏิบัติมาบุตรก็ย่อมเอาอย่าง และนำไปใช้อบรมผู้อื่นต่อไป ดังนี้ทำให้ท่านเป็นเหมือนดังมีชีวิตอยู่ เพราะสิ่งที่ท่านเคยกระทำมานั้นมีผู้อื่นนำไปทำตามอย่าง และบังเกิดประโยชน์เช่นเดียวกันนั้นในบุคคลรุ่นใหม่ต่อไป เมื่อท่านออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญแล้วก็ได้บำเพ็ญตนอย่างสงบ คือเข้าวัดบำเพ็ญกุศลรักษาศีลอุโบสถโดยสม่ำเสมอเรื่อยมาจน กระทั่งป่วย ข้อธรรมะที่ท่านรักษาและปฏิบัติตลอดมานี้ ตรงกับพุทธสุภาษิตที่ท่านเจ้าคุณปริยัติเวที (ผุย คตญาโณ) ป.๙ วัดปทุมวนาราม คัดให้มาดังนี้.

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

ฉตฺตํ มหตฺตํ วิย วสฺสกาเล	เหมือนร่มใหญ่ในฤดูฝน ย่อมกันฝนไม่ให้เปียกได้
ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ	ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้
น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี	คนผู้ประพฤติธรรม เป็นนิตย์ ย่อมไม่ไปสู่ทุคคติ
สุขํ ยาว ชรา สีลํ	ศีลย่อมอำนวยให้เป็นสุขจนถึงแก่เฒ่า
ปุญฺญํ สุขํ ชีวิต สงฺขยมฺหิ	บุญคือความรักษากาย วาจา ใจ ให้สะอาด ย่อมอำนวยเป็นสุขจนสิ้นชีวิต
อกโกเธน ชิเน โกธํ	พึงชนะความโกรธ ด้วยความไม่โกรธตอบ
บุพพการี	คือบุคคลผู้ทำอุปการะก่อน ได้แก่ มารดา บิดา ครู อาจารย์ เป็นต้น เป็นผู้ให้อุปการะแก่บุตร ธิดา และสานุศิษย์มาก่อน

กตัญญูกเวที

คือ บุคคล ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำมาแล้วแก่ตน และทำตอบแทนได้แก่บิดา และสานุศิษย์ เป็นต้น ทำการตอบแทนคุณท่านเช่นนี้ จัดว่าเป็นคนดี มีความสุขความเจริญในโลก

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ ประทานไปพร้อมด้วยพระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ ๘ เที่ยวเมืองพุกาม (ท่อนที่ ๓) กับทั้งรูปฉายเครื่องแห่กระบวนศพจีนด้วยอีก ๑๓ รูป ได้รับประทานแล้ว พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

แทงวิสัยนั้นเกล้ากระหม่อมก็ได้นึกเหมือนกัน ว่าที่จะเป็นปีใส แต่ไปจนใจอยู่ที่ถือแต่หอก ไม่เห็นมีโล่ห์ ทำเอาถอยหลังไป แล้วก็ไปนึกถึงตัวอย่างโคลงต้นบทหนึ่งขึ้นได้ ที่ว่า

“จริกางห่มหอกเลื่อง แทงเขน
สองประยุธยืนยัน ย่องย้อง
นางอั้วเพงผัวเอน ควายเสี่ยว
สองประจันมือจ้อง จ่อแทง”

โคลงนี้ตีความยากยิ่ง เข้าใจว่าสองบาทต้นกล่าวถึงแทงวิสัย สองบาทปลายกล่าวถึงกะอั้วแทงควาย น่าจะคัดมาจากฤลิตโสกันต์ครั้งไหน คราวหนึ่งซึ่งยังไม่เคยพบต้นฉบับหนังสือนี้เลย ถ้าหากว่ากล่าวถึงแทงวิสัยจริง ๆ ก็นับว่าเป็นปีใสถูกแน่ เพราะในคำโคลงนั้นมีคำว่า “แทงเขน” ต้องเป็นคู่แทงถือหอกกับปีใสอย่างมลายู “จริกาง”

จะหมายความว่าอะไร รูปภาพซึ่งแต่งตัวเหมือนคู่แทงวิสัยนั้น คน
เรียกว่า "เซียวกาง" บ้าง เรียก "เขียวกาง" บ้าง เห็นจะ
คลาดเคลื่อนทั้งสองอย่าง จริงกางก็น่าจะหมายถึงเซียวกางหรือเขียว
กางนั้นเอง อันเซียวกางหรือเขียวกางนี้คิดใจสงสัยอยู่เป็นอันมาก
หากดูลักษณะแห่งรูปเห็นว่าเก่ามาก และได้ทำไว้ตามประตูมีอยู่
ดาษดื่นทุกหนทุกแห่งนมนานมาแล้ว แต่ไม่เคยเห็นหนังสือเก่าเรียกชื่อ
รูปนั้นไว้ในเรื่องไรเลย

เรื่องที่ต้องเสด็จไปชันศาลนั้น ได้ทราบเค้าจากแม่สงวนไปเล่า
ให้ฟังแล้ว ว่าพระกันภยุบาทว์ออกมาเฝ้า ทูลเชิญเสด็จเป็นพยานใน
คดีถูกไล่บ้าน แม่สงวนว่าฝ่าพระบาทไม่ทรงรับ ทำให้เข้าใจว่าจะพ้นไป
แล้วกลับมาทราบข่าวว่าไม่พ้น ต้องเสด็จไปให้การต่อศาลจนได้ แต่
ฟังตรัสเล่าดูเจ้าพนักงานศาลอังกฤษเขาจัดการรับเสด็จอย่างระวังที่สุด
สมควรทุกอย่าง น่าชอบใจเขา

เรื่องหญิงชาวเดนมาร์คมาร์ดจะเอาเรื่องรบฝรั่งเศส อาการอยู่
ข้างหนักมาก ฝ่าพระบาทตรัสผลักไสให้พ้นไปเสียได้ดีหนักหนา พ้น
ทุกข์สำเร็จทุกข์

เรื่องการปลงศพเมียมหาเศรษฐีจีนที่บีนังนั้น พิจารณาดูรูปฉาย
รู้สึกคนใจเป็นอันมาก เครื่องแห่เขาทำประณีตงามจริง รู้สึกว่า
ช่างจีนที่บีนังมีมาก และฝีมือดีกว่าช่างจีนในเมืองไทย เหตุที่ม

เช่นนั้นก็เพราะมีคนออกเงินมากให้ทำเป็นปัจจัย คิดดูการศพไม่ว่า
ชาติใดภาษาใด เห็นจะทำสำเร็จไปด้วยเครื่องสดเครื่องกระดาษ
เป็นแบบฉบับเหมือนกันหมด มาทำเป็นของแห้งกันขึ้นก็ในภายหลัง
แม้พระเบญจาทองคำซึ่งจัดว่าเป็นของแห้ง เมื่อเสร็จงานแล้วก็รื้อทิ้ง
เช่นเครื่องสดเหมือนกัน เมื่อดูรูปเครื่องแห่ศพของจีนอันงดงามนั้น
แล้วก็เกิดญาณขึ้นในใจว่านี่แหละเข้าสุภาษิตที่ว่า “ช่างอยู่แก่จีน”
แล้วก็นึกไปถึงหนังสือพิมพ์ซึ่งเขาเคยลงบ่นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวงทรงสร้างประปาขึ้น ก็โดยพระมหากรุณาเพื่อพระราชทาน
ความปกป้องผองภัย อันจะพึงเกิดด้วยไข้เจ็บแก่ประชาราษฎร์ ถึงคน
ไทยโดยเฉพาะ แต่การนั้นไม่เป็นไปสมพระราชประสงค์ ด้วยมีชาว
ต่างประเทศ (คือจีน) เข้ารองน้ำเอาไปขายเป็นอาณาประโยชน์แห่ง
ตน ตามคำที่ว่าเช่นนกไม่เห็นมีใครห้ามไม่ให้ไทยมารอง เห็นเป็นตก
เข้าสุภาษิตวรรคที่สองที่ว่า “สินอยู่แก่ไทย”

ขอบพระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดจด
หนังสือฝรั่งชื่อพระเมเหส์ ๘ ตำแหน่งของพม่าประทานไป ได้ส่งไปให้
ลงแทรกในต้นฉบับแล้ว

อ่านเรื่องเที่ยวเมืองพุกามท่อนที่ ๓ ครานั้น สะดุดใจในข้อของ
พระไตรปิฎก เห็นว่าพระไตรปิฎกเป็นของที่พึงจะให้ได้ง่ายกว่าช้าง
เผือกมาก เพราะพระไตรปิฎกเป็นของทำขึ้นได้ ช้างเผือกเป็นของทำ
ขึ้นไม่ได้ ถ้าพูดขอแต่โดยดีก็มีทีจะได้อยู่มาก แม้พูดขออย่าง

"ข่มหมู" ก็ต้องรบกันเท่านั้น จะเอาให้ได้หรือไม่ให้ได้ย่อมสำเร็จที่คำพูด ขมาบาปเสียเถิด นึกว่าพาลหาเหตุจะรบเป็นแน่

อีกประการหนึ่ง ข้อซึ่งอ้างว่าเมืองไทยเมืองเขมรมีพระพิมพ์และเงินตราเมืองพุกาม เป็นพยานว่าเคยเป็นเมืองขึ้นเมืองพุกาม เห็นว่าไม่จำเป็นที่เมืองไหนมีของเมืองใดจะต้องเป็นเมืองขึ้นเมืองนั้น คนเคยไปเมืองลังกาเขามาเล่าว่า ไปเห็นพระพุทธรูปไทยชนิดผ้าห่มเป็นลายมือยู่ที่วิหารพระเขียวแก้ว คำนี้เป็นหลักอ้างว่าเมืองลังกาไม่เคยขึ้นเมืองไทย ก็ยังมีพระพุทธรูปของไทยได้ พระพุทธรูปนั้นเป็นของที่พุทธศาสนิกชนนับถืออาจนำไปที่ไหนก็ได้ ยิ่งเป็นพระพิมพ์ด้วยแล้วก็ย่อมนำไปได้ง่ายมาก แม้เงินตราก็เหมือนกัน อาจติดตัวพ่อค้าไปตกอยู่เมืองไหนก็ได้ แต่ที่ว่านี้ว่าจำเพาะความเป็นไปในพระพุทธรูปกับเงินตรา ไม่ได้ตั้งใจจะว่าไปถึงเมืองไทยเมืองเขมรเคยเป็นเมืองขึ้นเมืองพุกามหรือเปล่านั้นด้วย

เมื่อวานนี้หญิงเบ้ามาขอให้รดน้ำผูกมือให้แทนเด็จพ่อ ในวันอายุครบสองรอบจักรแห่งปี ออกรู้สึกตื้นใจ ด้วยสังเกตเห็นความเป็นไปของเธอดูยังเด็กแท้ ๆ ควรหรืออายุเป็น ๒๔ แล้ว ได้ทำให้เธอตามประสงค์ และให้พรแก่เธอ เธอบอกว่าวันที่ ๕ ธันวาคมจะออกมาบี้นัง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับสายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๑ แล้ว โคลง "จารึกวง" ที่ประทานมานั้นหม่อมฉันลืมไม่ได้นึกไปถึงเลย เห็นเป็นลูกกุญแจสำหรับไขเอาอธิบายเรื่อง "แทงวิไสย" ได้ดีหนักหนาทีเดียว

ข้อ ๑ ได้ความชัดว่าที่เรียกว่าแทงวิไสยนั้นมาแต่ "แทงบีไส" แน่

ข้อ ๒ โคลงบทนี้เป็นโคลงครั้งกรุงศรีอยุธยา เลือกเอามาลงไว้เป็นตัวอย่างในตำราโคลง ความแสดงว่าแทงบีไสกับกะอั้วแทงควายผู้ชายเล่นแตะมีทั้ง ๒ อย่างด้วยกัน (ในงานโสกันต์) มาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ข้อ ๓ แทงบีไสกับกะอั้วแทงควายที่เล่นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เอาอย่างมาแต่กรุงศรีอยุธยา แต่มาเปลี่ยนไปให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่นแทงบีไส แต่กะอั้วแทงควายยังคงให้ผู้ชายเล่นอย่างเดิม

ข้อ ๔ หม่อมฉันเคยเห็นเล่นกะอั้วแทงควาย (ที่มุมสนามหน้าศาลาสหทัยสมาคม) หลายครั้ง ดูเป็นเล่นจำอวดอย่างต่ำ เมื่อคิดว่าเหตุใดจึงเอาการเล่นเช่นนั้นมาในงานโสกันต์ใหญ่ นึกขึ้นถึงที่เจ้าหลวงพระบางเอาการเล่นสิงห์กับคนป่า (ที่ร้องวู้ ๆ) มาช่วยงาน

โสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และโปรดให้เล่นในสนามเดียวกับกุลาตีไม้ ก็คิดเห็นชนมาว่าการเหล่านี้พวกประเทศราช หรือพวกชาวต่างประเทศที่เขาพึงพระบรมโพธิสมภารคงจัดมาช่วยงาน เช่นเดียวกับเจ้าหลวงพระบางเอาเล่นสิงห์มาช่วย อาจจำแนกได้ดังนี้

๑) กุลาตีไม้ ของพวกแขกอินดู (หม่อมฉันได้เคยเห็นแขกกลิงเล่นที่เมืองตรัง)

๒) สิงห์โตล่อแก้ว ของพวกญวน

๓) กะอ้วแทงควาย ของพวกทวาย (ชื่อกะอ้วผัวนางกะแอเป็นชื่อทวาย)

๔) แทงบีไส ของพวกมลายู น่าจะมีอย่างอื่นของพวกอื่นอีก

ข้อ ๕ เหตุใดในโคลงจึงเรียกว่า "จารีกาง" คำนี้มิใช่ภาษาไทย หม่อมฉันตรวจดูในปทานุกรมภาษามคธของอาจารย์จิลเดอ มีศัพท์ "จารี" แปลว่ากระทำ Acting หรือเดิน Walking ไปดูในปทานุกรมภาษามลายูที่หอสมุดเมืองปีนัง มีคำ "จารีกัน" Charikun ดูใกล้กับจารีกางมาก แต่ผู้แต่งหนังสือนั้นแปลว่า "ให้ค้นหาของ" To institute a search for anything ความไถลไปเสียอย่างอื่น หรือมลายูเขาจะใช้หมายความอย่างอื่นอีก เช่นว่ากิริยาข้าศึกค้นหากันในป่าได้ดอกกระมัง

ข้อ ๖ ที่เปลี่ยนแทงบีไสมาให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่น หม่อม

ฉันก็ว่าน่าจะเกิดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ เพราะเห็น
ว่าให้ผู้หญิงรำจะงามน่าดูกว่าผู้ชายเล่น อยากจะเดาต่อไปว่ามีขึ้น
เมื่อการพิธีทูลกระหม่อมลงสรงเป็นปฐม มาถึงรัชกาลของทูล
กระหม่อมจึงทรงพระราชดำริให้มีรำช่อดอกไม้ทองเงินเพิ่มขึ้นขอให้
ทรงพิจารณาดูเถิด

ภาษิตว่า "ช่างอยู่แก่จน ส้นอยู่แก่ไทย" ที่ทรงยกขึ้นในลาย
พระหัตถ์นั้น ประหลาดที่เป็นของไทยแต่ง อาจแปลความได้ต่างกัน
ถึง ๓ นัย นัย ๑ ว่าถึงจนเป็นช่างก็ยากจน ทำอะไรต้องเอาขายหา
เงินที่ไทย นัย ๑ เปลี่ยนคำ "ส้น" เป็น "ศีล" ว่าจนเป็นช่าง
ไทยซื่อตรง นัย ๑ ว่าจนเป็นช่างทำอะไรทำได้ ไทยได้แต่หาเงินไว้
คอยซื้อ

หม่อมฉันทูลไปในจดหมายฉบับก่อน ว่าได้ไปดูทำผ้าลายที่เมือง
สุหรัดนั้นพลาดไป ที่จริงไปเมืองอะเมดะบัดซึ่งอยู่ใต้เมืองสุหรัดลงมา
หม่อมฉันไปค้นในหนังสืออภิธานอินเดีย Imperial Gazetteer of India
ได้ความว่าแว่นแคว้นอินเดียตอนใกล้ทะเลทางฝ่ายตะวันตก ตั้งแต่
เมืองบอมเบขึ้นไป แต่โบราณเรียกว่าภาค "กุสราต" Guzarat บาง
สมัยก็รวมกันเป็นราชอาณาเขตเดียว บางสมัยก็แยกกันเป็นหลาย
ราชอาณาเขต เมืองสุหรัดและเมืองอะเมดะบัดรวมอยู่ในภาคกุสราต
ด้วยกัน เหมือนอย่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองนครลำปางรวมอยู่ใน

มณฑลพายัพฉะนั้น มีอธิบายต่อมาว่าตามเมืองในภาคนั้นชาวเมือง
ทอผ้าเป็นอาชีพมาแต่โบราณ ผ้าที่ทอในภาคนั้นจึงดีกว่าแห่งอื่นใน
อินเดีย การย้อมสีและการทำลายก็เนื่องกับการทอ คือทำผ้าลายขาย
ที่หม่อมฉันไปดูทำตามบ้านราษฎรดังกล่าวไปแล้ว ดูเหมือนจะเป็นผ้า
อย่างที่ทำจำนวนมาก สังเกตดูผ้าลายอย่างของโบราณมักทำลายงาม
สีสด และเนื้อดีกว่าผ้าที่ขายในตลาด คงมีช่างที่ฝีมือดีเรียกราคาสูง
กว่าที่ขายกันเป็นสามัญ แต่ก็คงทำตามบ้านพวกช่างอย่างบ้านพานถม
และบ้านหล่อในเมืองเราอยู่นั่นเอง

เรื่องที่จะทูลเสนอในสัปดาห์นี้ หม่อมฉันได้รับจดหมายเจ้าผิว
มีมาแต่เมืองมัณฑเล ตอบคำถามของหม่อมฉันเรื่องศักดิ์เจ้าพม่า
เธอบอกว่าในราชวงศ์พม่านับว่าเป็นเจ้า ๓ ชั้น คือ ราชบุตร ราชนัดดา
ราชปนัดดา (คือชั้นหม่อมราชวงศ์ของเราก็ยังนับว่าเป็นเจ้า) พิเคราะห์
ดูเข้าเกณฑ์ "เจ็ดชั่วโคตร" ตามกฎหมายเก่าที่อยู่ ของไทยเรา
แต่เดิมก็จะเป็นเช่นนั้นดอกกระมัง ทำเนียบเจ้าราชนิกูล ในกฎหมาย
กฉันนามเป็น "เจ้า" ทั้งนั้น เช่น "เจ้าราม ฆพ" เป็นต้น แม้
ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร พระราชทานยศจีนเรื่องเมืองชลบุรี
แรกก็ให้เป็นเจ้าบำเรอภูธรราชนิกูล แล้วเลื่อนเป็นกรมหมื่นและกรม
ขุนสุนทรภูเบศ คำ "หม่อมราชวงศ์" ที่มีในกฎหมายทำเนียบศักดินา
น่าจะหมายตรงกับชั้นที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่า "หม่อมหลวง"

ดอกกระมัง ที่มาเปลี่ยนต้นนามเจ้าราชนิกูลเป็น “หม่อม” เช่น หม่อมราโชทัยเป็นต้น เข้าใจว่าเกิดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ ถึงกระนั้นก็ยังเคยได้ยินคนเรียกเจ้าพระยาเทเวศร ฯ ว่า “เจ้าหลาน” เรียกหลวงสากลกิจประมวณ เมื่อเป็นนายทหารมหาดเด็กว่า “เจ้าเฉลิม” หม่อมฉันลองคิดหาหม่อมราชวงศ์ที่รับสัญญาบัตรเป็นขุนนางมาแต่ก่อนรัชกาลที่ ๕ ก็นึกไม่ออก จำได้ว่าเจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร แต่ยังเป็นหม่อมราชวงศ์คลี่ ได้ว่ากรมธรรมการมาเป็นนาน จึงพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระวุฒิการบดี ขอให้ทรงพิจารณาดู

ในสัปตาหะนี้หม่อมฉันส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๘ ท่อนที่ ๕ มาถวายอีกท่อนหนึ่ง หมดเรื่องตำนานเมืองพุกามเพียงท่อนนี้ ว่าด้วยตำนานเมืองพุกามอยู่ข้างยืดยาวสักหน่อย เพราะหม่อมฉันเห็นว่าตำนานเมืองพุกามยังไม่เคยมีในภาษาไทยจึงไม่ตัดเสียให้สั้น คราวหน้าจะพรรณาว่าด้วยโบราณวัตถุที่เมืองพุกามต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๙ เที่ยวเมืองพุกาม (ต่อ)

เจ้านรปติสิทธุ Narapatisitthu (ในจารึกลัยาณีเรียกว่านรปติชัยสุร) กลับลงมาถึงเมืองพุกามก็ได้ครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๑๗๑๖ นับเป็นพระเจ้าราชาธิราชองค์ที่ ๘ ที่ได้ครองเมืองพุกาม ทำพิธีราชาภิเษกด้วยกันกับนางเวพุวดี แล้วให้ไปรับพระมหาเถระปันสะคูกลับมาจากเมืองลังกา สถาปนาเป็นที่มหาสังฆปรินายกอย่างเดิม ครั้นพระมหาเถระปันสะคูถึงมรณภาพจึงทรงตั้งพระมหาเถระอุตราชีวะเป็นมหาสังฆปรินายกต่อมา

ในรัชกาลของพระเจ้านรปติสิทธุนี้ เริ่มเรื่องที่พระสงฆ์ลังกาวงศ์จะมาตั้งในเมืองพม่ามอญและต่อมาถึงเมืองไทย ในเรื่องพงศาวดารลังกาว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๖๙๖ (ตรงกับสมัยพระเจ้าอลองคะสิทธุครองเมืองพุกาม) พระเจ้าปรักกรมพาหุมหาราชได้ครองราชสมบัติในลังกาทวีป เวลานั้นบ้านเมืองในเกาะลังกาตกเป็นของพวกทมิฬอยู่โดยมาก พระเจ้าปรักกรมพาหุพยายามทำสงครามเอาบ้านเมืองคืนได้ทั้งเกาะลังกาแล้วยกกองทัพข้ามไปตีเมืองทมิฬเอาไว้ในอำนาจได้ด้วย เมื่อการฝ่ายราชอาณาจักรเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าปรักกรมพาหุทรงพิจารณาพระพุทธศาสนา ให้พระสงฆ์ในลังการวมเป็นนิกายเดียวกัน และทำสังคายนา (อันไทยเรานับว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๗) แต่นั้นพระ

พุทธศาสนาในลังกาทวีปก็รุ่งเรืองขึ้น ประจวบกับเวลาที่พระพุทธศาสนาในอินเดียถูกพวกถือศาสนาฮินดูเบียดเบียนให้เสื่อมทรามลง เมืองลังกาก็ได้รับความนับถือของประเทศอื่นที่ถือพระพุทธศาสนาอย่างคติหินยานด้วยกัน ว่าเป็นหลักพระศาสนา เมื่อพระมหาเถระปิ่นสะกุลกลับจากลังกาคงนำข่าวมาเล่าที่เมืองพุกาม ในพงศาวดารพม่าจึงปรากฏว่าพระเจ้านรปติสิทธุตรัสให้พระมหาเถระอุตราชีวะซึ่งเป็นมหาสังฆปรินายกเป็นสมณทูตสืบไป พระศาสนาในลังกาทวีปเมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๓ แต่ทางพงศาวดารลังกาว่าใน พ.ศ. ๑๗๓๓ นั้นเองกองทัพเรือเมืองลังกามาตีเมืองพม่า ความแย้งกันอยู่ จึงเห็นว่าเรื่องที่จริงนั้นน่าจะเกิดแต่พวกลังกามาปล้นเมืองชายทะเลราชอาณาเขต แต่เวลานั้นพระเจ้านรปติสิทธุไม่มีกำลังพอที่จะยกกองทัพไปตีเมืองลังกาตอบโต้ ประสงค์จะป้องกันมิให้เกิดเหตุเช่นนั้นอีก จึงทรงอาราธนาให้พระมหาเถระอุตราชีวะเป็นสมณทูตไปว่ากล่าวโดยทางธรรม การก็สำเร็จประโยชน์ได้ดังพระประสงค์ แต่นั้นเมืองลังกากับเมืองพม่าก็กลับเป็นไมตรีกันสืบมา

ในจารึกกัลยาณีว่าเมื่อพระมหาเถระอุตราชีวะไปเมืองลังกาครั้งนั้น มีเด็กมอญชาวเมืองพิมคนหนึ่ง ซึ่งถวายตัวเป็นศิษย์แล้วบวชเป็นสามเณรได้นามว่า “ฉบัฏ” ตามไปด้วย เมื่อพระมหาเถระจะกลับเมืองพุกาม สามเณรฉบัฏขออยู่เล่าเรียนที่เมืองลังกา ครั้น

อายุครบอุปสมบทก็บวชเป็นพระภิกษุในวงศ์สงฆ์ลังกา แล้วศึกษาพระธรรมวินัยตามลัทธิ์สังฆนาครั้งพระเจ้าปรักกรมพาหุจนรอบรู้แตกฉาน เมื่อบวชครบ ๑๐ พรรษาบรรลุเถรภาพแล้ว จึงชวนเพื่อนภิกษุที่ได้เล่าเรียนรอบรู้และลุเถรภาพเช่นเดียวกันอีก ๔ รูป มีนามว่า พระ "สีวลี" ชาวลิตติคาม (ในลังกาทวีปนั้น) รูป ๑ พระ "ตามะลินท" เป็นโอรสของพระเจ้ากรุงกัมโพช รูป ๑ พระ "อานันท" ชาวเมืองกัญจิบุรี (ที่ถูกกาญจนบุรี อยู่ในอินเดียฝ่ายใต้ ซึ่งภายหลังได้นามว่าเมือง "คอนชิวรัม" Gonjeevaram เดียวนี้รวมอยู่ในเขตเมืองมัทราษฎร์) รูป ๑ พระ "ราหุล" เป็นชาวเมืองลังกา รูป ๑ พากันโดยสารเรือมายังเมืองพม่าแล้วขึ้นไปยังเมืองพกาม แต่เวลานั้นพระมหาเถระอุตราชีวะผู้เป็นอาจารย์เดิมของพระฉัฏฐิงมรณภาพเสียแล้ว พวกพระเถระ ๕ องค์ที่บวชมาจากลังกาเห็นวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในเมืองพม่าผิดกับพระสงฆ์ลังกามากนัก จึงไม่ยอมร่วมสังฆกรรมกับพระสงฆ์ในพื้นเมือง พระสงฆ์ฝ่ายหินยานในเมืองพม่าจึงเริ่มเกิดเป็น ๒ นิกายขึ้น พระสงฆ์ลังกาวงศ์คงจะสังวรวัตรปฏิบัติเคร่งครัดผิดกับพระสงฆ์ในพื้นเมืองสมัยนั้น เมื่อพระสงฆ์ที่มาใหม่รู้ภาษาพม่าจนสามารถสั่งสอนชาวเมืองได้ ก็มีคนเลื่อมใสมาก แม้พระเจ้านรปติสิทธุก็ทรงเลื่อมใสทำนุบำรุงพระสงฆ์ลังกาวงศ์และอุดหนุนให้พวกพม่าบวชในนิกายนั้นมากขึ้นเป็นลำดับมา แต่มามีเหตุ

เกิดขึ้นในเหล่าพระเถระที่มาจากลังกา ๕ องค์นั้น ด้วยราหุลเถระเกิดกำหนัดอยากจะสึก พระเถระจึก ๔ องค์ทักท้วงว่าถ้าสึกที่เมืองพุกามพวกพม่าจะเอาหมิ่นสมณะ พระสังฆลังกาวงศ์แนะว่าถ้าจะสึกให้หลบไปสึกในประเทศอื่นที่ทางไกล พระราหุลเถระจึงองเรือมายังประเทศอันหนึ่ง ในพงศาวดารพม่าเรียกเกาะมลายะ (แต่ที่แท้นั้นคือเมืองนครศรีธรรมราช ดังจะกล่าวในวินิจฉัยต่อไปข้างหน้า) พระเจ้าแผ่นดินประเทศนั้นได้สมาคมกลเลอมใสในราหุลเถระ ถึงตั้งให้เป็นพระราชครู แต่นั้นมาพระสงฆ์ชาวลังกาตามมาอีก และมีชาวต่างประเทศทั้งพม่า มอญ ไทย และเขมรพากันไปบวชเรียนที่เมืองลังกามากขึ้น ความนิยมนับถือศาสนาลังกาวงศ์จึงแพร่หลายในประเทศเหล่านั้นสืบมาด้วยประการฉะนี้

ตรงนี้จะนำวินิจฉัยเรื่องพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาสู่เมืองไทยแทรกลงสักหน่อย ด้วยเป็นเรื่องเนื่องกับพงศาวดารพม่าในตอนที่กล่าวมานี้ ชื่อประเทศที่เรียกในพงศาวดารพม่าว่า “เกาะมลายะ” นั้นตรงกับที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Malay Peninsular แปลเป็นภาษาไทยว่า “แหลมมะลายู” เป็นแน่ แต่ตามบรรดาเมืองในแหลมมะลายูมีโบราณวัตถุสถานสร้างอย่างแบบลังกาปรากฏอยู่แต่ที่เมืองนครศรีธรรมราชเมืองเดียว คือองค์พระมหาธาตุที่ยังบูชากันอยู่ทุกวันนี้ เป็นรูปทรงพระสถูปแบบลังกาชัดเจน ทั้งมีคำในศิลา

จารึกของ "พ่อขุนรามคำแหง" ประกอบ ว่าพระมหาเถระชื่อสังฆ-
ราชาเจ้าคณะสงฆ์ที่เมืองสุโขทัยในสมัยนั้น ล้วนไปจาก "เมือง
นครศรีธรรมราช" นอกจากนี้ยังมีในหนังสือแต่งแต่โบราณก็หลาย
เรื่อง เช่นเรื่อง "สิหิงคนิทาน" ตำนานพระพุทธสิหิงค์เป็นต้น
กล่าวยุติต้องกันว่าเมืองนครศรีธรรมราชเคยเป็นที่ตั้งคณะพระสงฆ์
ลังกาวงศ์ และไปมาติดต่อกับเมืองลังกามาก่อน เพราะฉะนี้ถ้าเอา
เรื่องทางเมืองไทยประสานกับพงศาวดารพม่า เชื่อได้ว่าพระราหุล
เถระ (กับพระสงฆ์ที่เป็นสานุศิษย์) เชิญพระพุทธศาสนาลัทธิลังกา
วงศ์มายังเมืองไทย และเริ่มแรกมาตั้งที่เมืองนครศรีธรรมราชเมื่อ
ราว พ.ศ. ๑๗๔๐ ก่อนราชวงศ์พระร่วงตั้งกรุงสุโขทัยประมาณ ๕๐ ปี
เวลานั้นเมืองนครศรีธรรมราชยังมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองอยู่เป็น
อิสระ มาจนถึงรัชกาลพระเจ้า (พ่อขุน) รามคำแหงมหาราช
เมืองนครศรีธรรมราชจึงตกเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงสุโขทัย ใน
หนังสือสิหิงคนิทานกล่าวว่า พระร่วงเจ้า (คือพระเจ้ารามคำแหง)
ตำรัสสั่งให้พระเจ้านครศรีธรรมราช ขอพระพุทธรูปต่อพระเจ้ากรุง
ลังกา จึงได้พระพุทธสิหิงค์มายังประเทศสยาม และเสด็จลงไปรับ
พระพุทธสิหิงค์ถึงเมืองนครศรีธรรมราช แล้วเชิญมาประดิษฐาน
ไว้ ณ เมืองสุโขทัย

เมื่อก่อนมีพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาตั้งที่เมืองนครศรีธรรมราช

ชาวสยามทั้งไทย ขอม ละว้า ถือพุทธศาสนาอยู่แล้ว แต่ถือ
ตามคติมหายานอันได้มาจากกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา มีโบราณ
วัตถุสถานคือ พระมหาธาตุเมืองไชยาเป็นต้น ซึ่งสร้างตามคติมหายาน
ยังปรากฏอยู่ ณ ที่ต่าง ๆ ตั้งแต่เมืองยะลา เมืองนครศรีธรรมราช
เมืองไชยา ตลอดขึ้นมาจนถึงเมืองนครปฐม เมืองลพบุรี และต่อ
ไปทางฝ่ายเหนือจนถึงกรุงสุโขทัย แม้พระมหาธาตุเมือง
นครศรีธรรมราชซึ่งเดิมก็สร้างครั้งแรกตามคติมหายาน เป็นรูปมณฑป
อย่างพระมหาธาตุเมืองไชยา พระมหาธาตุจึงคติปรากฏอยู่บนพวก
พระสงฆ์ลังกาวงศ์มาให้แบบสร้างเป็นพระสถูปแบบลังกา สวม
มณฑปซึ่งเดิมไว้ข้างใน เมื่อพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาตั้งสอนคติ
หินยาน ณ เมืองนครศรีธรรมราชนั้น พวกอาหรับก็มาสั่งสอนศาสนา
อิสลามแก่พวกชาวเหลมมะลายูทางตอนใต้ พากันไปเข้ารีตถือ
ศาสนาอิสลามเสียโดยมากแล้ว ยังถือพระพุทธศาสนากันอยู่แต่
ข้างตอนเหนือ แต่คติมหายานที่ถือกันอยู่คงเป็นอย่างหรูดโทรมมาก
ด้วยขาดความอุดหนุนแต่ชาวกรุงศรีวิชัยมาช้านาน เพราะชาวเมือง
ศรีวิชัยก็พากันไปเข้ารีตถือศาสนาอิสลามเสียแล้ว เมื่อพระสงฆ์
ลังกาวงศ์มาตั้งสั่งสอน พวกชาวเมืองนครศรีธรรมราชจึงพากัน
เลื่อมใสคติลังกาวงศ์โดยรวดเร็ว ถึงกระนั้นความลำบากอย่างอื่น
ก็ยังมี ด้วยพระไตรปิฎกพวกมหายานเป็นภาษาสันสกฤต พวก

พระสงฆ์ลังกาวงศ์จะต้องเปลี่ยนพระไตรปิฎกเป็นภาษามคธตามคติ
หินยาน การแผ่คติและคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองไทยจึงไม่รวด
เร็ว ราวศักราช ๑๐๐ ปีพระสงฆ์สยามจึงได้แปลงเป็นอย่างลังกาวงศ์
ทั่วทั้งประเทศ และแพร่หลายตลอดไปจนในอาณาเขตไทยพวกอื่น
ทางฝ่ายเหนือ และแพร่หลายลงไปถึงเมืองเขมร ถือคติหินยาน
ลังกาวงศ์ทั่วกันสืบมาจนทุกวันนี้

เมื่อพระราหุลเถระมายังเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ในจารึก
กัตยาณีกล่าวถึงพระเถระลังกาวงศ์อยู่ในเมืองพุกาม ๔ รูป ว่าต่อ
มาพระฉบัฏถึงมรณภาพ อีก ๓ รูปเกิดรังเกียจกันและกันว่าประพฤติ
ผ่าฝืนพระวินัยบัญญัติ ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน พระสงฆ์ลังกาวงศ์
ในเมืองพุกามจึงแยกกันเป็น ๓ คณะ แต่ชาวเมืองเรียกรวมกันว่า
พวกนิกายใหม่ เรียกพระสงฆ์เดิมว่าพวกนิกายเก่า

จะเล่าเรื่องพงศาวดารเมืองพุกามต่อไป พระเจ้านรปติสิทธุ
ทรงสร้างวัดอย่างมหาวิหารขนาดใหญ่ขึ้นในเมืองพุกามวัด ๑ พม่า
เรียกว่าวัด “คอดอบะลิน” Gawdawbalin แปลว่า “บัลลังก์พระ
ทันตธาตุ” (อยู่ริมแม่น้ำเอราวดี ใกล้กับเรือนรับแขกที่นั่นไปพัก)
และสร้างวัดขนาดย่อมกว่านี้เรียกว่าวัด “จุพามณี” Sulamani อีก
วัด ๑ นอกจากนี้ทรงสร้างวัดน้อย ๆ ที่ไม่เป็นสถิสำคัญอีกหลาย
วัด พระเจ้านรปติสิทธุมีราชบุตร ๕ องค์ (เห็นจะเป็นแต่ถูกพระสนม

ด้วยกันทั้งนั้น) ประสงค์จะเลือกองค์หนึ่งเป็นรัชทายาท โดยทำพิธี
เสี่ยงทาย ให้เอาเศวตฉัตรบังกลางแจ้งแล้วให้ราชบุตรทั้ง ๕ องค์
นั่งรายทิศละองค์ ทรงอธิษฐานว่าถ้าราชบุตรองค์ไหนมีบุญญาธิ-
การสมควรจะครองแผ่นดินได้ ขอให้เกิดนิมิตให้เห็นปรากฏ ขณะ
นั้นเศวตฉัตรโน้มไปทางราชบุตรองค์น้อยทรงนามว่าเจ้า "ชัยสังข์"
Zeytheinkha จึงทรงตั้งให้เจ้าชัยสังข์เป็นรัชทายาท เจ้าพี่ทั้ง ๔
องค์ก็ยินยอมไม่รังเกียจ พระเจ้านรปติสิทธุพระชันษา ๗๔ ปี เสวย
ราชย์อยู่ ๓๗ ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๗๕๓ เจ้าชัยสังข์ได้รับ
รัชทายาท นับเป็นพระเจ้าราชาธิราชองค์ที่ ๙ ที่ครองเมืองพุกาม
แต่ในพงศาวดารพม่าเอานามวัดที่ทรงสร้างเฉลิมพระเกียรติ มา
เรียกเป็นพระนามว่าพระเจ้า "ติโลมินโล" Htilominlo (น่าจะตรง
กับคำ "ติโลกะนาถ" และเรียกอีกพระนามหนึ่งว่าพระเจ้า "นัน
ตองมยา" Nantaungmya ดูเหมือนจะหมายความว่า "พระเจ้า
ทรงธรรม" เพราะทรงพระเกียรติในการตั้งพระราชกำหนดกฎหมาย
ด้วย พอพระเจ้าติโลมินโลเสวยราชย์ก็มอบราชการบ้านเมืองให้
เจ้าพี่ทั้ง ๔ องค์ช่วยกันว่ากล่าวตักเตือนพระเนตรพระกรรณ เจ้าทั้ง ๔ องค์
เข้าไปประชุมกันว่าราชการที่ในวังเสมอเป็นนิจ จึงเป็นมูลเหตุที่เกิด
ประเพณีมีการประชุมเสนาบดี ซึ่งพม่าเรียกว่า "หฺลุตดอ" สืบมา
ดังได้พรรณนาในตอนว่าด้วยเมืองมัณฑเล ส่วนพระเจ้าติโลมินโล

เมื่อมอบราชกิจที่ต้องว่าราชการบ้านเมืองแก่เจ้าพี่ทั้ง ๔ องค์แล้วก็ทรงขวนขวายแต่ในการบำรุงพระศาสนาและสร้างวัดวาอาราม ทรงบุรณะวัดพระทนตบถดงก Gawdawbalin ซึ่งพระชนกทรงสร้างค้างอยู่จนสำเร็จวัดหนึ่ง และให้ถ่ายแบบพระมหาโพธิเจดีย์ที่เมืองพุทธคยามาสร้างในเมืองพุกามด้วย เรียกว่าวัด "มหาโพธิ" Makabodhi วัด ๑

ครั้นจะแทรกอธิบายถึงสักหน่อย ด้วยพระเจดีย์โบราณแบบมหาโพธิเจดีย์มีอยู่ ๓ องค์ เผอิญฉันได้เคยเห็นด้วยตาตนเองทั้งนั้น องค์เดิมอยู่ที่เมืองพุทธคยาในอินเดีย องค์ที่ ๒ พระเจ้าคิโลมินโถถ่ายแบบมาสร้างที่เมืองพุกาม ดูขนาดจะเท่ากับองค์เดิม องค์ที่ ๓ อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ชาวเมืองเรียกกันว่า "วัดเจดีย์เจ็ดยอด" สร้างลดขนาดลงมาเป็นอย่างย่อม เห็นได้ว่าถ่ายแบบต่อ ๆ กันมา ที่ศักราชในรัชกาลของพระเจ้าคิโลมินโลอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๕๓ จน พ.ศ. ๑๗๗๗ ข้อนี้ต่อให้เห็นว่าวัดเจดีย์เจ็ดยอดที่เมืองเชียงใหม่ต้องสร้างเมื่อภายหลัง พ.ศ. ๑๗๕๓ และสร้างในสมัยเมื่อเมืองเชียงใหม่ยังเรียกชื่ออื่นและยังเป็นประเทศราชขึ้นเมืองพุกาม เพราะเมืองเชียงใหม่เดี๋ยวนี้พระเจ้ามังรายสร้างและขนานนามว่า "เชียงใหม่" ต่อเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙

วัดสำคัญที่พระเจ้าคิโลมินโลสร้างที่เมืองพุกามมีอีกวัด ๑

เรียกว่าวัด "ติโลมินโล" สร้างตรงที่ทำพิธีถวายเศวตฉัตรเลี่ยงทาย
อันเป็นเหตุที่จะได้ทรงรับรัชทายาท วัดนับเป็นวัดมหาวิหารซึ่ง
สร้างเป็นที่สุดในสมัยเมืองพุกาม อนึ่งในรัชกาลพระเจ้าติโลมินโล
พระพวกพระสงฆ์นิกายลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรือง ถึงสามารถแต่ง
หนังสือภาษามคธขึ้นในเมืองพม่าหลายคัมภีร์ ปรากฏว่าพระธรรม
วิลาสผู้เป็นศิษย์ของพระอานันทเถระที่มาจากลังกาคราวแรก แปล
คัมภีร์ธรรมศาสตร์จากฉบับ (ภาษาสันสกฤต) ในเมืองมอญเป็น
ภาษามคธ แต่ฉบับศูนย์ไปเสียแล้ว ความเหล่านี้ส่อให้เห็นว่า
สมัยรัชกาลพระเจ้าติโลมินโลนั้น วิชาวรรณคดีก็เจริญด้วย พระเจ้า
ติโลมินโลครองราชสมบัติอยู่ ๒๔ ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๗๗๗

พระเจ้ากะยอชวา Kyawswa ราชบุตรได้รับรัชทายาท นับเป็น
พระเจ้าราชาธิราชองค์ที่ ๑๐ ซึ่งครองเมืองพุกาม เมื่อก่อนเสวยราชย์
เห็นจะเป็นศิษย์พระมหาเถระสีหมหาอุบาลี ซึ่งได้เป็นมหาสังฆปรินายก
ต่อพระมหาเถระอุตราชีวะมา ทรงศึกษาทราบภาษามคธแตกฉาน
พาพระหฤทัยโน้มไปทางพระศาสนา เมื่อได้เสวยราชย์ว่าราชการ
แผ่นดินอยู่จนเจ้าอุชานะ Uzana ถูกเชือพระองค์ใหญ่เจริญพระชันษา
แล้ว ก็มอบราชการบ้านเมืองให้เจ้าอุชานะบังคับบัญชา ส่วน
พระองค์ทรงบำเพ็ญแต่การบำรุงพระศาสนากับแต่งหนังสือมาจน
สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๗๙๓ เสวยราชย์อยู่ ๑๖ ปี

เจ้าอุชานะได้รับรัชทายาท นับเป็นพระเจ้าราชาธิราชองค์ที่ ๑๑ ที่ครองเมืองพุกาม ในพงศาวดารพม่าว่าพระเจ้าอุชานะโปรดแต่การกีฬากับชอบเที่ยวล่าสัตว์ มอบราชการบ้านเมืองให้มหาอำมาตย์ชื่อ "ราชสิงหกรรณ์" Yazathinkyan ว่ากล่าวต่างพระเนตรพระกรรณ การบ้านเมืองก็ตกอยู่ในอำนาจมหาอำมาตย์คนนั้น ครั้งหนึ่งพระเจ้าอุชานะไปเที่ยวโพนช้าง คล้องติดช้างเถื่อนกำลังซับมันชนช้างพระที่นั่งล้ม พระเจ้าอุชานะสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๗๙๗ เสวยราชย์อยู่ได้ ๔ ปี

เจ้าอุชานะมีราชบุตร ๒ องค์ ทรงนามว่า "สิงคสุ" Thingthu เป็นลูกพระมเหสีองค์ ๑ ทรงนามว่า "นรสีหปติ" Narathihapati เป็นลูกพระสนมองค์ ๑ เจ้าสิงคสุมีสาเหตุวิวาทกับมหาอำมาตย์ราชสิงหกรรณ์มาแต่ก่อน มหาอำมาตย์คนนั้นมีอำนาจในราชการ จึงชวนข้าราชการให้พร้อมใจกันเชิญเจ้านรสีหปติขึ้นครองราชสมบัตินับเป็นพระเจ้าราชาธิราชองค์ที่ ๑๒ และเป็นองค์ที่สุดซึ่งครองเมืองพุกาม

พอพระเจ้านรสีหปติเสวยราชย์ รู้สึกว่ามหาอำมาตย์ราชสิงหกรรณ์เอาอำนาจไว้ในเงื้อมมือหมด ก็ให้ถอดจากตำแหน่งแล้วให้เนรเทศไปเสีย ในไม่ช้าก็เกิดขบถที่เมืองเมาะตะมะเมืองมัจฉคิรีทางตะวันตกขึ้นพร้อมกัน ผู้อื่นไม่สามารถจะปราบปรามได้ ต้องให้

มหาอำมาตย์ราชสิงหกรรนต์กลับเข้าไปเป็นแม่ทัพ ก็สามารถปราบ
ขบถราบคาบได้ทั้ง ๒ แห่ง แต่พอเสร็จสงครามแล้วเผอิญมหา
อำมาตย์ราชสิงหกรรนต์ป่วยถึงแก่กรรมเสีย ไม่ทันกลับเข้าไปเมือง
พุกาม พระเจ้านรสีหปติมีราชบุตร ๓ องค์ ราชบุตรองค์ใหญ่ทรงนาม
ว่า "อุชานะ" Uzana ให้ไปครองเมืองพะสิมอันเป็นเมืองท่าอยู่ใกล้
ปากน้ำเอราวดี ให้ราชบุตรองค์กลางทรงนามว่า "กะยอชวา"
Kyawswa ครองเมืองทะละ (ที่เป็นเมืองร่างกุ้งบัดนี้) แต่ราชบุตร
องค์น้อยทรงนามว่า "สีหสุ" Thihathu นั้น พระเจ้านรสีหปติไม่
ไว้วางพระหฤทัยจึงให้อยู่ในเมืองพุกาม ตั้งแต่สิ้นมหาอำมาตย์ราช
สิงหกรรนต์แล้วก็ไม่มีตัวข้าราชการซึ่งมีสติปัญญาสามารถ ถึงกระนั้น
ถ้าในเมืองพม่ามีเหตุการณ์เพียงเช่นเป็นมาแต่ก่อน ราชอาณาเขต
เมืองพุกามก็ยังจะอยู่มาได้อีก แต่เผอิญพวกชาว "มงโคล"
Mongol มาได้เมืองจีนเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๓ ตรงในรัชกาลนั้น พระเจ้า
กุบลายข่าน Kublai Khan ตั้งราชวงศ์หงวนครองประเทศจีนแล้ว
ขยายอาณาเขตไปทางตะวันออกจนได้เมืองนันเจา ซึ่งเป็นเมือง
หลวงไทยมาแต่ก่อน รวม Annex ไว้ในราชอาณาเขต ให้
เรียกว่ามณฑลยุนหนำ Yunnan (อันเป็นเหตุที่พวกไทยพากันทิ้ง
ภูมิลำเนาอพยพเพิ่มเติมลงมาในเมืองไทยนี้กับทั้งทางเมืองพม่า
ตลอดไปจนเมืองจิตเกิงเมืองอัสสัมต่อแดนอินเดีย) อุปราชจีนที่

เมืองฮุนหนำให้มาทวง “ก้อง” ณ เมืองพุกาม ด้วยอ้างว่าพระเจ้าแผ่นดินพม่าได้เคยส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนมาแต่ก่อน พระเจ้านรสีหปติไม่ยอม “จมก้อง” อุปราชบอกไปยังเมืองหลวง พระเจ้ากุบลายข่านจึงให้ทูตมาทวงก้องอีกครั้ง ๑ ทูตที่มาครั้งนี้มาจากเมืองหลวง ถือรับสั่งมาบังคับให้เมืองพม่ายอมเป็นประเทศราชขึ้นจีนโดยดี ทูตจีนเห็นจะมาวางโตก้าวร้าวต่าง ๆ ในพงศาวดารพม่ากล่าวแต่ว่าไม่ยอมถอดเกือกในที่เฝ้า พระเจ้านรสีหปติว่าทูตจีนดูหมิ่นก็ให้จับฆ่าเสีย แล้วแต่งกองทัพไปตีเมืองกันงาย (อยู่ต่อเมืองบาโมไปข้างเหนือ) ซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นของพม่าแล้วกลับใจไปขึ้นแก่จีน อุปราชฮุนหนำก็ให้กองทัพจีนยกลงมาช่วยเมืองกันงาย ตีกองทัพพม่าแตกพ่าย พอข่าวรู้ถึงเมืองพุกาม พระเจ้านรสีหปติตกพระหฤทัย คิดว่าจีนคงจะยกกองทัพลงมาตีถึงเมืองพุกาม ให้เตรียมการป้องกันพระนครเป็นโกลาหล ในพงศาวดารพม่าว่าให้รี้อวัดเสียเป็นอันมาก เพื่อเอาอิฐและดินไปถมทำป้อมและสนามเพลาะ ถ้าเช่นนั้นสันนิษฐานว่าคงรื้อแต่วัดที่ชวดเซหักพังอยู่แล้ว วัดที่เป็นของดีงามจึงยังเหลืออยู่ทั้งนั้น แต่การตระเตรียมต่อสู้ข้าศึกครั้งนั้น เห็นจะมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในพระนคร เช่นเกิดมีพวกคิดขบถเป็นต้น พระเจ้านรสีหปติเห็นไม่ปลอดภัย จึงย้ายราชสำนักจากเมืองพุกามหนีลงไปยังเมืองพะสิม ข้อนี้เป็นเหตุ

ให้คนพากันดูหมิ่น ถึงเรียกกันว่า “ตะโรกปเยมิน” Tarokpyemin แปลว่า “พระเจ้าหนีจีน” The king who fled from the Chinese แต่ที่จริงครั้งนั้นกองทัพจีนมิได้ตามลงมา เพราะพวกทหารจีนเกิดระส่ำระสายด้วยทนฤดูร้อนในแดนพม่าไม่ไหว พระเจ้ากุบลายข่านจึงให้กองทัพกลับไปเสียครั้ง ๑ ฝ่ายพระเจ้านรสีหปติเมื่อทราบว่ากองทัพจีนไม่ยกลงมาตีเมืองพุกามดังคาด ก็ย้ายราชสำนักกลับขึ้นไปจากเมืองพะสิม แต่เมื่อไปถึงเมืองแปรพบเจ้าสีหสุราชบุตรองค์น้อยที่ไม่ไว้วางพระหฤทัยนั้น คุมกำลังจากเมืองพุกามมาตั้งอยู่ แล้วเข้าควบคุมบังคับให้พระเจ้านรสีหปติเสวยยาพิษสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๐ เสวยราชย์ได้ ๓๖ ปี

พอพระเจ้านรสีหปติสิ้นพระชนม์ เมืองประเทศราชและเมืองพระยามหานครที่เคยอยู่ในราชอาณาเขตก็พากันตั้งเป็นอิสระ เจ้าสีหสุทำกลอุบายลงไปยังเมืองพะสิมเหมือนอย่างจะไปเชิญเจ้าอุชานะพี่ชายขึ้นเสวยราชย์ เวลานั้นเจ้าอุชานะประชวรอยู่ เจ้าสีหสุได้ทีก็ฆ่าเจ้าอุชานะเสีย แล้วยกกองทัพไปยังเมืองทะละ แต่เจ้ากะยอชวาพี่ชายองค์กลางรู้เท่าเตรียมจะต่อสู้ เจ้าสีหสุก็ไถลไปตีเมืองพะโคเลยไปถูกชนชาวมอญจับได้

อุปราชเมืองฮุนหน้ารู้ว่าพระเจ้านรสีหปติสิ้นพระชนม์แล้วเมืองพม่าเป็นจลาจล เห็นได้ทีก็ยกกองทัพจีนลงมาตีได้เมืองพุกามใน

พ.ศ. ๑๘๒๐ นั้น นับเวลาที่เมืองพุกามเป็นราชธานีของพระเจ้าราชาธิราชเมืองพม่ามาได้ ๒๔๐ ปี เมื่อจีนได้ครองเมืองพุกามแล้ว เมืองขึนที่แยกกันเป็นอิสระอยู่ก็ดีจีนจะไปตีก็มาอ่อนน้อมต่อจีน เมืองไหนมายอมขึนจีนก็ยอมให้เมืองนั้นคงอยู่เป็นเอกเทศโดยลำพัง ประเทศพม่าก็แยกกันเป็นหลายอาณาเขต ล้วนขึนต่อจีนแต่นั้นมา ในพงศาวดารพม่าว่าพระเจ้ากุบลายข่านตั้งเจ้ากะยอชวาราชบุตรยองค์กลางของพระเจ้านรสีหปติ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองทะละอยู่ก่อนเป็นเจ้าประเทศราชครองเมืองพุกาม แต่แบ่งเอาทมณฑลกอกเส Kaukse ข้างฝ่ายเหนือ ซึ่งในเวลานั้นมีพวกไทยใหญ่ลงมาตั้งทำไร่นาอยู่เป็นอันมาก ตั้งเป็นมณฑลต่างหาก ให้ไทยใหญ่ ๓ คนพี่น้องปกครอง ต่อมาพวก ๓ คนนี้คิดกลอุบายปลงพระชนม์เจ้ากะยอชวาเสีย แล้วชวนพวกไทยใหญ่ยกกองทัพลงมาตีเมืองพุกามได้ ให้เผารื้อวังบ้านเรือนซึ่งในสมัยนั้นล้วนสร้างด้วยไม้เสียหมด เมืองพุกามก็เลยเป็นเมืองร้างแม้ถึงสมัยเมื่อพม่ามอญกลับตั้งเป็นอิสระได้ดังปรากฏในเรื่องราชาธิราช เมืองพุกามก็เป็นแต่เมืองขึนของพม่า หาได้กลับเป็นราชธานีอีกไม่ เรื่องพงศาวดารเมืองพุกามมีมาดังนี้ ต่อไปนี้จะเข้าเรื่องเมืองสะแคงเป็นราชธานีดังเล่ามาในตอนอื่นแล้ว

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ทรงพระเมตตาโปรดประทานอะไรไปให้อีกเป็นหลายอย่าง ได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

ตามที่ได้ทรงพบเครื่องราชกกุธภัณฑ์ของพม่า แล้วทรงพระเมตตาโปรดจดประทานไปนั้นดีมาก เกล้ากระหม่อมคิดจะเอาแทรกเข้าในกฎมนเทียรบาลพม่า ตอนพิธีราชาภิเษกแห่งใดแห่งหนึ่ง ในวรรคซึ่งเป็นพระวิจารณ์ของฝ่าพระบาท แต่เวลานี้ต้นฉบับอยู่ที่พระยาอนุมานยังไม่แทรกได้ ถ้าได้แทรกเข้าที่ตรงไหนแล้วจะเชิญรายงานส่งมาถวายให้ทราบฝ่าพระบาท

เครื่องราชกกุธภัณฑ์อันมีที่มาเป็นหลักฐานอยู่ก็สองแห่งเท่านั้น

๑. มาในคัมภีร์อภิธานบ้างที่บีกาว่า

“ขคฺโค จ ฉตฺตมุณฺหีสํ
ปาทุกา วาลวีชนี”

๒. มีที่บาลีบัญชรพระอุโบสถวัดบวรนิเวศว่า

“วาลวีชนิ อุณฺหีสํ
ขคฺโค ทณฺโฑ จ ปาทุกา”

ผิดกันที่ฉัตรกับทานพระกร เกล้ากระหม่อมได้เคยให้พระสารประเสริฐ
ค้นในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่พบก็เหมือนกันกับที่มาในคัมภีร์อภิธานปัปทีปิกา
ทั้งนั้น เอาเป็นยุติได้ว่าแบบอินเดียนับเอาฉัตร แต่ไทยนับเอาทาน
พระกร คำที่บัญชรวัตบวรนิเวศเชื่อว่าทูลกระหม่อมทรงพระนิพนธ์
อนุโลมตามแบบอย่างข้างไทย ซึ่งปรากฏในพระราชพิธีบรมราชา
ภิเษก สันนิษฐานว่าที่ไทยไม่นับฉัตรเห็นจะเป็นด้วยเราใช้วิธีนถวาย
ฉัตรเป็นของใหญ่โตมีบันถอยู่แล้วเหนือภัทรบิฐ จึงเปลี่ยนเป็นทาน
พระกร แม้กระนั้นในรัชกาลที่ ๔ ก็โปรดให้เอาฉัตรพระคชาธารมา
นีนถวาย ได้ทำเช่นนั้นต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ จึงได้โปรดให้ทำฉัตร
๙ ชั้น เล็ก ๆ ชั้นถวาย ด้วยฉัตรพระคชาธารมีเพียง ๗ ชั้น ตำรา
ที่ตรัสว่านับผ้ารัตกัมพลแทนมงกุฎนั้น เกล้ากระหม่อมได้เห็นแต่นึก
ไม่ออกว่าเห็นที่ไหน ผู้บัญญัติตำรานั้นก็คงถอยด้วยหลักฐานเหมือน
กัน พระสารประเสริฐจดมาให้ว่าได้พบในพระสูตรแห่งหนึ่ง ว่า
พระเจ้าปเสนทิเสด็จจากพระนคร มอบราชการให้เสนาบดีผู้ใหญ่
บังคับแทนพระองค์ ทรงมอบเครื่องราชกกุธภัณฑ์ มีผ้าโพก
พระเศียรทอทองกับพระแสงดาบพระราชทานไว้เป็นสำคัญ ก็คำมกุฎ
นั้นในภาษาบาลีมีความหมายอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งอันใด
หากใช้เป็นเครื่องศิราภรณ์แล้วเรียกมกุฎทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นผ้าโพก
ก็คือมกุฎนั่นเอง ได้เคยเห็นอีกตำราหนึ่งนับเอาพระสังฆาฏเข้าเป็น

เครื่องราชกกุธภัณฑ์ แต่นั้นเห็นจะเป็นของต่ากุหลาบ จะเป็นคำ
ให้ทารุนหลวงหาวัดปลอมหรือยะไรพวกนั้น เอาเป็นหลักฐานไม่ได้
รูปครรชิตะชังประทานไปคราวนี้มาก มงกุฎปรากฏเป็นหมวก
ชัด รูปผิดกันกับที่พระเจ้าสิบ่อทรงอยู่มาก ลักษณะคล้ายหมวก
กลีบลำดวนของเรา แสดงว่าเป็นของอ่อนด้วย มีรอยพับที่ตรง
หน้าผาก ที่กลีบหมวกนั้นจะเป็นผ้าเหมือนกันหรือจะเป็นเครื่องทอง
เห็นไม่ชัด ถ้าเป็นเครื่องทองก็เป็นแนวเดียวกับมาลาของเรา คือสวม
หมวกแล้วสวมสุวรรณมาลาทับ และถ้าเป็นสุวรรณมาลาก็ไปเข้า
รูปสุวรรณมาลา พระพุทธรูปที่ได้กันมาจากเชียงใหม่ เห็นว่าได้
หลักฐานสืบเนื่องกันมาเป็นแน่ หมวกก็คือผ้าโพกทำสำเร็จให้แต่งได้
ง่ายเท่านั้น แล้วก็เลยลดหย่อนให้ผ้าน้อยเบาขึ้น ส่วนเสื้อนั้นก็
แบบเดียวกับของเรา หากว่าแต่งเต็มที่ก็ใส่เสื้อแขนชั้นใน ใส่เสื้อกั๊ก
ชั้นนอก แต่เรามักทำลัดกันเสียเพื่อลดหย่อนให้ผ้าน้อยลงและใส่เบา
ขึ้น บรรดาเสื้อของเราที่มีสลับต้นแขนนั้นแสดงให้รู้อยู่ว่าใส่เสื้อสอง
ชั้น หรือทำแขนสั้นหนึ่งตัวสั้นหนึ่งให้เห็นปรากฏว่าเป็นเสื้อสองชั้นอยู่
ที่เดียวกัน เช่นเสื้อโหมงครุยเป็นต้น รูปเขียนเก่า ๆ ของเรา พบ
ที่ทำใส่แต่เสื้อกั๊กชั้นเดียวเหมือนรูปครรชิตนี้กัน ปลายแขนของเสื้อ
ครรชิตนั้นเหมือนกับต้นพระพาหาเครื่องต้นของเราที่เดียว อินทรธนู
ละครนี้กคือปลายแขนเสื้อกั๊กนั่นเทียว แต่เขาส่งรูปให้ใหญ่ยาวออก

ด้วยปรารถนาจะเสริมไหล่ให้กว้าง จะได้รับกับที่สวมหน้าโขนเพื่อไม่ให้เห็นหัวโตข่มตัว อนึ่งรูปครรชิดนั้นยังให้ความรู้อยากรู้อยู่อีกโสดหนึ่งด้วย โดยได้ทราบพระดำรัสเล่าถึงสถานที่ตั้งรูปพระมหากษัตริย์และพระมเหสีพม่า ทำให้อยากทราบทางของเขาว่าทำรูปเหล่านั้นเป็นรูปภาพอย่างที่ทำกันตามเห็นงาม หรือว่าพยายามจะทำให้เหมือนตัวจริงแต่ก็ทราบไม่ได้ ด้วยรูปเหล่านั้นสูญหายไปหมดแล้ว มารู้ได้จากรูปครรชิตนี้ ว่าทางของเขาทำรูปคนอย่างรูปภาพตามที่ช่างเห็นงามเพียงแต่สมมติว่าเป็นรูปคนนั้นเท่านั้น จะสังเกตได้แต่เพียงเครื่องแต่งตัวพอที่จะรู้ได้ตามศักดิตามประเภท

ข้อพระดำรัสอธิบายถึงการทำผ้าลาย ซึ่งได้ทอดพระเนตรเห็นที่เมืองสุหรัดนั้น ทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งดีขึ้นมาก ได้คัดข้อความในลายพระหัตถ์ตอนนั้นส่งไปให้พระยาอนุมานทราบไว้ด้วยแล้ว

เรื่องนักขัตฤกษ์ที่ปาวสิ ได้เห็นหนังสือพิมพ์เขาถงแจ้งความของห้างการาจีในกรุงเทพ ฯ ก่อน ว่าเขาจะปิดห้างในวันที่ปาวสิ สดุดใจทำให้อยากทราบว่าที่ปาวสิคืออะไร ตั้งใจว่าจะถามพราหมณ์ศาสตรี แต่ไม่ทันถามก็พอดีได้รับหนังสือพิมพ์ตัดซึ่งโปรดประทานไปได้อ่านตรวจโดยถี่ถ้วนแล้ว ในฉบับแรกอธิบายมูลเหตุแจ่มแจ้งมาก กล่าวความเป็นสองตอนตั้งแต่หิรัณยากษ (หิรัณย อักษ แปลว่าตาทอง) มาตลอดเอาภูมิเทวีไป เห็นจะหมายถึงนางพระธรณี แต่เรื่อง

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ

ของเราเป็นลักม้วนเอาแผ่นดินไป ของเขาฟังแนบเนียนกว่า เพราะว่ารักเอาแต่ตัวนางผู้รักษาแผ่นดินไปไม่เป็นอันตรายแก่สัตว์โลกผู้อยู่บนแผ่นดิน ทำให้ร้อนถึงพระนารายณ์ ต้องแปลงเป็นหมูป่าไปฆ่าหิรัณยากษคืนเอานางกลับมา ในการที่นางถูกลักไปแล้ว ได้รับการแก้ไขกลับคืนมานั้น นางได้ทำ "สัมเปะ" กับยักษ์และกับนารายณ์ตามคติลามกของความคิดพวกอินเดีย จึงเกิดบุตรขึ้นคนหนึ่ง ชื่อว่านรกาสูร มีฤทธิ์เดชมาก ด้วยเป็นลูกเกิดแต่ยักษ์กับนารายณ์ผสมกัน แล้วนรกาสูรกำเริบฤทธิ์ ขึ้นไปแย่งเอาฉัตรและมงกุฎของพระอินทร์กับทั้งตุ้มหูของแม่พระอินทร์ลงมา พระอินทร์สู้ไม่ได้ไปร้องอุทธรณ์ต่อพระกฤษณ จึงเป็นเหตุให้ต้องเสด็จไปปราบนรกาสูร นักขัตฤกษ์ที่ปาวสินั้นเป็นแสดงความยินดีในวันนรกาสูรตาย ส่วนฉบับหลังผู้แต่งแกอายคริ จึงดงแก้ถากเอาเรื่องมาปรับกับทางสมัยใหม่ ซึ่งตรัสเรียกว่าวิทยาศาสตร์ ยกเอาแต่ปลายเรื่องมากล่าวนิดเดียว ว่าเมื่อนรกาสูรจะตายได้ขอพรให้ประชาชนทำที่ปาวสิคือแต่งประทีปเป็นที่ระลึกในวันตาย

อันความหมายในถ้อยคำนั้นมันเดินไปอย่างประหลาด ฝ่าพระบาทเห็นจะยังไม่ทรงทราบ ว่าในกรุงเทพ ฯ เวลานี้ สิ่งที่ปลอมแปลงเขาเรียกว่า "วิทยาศาสตร์" แก้ผ้าเขาเรียกว่า "ศิลป" เหตุที่เรียกแก้ผ้าว่าศิลปนั้น เพราะหนังสือพิมพ์ลงรูปแก้ผ้า ถูกจับถูกพ้อง

ว่าเอารูปอนาจารลงพิมพ์ เขาแก้ว่าไม่ใช่รูปอนาจาร เป็นรูปศิลป
แสดงรูปทรงอันงดงามโดยธรรมชาติ ดูเหมือนรอดตัวมาได้ จึงได้
"ซ่ำ" กันเรียกรูปเก้ผ้าว่ารูปศิลป ส่วนของปลอมแปลงเรียกว่า
วิทยาศาสตร์นั้น เกิดเป็นผู้หญิงคนหนึ่งคนหนึ่งมาขัดนากกัน นาย ต. เงกช้วน
เห็นท่าดีจึงทำเข็มขัดทองเดงชุบนากขึ้นขาย ประกาศว่าร้านของเขา
มีเข็มขัดนากทำโดยทางวิทยาศาสตร์ขาย จะไม่มีเสียหายทั้งราคาก็ถูก
จึงมีผู้หญิงหลายคนมาแต่ทุนน้อยซื้อใช้กัน จนกระทั่งผู้ร้ายหลอก
พาผู้หญิงไปฆ่าเพื่อปล้นเข็มขัดนากก็ได้แต่เข็มขัดวิทยาศาสตร์ ดัว
นาย ต. เงกช้วน ผู้ขายเข็มขัดปลอมก็ได้ชื่อว่านาย ต. วิทยาศาสตร์
นาย ต. มีสองคน คือนาย ต. บุญเทียมอีกคนหนึ่ง คนนี้ได้ชื่อว่า
นาย ต. พระอภัย (เบาบี) ผู้หญิงที่ทาปากเขียนคิ้วใส่เสื้อยกทรง
(คือก่องนม) ก็เรียกกันว่าผู้หญิงวิทยาศาสตร์ เพราะปลอม

รถตุ๊กตาไฮดรอลเล่นได้บนโต๊ะไม่ตก ซึ่งทรงพระเมตตาฝากประทาน
ไปให้ตุ๊ดตู่นั้นก็ได้รับแล้ว เป็นพระเดชพระคุณเป็นเกล้า ได้ส่งให้แก่
ตุ๊ดตู่แล้ว รถชนิดนั้นในกรุงเทพ ฯ ก็มีขาย ที่แรกมีขายที่ห้าง
ไวต์อเวย์ก่อน เป็นของฝรั่งทำขายราคา ๖ สลึง ที่หลังญี่ปุ่นทำเข้ามา
ขายตามราคา ๕๐ สตางค์ ดูราคาก็จะตกกันกับที่นั่งดูรถตุ๊ดตู่
นั้นใดหาย หน้าตาเด็กจนสมกับที่จะเรียกว่ารูต่าง เขาทำตุ๊กหรับเมือง
หนาวแท้ ๆ แต่เราซื้อมาใช้ในเมืองร้อนได้เคยไปเปิดทิ้งคโปร์ห์ ยใจ

ไม่ออก

ในการทำปืนตลอดถึงตรวนมือให้เด็กเล่น เข้าใจว่าเป็นนโยบาย ในการปกครองบ้านเมืองที่เดียว ด้วยกำลังเตรียมรบกัน เมืองใหญ่ ล้วนมีอุบายที่จะอบรมให้เด็กชอบเป็นรักการทหารกันทั้งนั้น ตรวนมือกับแป้งกดลายมือจะเป็นทางผิดหัด "บอย สเคาต์" เพื่อไว้ช่วยโปลิศเป็นทางที่เขาเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง

อ่านพระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ ๘ (ท่อนที่ ๔) ครานี้ตวันแล้วไปด้วยพงศาวดารตอนเมืองพุกามรุ่งเรือง สนุกดี ได้รู้พงศาวดารพม่าอย่างถ่องแท้ ชอพระมหาเถร "ฉิมระหัน" เห็นจะหมายถึง ชินอรหันต์

ขอทูลถวายรายงานในการที่จะตีพิมพ์กฎมนเทียรบาลพม่า พระยาอนุมานรู้สึกสนุกด้วยมาก ในกฎมนเทียรบาลนั้นหลายแห่ง ที่ฝ่าพระบาทเขียนชออะไรประทานไปมีแต่หนังสือฝรั่ง เมื่อนึกถึงคนที่อ่านหนังสือฝรั่งไม่ออกจะเดือดร้อนมาก จึงอยากให้มีชอเป็นหนังสือไทยกำกับลงไว้เสียด้วย แต่ตัวเองจะเขียนลงก็ไม่กล้า เกรงว่าจะผิดเหมือนตำบลทุ่งคา ฝรั่งเอาไปเขียนหนังสือฝรั่งเป็น Tobgka ไทยเอามาแปลกลับเป็นตองแก จึงโฉะไปให้พระยาอนุมานช่วย แกก็ไม่กล้าเหมือนกัน เที่ยวถามหาพม่าสับสาว ได้ความมาก็เด็กน้อยเอาลงเป็นร่องรอยไม่ได้ ด้วยพม่าที่พบก็ไม่ทราบอะไรในทางราชการนัก แต่

ได้เค้าที่ผิดพลาดอยู่ตางคำ เป็นต้นเช่นที่ฝรั่งเขียน Myo เราอ่านว่า มโย แต่ภาษาพม่าจริง ๆ เป็น เม้ยว หมดทางที่จะเอาให้สมบูรณ์ได้ กำลังคิดกันอย่าควรจะทำอย่างไรดี.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๘ พฤศจิกายนแล้ว ที่ทรงพระดำริจะเพิ่มรายชื่อเครื่องราชกกุธภัณฑ์พม่า ลงในคำอธิบายตอนราชาภิเษกในกฎมณเทียรบาลพม่าที่จะพิมพ์นั้น หม่อมฉันเห็นชอบด้วย

ตำราที่นับผ้ารัตกัมพลแทนมงกุฎนั้น หม่อมฉันเข้าใจว่าอยู่ในปัญจราชาภิเศกที่โรงพิมพ์หลวงพิมพ์ไว้ต่อกับเรื่องกลสัตรี

เมื่อได้เห็นคาถาที่ประทานมา หม่อมฉันลองคิดดูถึงเหตุที่อ้างของแย้งกัน เห็นเค้าเงื่อนเป็นเช่นนี้

อุณหิสเป็นเครื่องทรงบนพระเศียร แบบเดิมคงทรงกับผ้าโพก เพราะชาวอินเดียโพกหัวเป็นประเพณีมาแต่โบราณ จะประกอบอุณหิสกับผ้าโพกด้วยประการใดแล้วแต่จะเหมาะ จะทำเป็นเครื่อง

สวมหรือเครื่องห้อยหรือติดกับผ้าโพกอย่างเจ้าแขกอินเดียยังแต่งอยู่ก็เป็นอุณหิส แต่โดยลำพังผ้าโพกจะนับว่าเป็นราชกกุธภัณฑ์ไม่ได้ เพราะใคร ๆ ก็โพกทั้งนั้น ทานพระกรดูมูลที่จะใช้เป็นราชกกุธภัณฑ์มีน้อยไม่เหมือนเศวตรฉัตร แต่ทูลกระหม่อมท่านคงได้หลักฐานมาแต่แห่งใดแห่งหนึ่ง จึงทรงพระราชนิพนธ์เช่นนั้น ถึงกระนั้นหม่อมฉันก็ยังเห็นว่าเศวตรฉัตรเป็นถูก เพราะเป็นของสำคัญอย่างยิ่งสำหรับยศพระราชา และราชกกุธภัณฑ์เป็นของหยิบยกยื่นถวายในการราชาภิเษก ถ้าไม่มีเศวตรฉัตรก็จะต้องชี้ทูลว่า “ถวายเศวตรฉัตรที่บกไว้นั้นด้วยนะ” เรื่องงดเศวตรฉัตรเห็นจะเกิดแต่เข้าใจว่าต้องซ้อนกันหลายชั้นจึงเรียกว่าฉัตร

ข้อที่วาลวิชนี แย้งกับ แส้หางจามรี นั้น หม่อมฉันนึกขึ้นถึงการแห่แหนเจ้าแขกในอินเดีย เวลาเต็มยศยังมีคนกั้นฉัตร (ร่ม) คน ๑ ถือแส้หางจามรีบัดคน ๑ เห็นว่ามูลเดิมเห็นจะใช้แส้หางจามรีแต่ก่อนเก่าน่าจะเป็นของหายาก ทางอินเดียฝ่ายใต้จึงใช้วาลวิชนีแทนหรือมิฉะนั้นอีกนัยหนึ่งจะกลับกัน คือใช้วาลวิชนีมาแต่เดิม แต่พวกชาวอินเดียฝ่ายเหนือเปลี่ยนไปใช้แส้หางจามรี เพราะเห็นเป็นของหายากก็เป็นได้

เรื่องอ่านคำตามเสียงพม่านั้น หม่อมฉันสันนิษฐานมาแต่แรก เพราะพม่าไม่อ่านเสียงตัวอักษรเช่นเราอ่านกัน แม้ฝรั่งฟังเสียงไป

เขียนด้วยหนังสือฝรั่งก็ยังไม่ตรงได้ ที่หม่อมฉันไม่รู้จะทำอย่างไรก็เขียนตามเสียงอักษรอังกฤษ เว้นแต่ทรูแน่ เช่นคำ Yazawir จึงเขียน "ราชวงศ์" ถึงพระยาอนุมานสืบ ก็เห็นจะไม่สำเร็จประโยชน์ได้เท่าใดนัก

ที่ใช้คำ "ศิลป" กับ "วิทยาศาสตร์" เป็นคำแผลงอย่างใหม่นั้น หม่อมฉันยังไม่ทราบ ที่โปรดบอกประทานมาขอบพระเดชพระคุณมาก

หญิงจงออกมาอยู่กับหม่อมฉัน ๓ เดือนจะกลับเข้ากรุงเทพ ฯ คราวเมื่อน หม่อมฉันจึงฝากจดหมายฉบับนี้ให้เธอพามา

หม่อมฉันส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๘ ท่อนที่ ๖ มาถวายอีกท่อน ๑ มีรูปฉายประกอบด้วย ๕ แผ่น คือ

๑. พระสถูปทรงแตง (องค์ต้นแบบที่เมืองสารเธต จะถวายรูปต่อภายหลัง)

๒. พระสถูปอย่างมีบัลลังก์

๓. พระสถูปอย่างบาตรคว่ำ

๔. พระมหาโพธิเจดีย์

๕. พระเจดีย์ทรงโกษฐ์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๙ เที่ยวเมืองพุกาม (ต่อ)

จะพรรณนาว่าด้วยโบราณวัตถุที่เมืองพุกามต่อไป มีความบางข้อที่ควรจะกล่าวพอให้เข้าใจเบื้องเค้าเสียก่อน คือ

๑. เจดียสถานของโบราณที่เมืองพุกาม ถ้าว่าโดยรูปทรง ผิดกันกับเจดียสถานที่พวกขอมสร้างทางเมืองเขมร ดูเหมือนจะได้แบบอย่างมาแต่ทางหนึ่งต่างหาก มิใช่ได้มาจากอินเดียและเมืองลังกาโดยตรง

๒. เจดียสถานที่เมืองพุกามถ้วนสร้างด้วยก่ออิฐถือปูน ไม่ก่อด้วยศิลาสลับอิฐอย่างเจดียสถานของขอมที่เรียกว่า "ปราสาทหิน" แต่มิใช่เพราะไม่มีศิลาจะใช้ ที่จริงพื้นแผ่นดินที่เมืองพุกามข้างใต้ดินมีเทือกศิลาทรายอยู่ทั่วไป อาจจะหาศิลาทรายได้ง่าย ๆ ไม่ต้องไปเอามาจากภูเขาห่างไกลเหมือนอย่างที่เมืองเขมร แต่พวกชาวเมืองพุกามขุดเอาศิลาทรายขึ้นใช้เพียงทำเป็นแผ่นปูพื้นและทำขั้นบันได เขาบอกว่ามีวัดอย่างเล็ก ๆ ก่อด้วยศิลาทรายอยู่วัดเดียวดูราวกับลองทำดูวัด ๑ แล้วก็ไม่ทำอีก จะเป็นด้วยเหตุใด ข้อนี้ถ้าคิดดูเพียงวัดที่บุคคลชั้นคฤหบดีสร้างก็พอเห็นเหตุ ว่าคงเป็นเพราะก่อด้วยอิฐไม่สันเปลืองเหมือนกับก่อด้วยศิลา มีทุนทำได้เพียงเท่านั้น แต่ในวัดที่พระราชามหากษัตริย์สร้างอย่างใหญ่โตสำหรับ

เฉลิมพระเกียรติจึงก่อแต่ด้วยอิฐเหมือนกัน ข้อนี้มีวินิจฉัยของพวกนักปราชญ์โบราณคดีในเมืองพม่าว่า พระเจ้าแผ่นดินที่ครองเมืองพุกามสร้างวัดด้วยเจตนาจะให้แล้วสำเร็จบริบูรณ์ทันทอดพระเนตรเห็น ถ้าสร้างด้วยศิลาจะทำให้แล้วทันพระราชประสงค์ไม่ได้ จึงให้ก่ออิฐถือปูน เขาอ้างหลักข้อนี้ด้วยที่ปรากฏในพงศาวดาร ว่าวัดใหญ่ ๆ เช่นวัดอานันท์ที่พระเจ้าครรชิตสร้างเป็นต้น สร้างจนสำเร็จได้ฉลองในรัชกาลนั้นเอง ที่สร้างค้างมาสำเร็จต่อรัชกาลหลังมีน้อยวัด ความที่เขาว่านี้ก็ชอบกล ฉันได้เคยพิจารณาปราสาทหินทั้งที่ในเมืองเขมรและที่ในเมืองไทยเช่นที่เมืองพิมายเป็นต้น แต่ละแห่งดูเหมือนสร้างหลายชั่วอายุคน ถึงกระนั้นก็ยังมีรอยสร้างค้างอยู่ทุกแห่ง แม้จนพระนครวัดก็มีรอยทำค้าง ไม่เคยพบปราสาทหินแห่งใดที่สร้างสำเร็จบริบูรณ์สักแห่งเดียว ตามวินิจฉัยของพวกนักปราชญ์โบราณคดีทางเมืองเขมร เขาว่าประเพณีที่พวกขอมสร้างวัดนั้น เริ่มสร้างด้วยเครื่องไม้ให้สำเร็จเป็นวัดเสียชั้นหนึ่งก่อนแล้วจึงเริ่มสร้างด้วยศิลาเปลี่ยนเครื่องไม้ สร้างเรียงมาจนชั้นลูกชั้นหลาน ตระกูลใดมีกำลังหรือว่าเป็นวัดที่มีผู้เลื่อมใสก็สร้างต่อ ๆ กันมาโดยลำดับจนหมดกำลังก็ค้างอยู่เพียงนั้น

๓. โบราณวัตถุสถานที่เมืองพุกาม สร้างก่อนสมัยสุโขทัยแทบทั้งนั้น ถ้านับเป็นอายุก็กว่า ๙๐๐ ปีมาแล้ว ที่ยังคงอยู่ได้จน

ถึงทุกวันนี้มากมายจนนับไม่ถ้วนเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ อย่าง ๑ เพราะเมืองพุกามตั้งอยู่ตอนกลางแผ่นดินพม่า ที่เรียกว่า "ตอนแล้ง" Dry Zone ฝนตกน้อยน้ำไม่พอจะเลี้ยงพืชพันธุ์ต้นโพธิ์ต้นไทรให้เกาะเกิดกับอิฐปูนได้ มีแต่หญ้าฝอยขึ้นเกาะในฤดูฝน พอถึงฤดูแล้งก็แห้งหายไปหมด ของที่ก่อสร้างแต่โบราณจึงไม่หักพังเพราะต้นไม้ขึ้นเบียดเบียด อีกอย่าง ๑ เพราะพวกพม่าแม้จนทุกวันนี้ ถือคติไม่รื้อแย่งเจดียวัตถุอย่างเคร่งครัด ทั้งหวงแหนมิให้ผู้อื่นทำเช่นนั้นด้วย สังเกตดูตามวัดร้างแม้ที่อยู่ห่างบ้านคน ก็ไม่เห็นแห่งใดที่มีรอยโจรลอบขุดค้นเอาทรัพย์ ชะรอยในเมืองพม่าจะมีกฎหมายบัญญัติว่า การทำลายเจดียสถานเป็นอุกฤษฎ์โทษลงอาชญาถึงประหารชีวิต เหมือนอย่างที่มีในกฎหมายลักษณะโจรของไทยมาแต่โบราณ เป็นเครื่องกำชับให้กลัวบาปกรรมด้วย อย่างไรก็ดี ข้อนี้เป็นปัจจัยให้คุณแก่การรักษาของโบราณมาก ควรนับว่าพวกพม่าชาวเมืองพุกามช่วยกันรักษาเจดียสถานทั้งปวงด้วย

๔. วัดโบราณที่เมืองพุกามเป็นวัดร้างแทบทั้งนั้น เพราะมีวัดมากกว่ามาก จะต้องมีพระสงฆ์คงหมนจึงจะพอรักษาวัด แต่บางวัดพระเจ้าแผ่นดินพม่าในภายหลังทรงบุรณะปฏิสังขรณ์และราษฎรก็ช่วยกันรักษาไม่ทิ้งให้ร้าง เช่น วัดพระมหาธาตุสินคงของพระเจ้าอนุรุทธ์มหาราช และวัดอานันท์ของพระเจ้าครรชิต ๒ วัดนี้ ดูเหมือน

จะไม่เคยร้างเลยทีเดียว เพราะพวกพม่านับถือมาก แม้วัดร้างที่เป็นวัดสำคัญและใหญ่โตเช่นวัดสัพพัญญู วัดทันตบัลลังก์ Gawdawbalin และวัดมหาโพธิ์เป็นต้น เมื่อเมืองพม่าตกเป็นของอังกฤษแล้ว รัฐบาลก็จ่ายเงินให้กรมตรวจโบราณคดีทำการปฏิสังขรณ์ บางแห่งเป็นเงินมาก ๆ อย่างเช่นปฏิสังขรณ์วัดสัพพัญญูว่าสิ้นเงินถึงราว ๔๐,๐๐๐ รูปี เพราะฉะนั้นหลาย ๆ ปีจึงจะปฏิสังขรณ์ได้สักแห่ง ๑ เมื่อรัฐบาลปฏิสังขรณ์แล้ว ถ้าวัดไหนสัปบุรุษชาวเมืองจะรับรักษา รัฐบาลก็ตั้งให้เป็นกรรมการรักษาวัดนั้น วัดไหนที่ไม่มีคนภายนอกเข้ารับรักษา หรือที่ยังร้างอยู่แต่เป็นวัดสำคัญในทางโบราณคดี ก็ให้กรมตรวจโบราณคดีรักษา วิธีปฏิสังขรณ์ที่กรมตรวจโบราณคดีทำน่าสรรเสริญ ด้วยเขารักษาแบบเดิมไม่เปลี่ยนแปลง เป็นต้นว่าแห่งใดลวดลายและรูปภาพของเดิมหักหายหรือลบเลือนบกพร่อง จะทำขึ้นให้บริบูรณ์เหมือนเดิมไม่ได้ ก็ให้รักษาของเดิมไว้เพียงเท่าที่มีอยู่ ที่ตรงไหนต้องทำใหม่ก็พยายามทำตามแบบเดิม นับว่าเป็นการปฏิสังขรณ์โดยทางที่ถูกทุกแห่ง

จะพรรณนาว่าด้วยเจดียวัตถุของโบราณ ถ้าไม่มีรูปฉายกำกับอยู่ข้างลำบาก แต่จะงดเสียทีเดียวก็ไม่ควร เจดียสถานของโบราณที่เมืองพุกาม ถ้าจำแนกโดยประเภทก็มีเป็น ๔ อย่าง คือ “พระสถูป” หรือที่เราเรียกกันว่าพระเจดีย์อย่าง ๑ “พุทธาวาส” ที่

ประดิษฐานพระพุทธรูปอย่าง ๑ "หอธรรม" ที่ไว้พระไตรปิฎกอย่าง ๑ สังฆาวาส์ที่พระสงฆ์อาศัยอย่าง ๑ จะพรรณนาแยกเป็นอย่าง ๆ ต่อไป ว่าด้วยพระสถูปก่อน ด้วยทำรูปทรงหลายอย่างต่างกัน

(ก) พระสถูปอย่าง ๑ ทำองค์ระฆังสูง รูปทรงเหมือนลูกพีลั่ตั้งแต่ปากระฆังลงมาถึงพื้นมีฐานเตี้ย ๆ เหมือนอย่างขันบันไดขั้นเดียวรองยอดทำอย่างเตี้ย ๆ พระสถูปทรงอย่างว่ามานี้เห็นจะถ่ายแบบมาจากพระสถูปที่เมืองสารเชต ซึ่งจะพรรณนาในตอนอื่นต่อไปข้างหน้า

(ข) พระสถูปอีกอย่าง ๑ รูปองค์ระฆังเป็นทรงบัวคว่ำ มีบัลลังก์ตั้งบนระฆัง และมียอดเป็นปล้องไฉนยาวต่อขึ้นไป ใต้ปากระฆังมีฐานกลมต่อลงมาจนถึงพื้น หรือถ้าว่าให้เข้าใจง่ายก็อย่างเดียวกับพระเจดีย์กลมที่สร้างในเมืองไทย เช่นพระมหาสถูปที่วัดพระศรีสรรเพชญ์พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

(ค) อีกอย่าง ๑ พระสถูปรูปทรงเหมือนกับที่พรรณนาในวรรค (ข) แต่ไม่มีบัลลังก์ เอาปล้องไฉนลงมาต่อกับองค์ระฆัง อย่างนี้ไม่เห็นมีในแบบพระสถูปอินเดีย จะได้แบบมาจากไหนหรือคิดขึ้นที่เมืองพุกามไม่ทราบแน่ พระสถูปอย่างนี้ดูเหมือนไทยได้แบบไปสร้างไว้ในพวกพระเจดีย์รายรอบพระระเบียงวัดราชบุรณะในกรุงเทพ ฯ ก็มี

(ฆ) อีกอย่าง ๑ พระสถูปอย่างพรรณนามาในวรรค (ข) แต่ทำองค์ระฆังเป็นทรง "บาตรคว่ำ" (แต่พม่าทำรูปบาตรเหมือนโอ

อย่างเดียว) อย่างนี้มาแต่แบบพระสถูปฝ่ายมหายาน ซึ่งอ้างว่าพระพุทธองค์ได้ประทานแบบให้ทำพระสถูปด้วยเอาผ้าไตรจีวรพับซ้อนกันเป็นแบบฐาน (จึงทำฐานเป็น ๔ เหลี่ยม) เอาบาตรคว่ำวางบนผ้าไตรจีวรที่พับนั้นเป็นแบบองค์ระฆัง และเอาไม้ท้านพระกรตั้งบนก้นบาตรเป็นแบบยอด

(ง) อีกอย่าง ๑ (น่าเรียกว่าปรางค์) คือจำลองแบบมาจากพระมหาโพธิเจดีย์ ณ เมืองพุทธคยา รูปเป็นปรางค์ ทำพระสถูปเป็นยอด มีที่เมืองพุกามแต่องค์เดียวเท่านั้น ต้นแบบพระปรางค์พุทธคยานี้ นักปราชญ์อังกฤษชื่อ เฟอคัสสัน Furgusson ผู้ตรวจลักษณะการก่อสร้างในอินเดียแต่โบราณ กล่าวไว้ในหนังสือที่เขาแต่งว่าที่โพธิมณฑล ณ เมืองพุทธคยานั้น เดิมพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างแต่รั้วเขื่อนศิลารอบบริเวณกับวิหารน้อยที่บูชาริมต้นพระศรีมหาโพธิหลัง ๑ เป็นเช่นนั้นมาจนถึง พ.ศ. ๑๐๐๐ มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ อมรเทวะ เป็นปุโรหิตของพระเจ้าวิกรมาทิตย์ ซึ่งเสวยราชย์ครองประเทศมัลวะ เข้ารีตเลื่อมใสพระพุทธศาสนา มีความศรัทธาให้มาสร้างพระเจดีย์ใหญ่ครอบวิหารเดิม แต่เอาแบบปรางค์อย่างไสยศาสตร์มาสร้าง ตอนล่างเป็นที่ตั้งพระพุทธรูป ทำพระสถูปเป็นยอดปรางค์ เฟอคัสสันว่าพุทธเจดีย์ในอินเดียเป็นรูปปรางค์แต่ที่พุทธคยาองค์เดียวเท่านั้น

(๑) มีพระเจดีย์ที่เมืองพุกามองค์ ๑ จะเรียกว่าพระสถูปหรืออะไรก็ยังแคลงใจ ด้วยทำรูปเป็นเหลี่ยมคล้ายกับโกศใส่ศพของไทยที่เรียกว่า "โกศไม้สิบสอง" ตั้งบนฐานสูง ๔ เหลี่ยม สถูปรูปทรงอย่างนี้เห็นทำไว้ต่างหาก มีองค์เดียว แต่ไปสังเกตเห็นที่พุทธาวาสแห่ง ๑ ซึ่งทำหลังคามียอดเป็นพระสถูป มีรูปโกศเหลี่ยมเช่นว่านั้น ทำเป็นเจดีย์บริวารตั้งรายตามมุมทั้ง ๔ ทิศ จึงต้องนับว่าเป็นของมีแบบ

(ฉ) ประหลาดใจอยู่อย่างหนึ่ง ที่เมืองพุกามไม่เห็นมีพระเจดีย์โบราณที่ทำรูปทรงอย่าง "พระเจดีย์มอญ" เช่น พระเกศธาตุและพระมุเตา คืออย่างพระเจดีย์ที่พวกมอญมาสร้างในเมืองเราสักองค์เดียว ชวนให้เห็นว่าแบบพระเจดีย์มอญจะเป็นของคิดขึ้นใหม่ ภายหลังสมัยเมืองพุกามเป็นราชธานี

(ช) พระสถูปที่เมืองพุกามทำฐานที่รององค์พระสถูปต่างกันเป็น ๓ อย่าง ก. อย่าง ๑ ซึ่งน่าจะเป็นอย่างเก่าที่สุดทำแต่เป็นอย่างชั้นบันไดชั้นเดียวรองปากระฆัง ข. อีกอย่าง ๑ ซึ่งน่าจะเป็นชั้นกลาง ก่อฐานหนุนองค์พระสถูปให้อยู่สูงขึ้นไป สองอย่างที่ว่ามานี้ตานประทักษิณอยู่กับพื้นแผ่นดิน ค. อีกอย่าง ๑ ซึ่งน่าจะคิดขึ้นในเวลาเมื่อพระศาสนารุ่งเรืองไพบูลย์ ทำชั้นทักษิณชั้น ๑ หรือ ๒ ชั้น ๓ ชั้นรองฐานพระสถูปเพิ่มขึ้น แต่พระสถูปอย่างทรง "ลูกฟัก" ที่

ปากระฆังลงมาถึงแผ่นดินมีฐานอย่างขันบันไดนั้น ดูเหมือนจะเลิก
สร้างมาเสียแต่ในสมัยเมืองพุกามนั้นเอง

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๔ ธันวาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

หญิงอามจับไข้ ต้องเปลี่ยนตัวให้หญิงไอเขียน เพราะติดพิมพ์ยังไม่เบื่อ

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ประทานไปพร้อมด้วยพระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ ๘ เที่ยวเมืองพุกาม ท่อนที่ ๔ ได้รับประทานแล้ว ลำดับกษัตริย์เมืองพุกามจบลงด้วยความฉิบหาย เป็นเหตุให้เกิดความสลดใจนึกถึงพระอนิจจัง จะตัดความไปกราบทูลเรื่องอื่นต่อไป

พบโคลงแทรกวิสัยเข้าอีกแห่งหนึ่ง มาในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕ เรื่องโสกันต์ (แห่ใน แรกทรงพระราชดำริคิดให้มีขึ้น) ว่าดังนี้

“ ◎ แทรกวิไสยใส่เสือเช่น ช่วยกาง
สรวมเทรอดผอมโยเซ หนวดเลื้อย
ถือดาบโล่ห์ท่าทาง ช่องแช่ง
หนึ่งเทอดทวนฟ้อนเพื่อย ฟาดฟาย

◎ *ต่างแทงต่างป้องปัด กนนสอง*
ย่างเหย่าเย้องซุยซาย เหยาะเต้น
พิณพาทย์ผูกทำนอง เต่งแต่ง เต้งแฮ
หมายมาดมุ่งเขม้นเข้น แก่กนน ๆ”

ปรากฏในโคลงนี้เป็นอันว่า เมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ แทงวิไสยยังคงถือตาบโต่หัอยู่คนหนึ่ง อย่างที่ปรากฏในโคลงครั้งกรุงเก่า เดิกโต่หัเปลี่ยนเป็นอวุธยาวเสียภายหลัง เห็นจะเป็นด้วยความมักง่าย ฉวยอะไรได้ก็ใช้ไป เพราะฉะนั้นการเล่นชนิดนี้ ชื่อว่า “แทงบีไส” เป็นแน่แถ้ว

ในการที่จัดให้ผู้หญิงเล่น สงสัยว่าจะจัดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกทรงจัดโสกันต์แห่ในขันนั้นเอง ในโคลงเรื่องโสกันต์แห่ในมีการเล่นซึ่งถอดจากผู้ชายเล่นเข้าไป ๓ อย่าง คือ ระเบ็ง แทงวิไสย กับกะอั้วแทงควาย เครื่องแต่งตัวแทงวิไสยตามที่ฝ่าพระบาททรงสังเกตได้ก็เป็นเครื่องกระดาษ นั่นแสดงอยู่ในตัวว่าเป็นของทำขึ้นเล่นเพียงชั่วคราว แล้วก็เลยเป็นธรรมเนียมต่อมา ได้ค้นพบบัญชีแจกเงินทางฝ่ายหน้า ครั้งงานโสกันต์กรมขุนสุพรรณภาควดี มีแจก “แทงนิไสย” คนละ ๒ สลึงอยู่ในนั้น ที่จดว่าแทงนิไสยก็เห็นได้ว่าจดด้วยได้ฟังผิด ๆ พลาด ๆ เป็นพยานว่า ที่เรียกแทงวิไสยก็พลาดมาแล้วเหมือนกัน อย่างไรก็ดี เป็นอันฟังได้ว่ายังมีผู้ชายเล่นแทงบีไส

มาจน พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นแน่นอน

ตามที่ทรงพระเมตตาช่วยค้นศัพท์ “จริ์กาง” นั้น เป็นพระเดช พระคุณอย่างยิ่ง ตามที่ทรงค้นได้นั้นเสียงใกล้มาก แต่เสียใจที่ คำแปลเฉไปเสียไม่เข้ารูปที่ต้องการ นึกขึ้นมาได้ว่าในคำฉันท์สมุทโฆษ มีกล่าวถึงคู่แขกมลายูสู้กันด้วยจริ์ที่เป็นกริชไปเสีย หรือหนึ่งคำ “จริ์กาง” จะหมายถึงเหน็บกริชกางก้าดอกกระมัง อันเครื่องแต่งตัวเซียวกางนั้นทำให้น่าสงสัยมาก หากจะดูแต่จำเพาะสิ่งก็เป็นของไทยทั้งนั้น แต่ไม่มีรูปภาพไทยอย่างอื่นแต่งตัวเหมือนอย่างนั้นเลย ท่วงทีไปทางข้างแขกหรือจีน จึงได้ลองคลำถามพระเจนจีนอักษรดู ได้ความว่าทางจีนก็มีรูปทำไว้ตามประตูเหมือนกัน เรียกว่า “มึงซัน” แปลว่าเทวดารักษาประตู ไปทางพวกทวารปาละ เสียงไม่เข้าใกล้ เซียวกาง เซี่ยวกาง จริกาง อย่างใดเลย การเล่นคน ๒ คนสู้กัน สัตว์ ๒ ตัวสู้กัน มีในเรื่องสมุทโฆษหลายอย่าง เห็นได้ว่าเป็นการเล่นกีฬาอย่างเก่าที่สุด

ตามที่ทรงสันนิษฐานว่าการเล่นในงานโสกันต์ จะเป็นพวกประเทศราชจัดมาช่วยงานนั้น เกล้ากระหม่อมเห็นว่าถูกแท้ทีเดียว กะอั๊วแทงควายนั้นก็สงสัยอยู่แล้ว ว่าชื่อกะอั๊วไม่ใช่ภาษาไทย ซ้ำเข้าใจผิดไปเสียด้วยว่ากะอั๊วเป็นชื่อหญิงผู้ภรรยา ตัวสามีนั้นไม่ทราบชื่อ เพิ่งมาทราบที่ถูกต้องตามที่ตรัสบอกครานี้ว่าผัวชื่อกะอั๊ว เมีย

ชื่อกะแอ จริงแล้วผัวต้องชื่อกะอั้ว เพราะชื่อการเล่นนั้นเรียกว่า "กะอั้วแทงควาย" กะอั้วเป็นตัวแทงต้องเป็นชื่อผัว เมียจะชื่อกะอั้วไม่ได้เพราะไม่ได้แทง ซ้ายังได้ทราบว่าชื่อนั้นเป็นภาษาของทวายด้วย ดีมาก จะทูลถามถึงเครื่องแต่งตัวเสียด้วยทีเดียว เกล้ากระหม่อมจำได้แต่นางกะแอว่าผัดหน้าขาวจ้อกวอก แต้มไฝไว้เม็ดใหญ่ถนัดหัวสวมผมปีก ห่มผ้าสีแดงแจ็ดสไบเฉียง กระเดียดกะทาย แต่ตัวจะสวมเสื้อหรือไม่ และนุ่งอะไร โจงกระเบนหรือนุ่งจับนุ่งถุงอย่างไร จำไม่ได้ ส่วนตากะอั้วแต่งตัวอย่างไรจำไม่ได้เลย จำได้แต่ว่าถือหอกใหญ่ใบกว้างเกินสมควรทำด้วยกระดาษเท่านั้น

กุลาตีไม้เป็นของแขกอินเดียแน่ ชื่อกุลาก็บอกอยู่ในตัวแล้ว เกล้ากระหม่อมเคยเห็นรูปตีพิมพ์ของฝรั่ง ซึ่งเขาลอกรูปเขียนในอินเดียมา มีรูปเทวดายืนเป็นวง สองมือถือไม้ประกันล้อมอยู่รอบกลอง พอเห็นก็เข้าใจได้ทันทีว่า นี่คือรูปเล่นกุลาตีไม้ มีหนังสือสังสกฤตจดไว้ว่า "ศิราษ มัณฑะ" เข้าใจเอาเองว่านั่นเป็นชื่อของการเล่นชนิดนั้น

จะตั้งปัญหาทูลถามเป็นการเล่น เห็นในหนังสือเก่า ๆ กล่าวถึงระเบ็งว่าเล่นในการพิธีอะไรเป็นหลายอย่าง ตกมาถึงชั้นเราได้เห็นแต่เล่นในการพิธีโสกันต์ เรื่องที่เล่นก็เกี่ยวเข้าไปในการโสกันต์ด้วย ดังปรากฏในคำร้องว่า "โอละพ่อจะไปไกรลาส" ถ้าหากไปเล่นใน

พิธีนั้นจะมิต้องเปลี่ยนเรื่องเล่นเป็นอย่างอื่นไป เหมือนกับละครเปลี่ยนเรื่องฉะนั้นหรือ อนึ่งคำที่พูดกันว่า “ละเม็งละคร” คำละเม็ง จะได้แก่ ระเบ็ง เสียดอกกระมัง

เรื่องเจ้าพม่า ซึ่งได้ความมาว่านับเป็นสามชั้นนั้น ตรงกันกับไทยแน่นอน พระองค์เจ้ากับหม่อมเจ้านับว่าเจ้าไม่มีปัญหา ตกถึงหม่อมราชวงศ์นั้นแหละเป็นปัญหาว่านับเป็นเจ้าด้วยหรือไม่ เจ้าวิเทหราชา เจ้านราธิราชนั้น ต้องคัดออกเสียนอกวงเพราะเราไม่รู้ว่าเขาเหล่านั้นเป็นพระราชวงศ์ชั้นไร จะว่าแต่ใกล้ ๆ ที่เรารู้ เช่น หม่อมราชวงศ์โต หมอม้า ก็เรียกกันว่าเจ้าโต เหมือนเจ้าเฉลิม พระยาสากดเช่นตรัสอ้างแล้วนั้น แม้จะอย่างนั้นก็ดี หม่อมราชวงศ์ก็ไม่ได้เรียกกันว่าเจ้าทุกคนไป แต่ดูเป็นอันเข้าใจกันอยู่ทั่วไป ว่าหม่อมราชวงศ์นั้นอยู่ในเกณฑ์เจ้า ส่วนหม่อมหลวงนั้นปรากฏในพระราชหัตถเลขาของทูลกระหม่อม อันได้ตีพิมพ์แล้วคราวใดคราวหนึ่ง ตรัสอธิบายว่าหม่อมราชวงศ์กับหม่อมหลวงเป็นนามอันเดียวกัน จะเรียกว่าหม่อมราชวงศ์หรือหม่อมหลวงก็ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นทำให้เข้าใจว่า เดิมจัดเจ้าเป็น ๓ ชั้น ที่มาแยกหม่อมหลวงนับเป็นต่ำลงไปอีกชั้นหนึ่งนั้น มาแยกในรัชกาลที่ ๕ จะแยกด้วยเข้าใจผิด หรือตั้งใจแยกให้เป็น ๔ ชั้นก็ยังไม่พบหลักฐานที่ไหน เชื่อว่าจะเป็นเข้าใจผิดเสียแหละมาก

ตามที่กราบทูลมาในหนังสือเวรก่อน ว่าจะเอาเครื่องราช
กกุธภัณฑ์พม่าซึ่งจดประทานเติมไป แทรกเข้าในกฎมนเทียรบาล
พม่านั้น ได้ปรับแทรกเข้าส่งไปให้หอสมุดแล้ว เช่นได้คัดสำเนาส่ง
มาถวายกับหนังสือนั้น แม้ไม่โปรดก็แก้ได้

ขอประทานหนังสือฝรั่งกำกับชื่อนักสนม ๒ ชั้นด้วย คือ มโยสา
กับยรวาสา เพราะสำคัญในใจว่าหนังสือนั้นจะเป็นทางช่วยการเรียน
มีอะไรให้สมบูรณ์ไว้เป็นดี

ตั้งใจจะกราบทูลมาในหนังสือเวรก่อนให้ทราบฝ่าพระบาท ว่า
ลายพระหัตถ์ฉบับเล็กลงวันที่ ๒๒ พฤศจิกายนนั้น ได้รับประทานแล้ว
แต่แล้วก็ลืมเสียไม่ได้เขียนทูลมา ในการที่ไม่ได้จดมาว่าของใคร
ถวายนั้น จะต้องซัดชายดิส เพราะหวังใจว่าเธอจะกราบทูลมา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

เติมความในกฎมนเทียรบาลพม่า ตอนลักษณะการราชาภิเษก
(หน้า ๒) ใต้ข้อ ๓ ในวงเล็บ เป็นดังนี้

(พิเคราะห์ดู น่าจะถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์กับเครื่องราชูปโภค
สิ่งอื่นสำหรับพระยศด้วยตรงนี้ แต่ในหนังสือไม่ได้กล่าวถึง เบญจ
ราชกกุธภัณฑ์พม่านั้น พบพรรณนาในพงศาวดารเรื่องหนึ่งว่า

๑. White Umbrella เศวตฉัตร (ชั้นเดียว)

๒. Crown มกุฎ

๓. Yaktail Fan พัด (ที่แท้แส้) หางจามรี

๔. Sword of State พระขรรค์

๕. Golden Sandal (ฉลองพระบาททอง)

วันที่ ๑๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ ธันวาคม กับพวกถูกเต้า มีหญิงเบ้าเป็นต้นออกมาในคราวเดียวกัน ได้นำน้ำปลาที่คุณโตฝากมาให้มามอบแล้ว หม่อมฉันขอขอบคุณของเธอ กับทั้งขอบใจหญิงไอที่อุตส่าห์เขียนลายพระหัตถ์ฉบับนี้ด้วย และหวังใจว่าหญิงอามจะหายได้โดยเร็ว แต่ของดเรื่องที่หญิงเบ้ามาเล่าจะไม่ทูลสนอง เพราะสันปัญญามีรู้จะว่าอย่างไร พึ่งแล้วได้แต่ถอนใจใหญ่เท่านั้น

นักสนมของพระเจ้าแผ่นดินพม่าที่เป็น ๒ ชั้นนั้น ชั้นสูงเรียกว่า มโย – สะ มิบุยะ Myo-sa Mibuya หมายความว่าเจ้าจอมที่ได้ส่วยเมือง (Myo) ชั้นต่ำเรียกว่า ยะวะ – สะ มิบุยะ Yawa sa Mibuya หมายความว่าเจ้าจอมที่ได้ส่วยบ้าน

เรื่องแทงวิสัย ซึ่งทรงสันนิษฐานว่าจะเปลี่ยนเป็นผู้หญิงเล่นเมื่อแรกแห่โสกันต์ทางฝ่ายในพระราชวังนั้น เห็นจะถูกแล้ว แห่เช่นนั้นครั้งแรกหม่อมฉันเข้าใจว่าเมื่อโสกันต์สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์ ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ ต่อมาถึงงานโสกันต์กรมขุนสุพรรณมีเขาไกรลาศจึงกลับให้ผู้ชายเล่น

การเล่น “ระเบ็ง” นั้น หม่อมฉันคิดว่าจะมาจาก “ระบำ” นั่นเอง ในกฎมนเทียรบาลตอนพิธีสนานใหญ่ ๆ ว่ามีระบำซ้ายขวา น่าจะหมายความว่ายืนเรียงกัน ๒ แถวอย่างระบำที่เล่นกันสืบมา หม่อมฉันเคยพบอธิบายอีกแห่งหนึ่งในหนังสือมองสิเออเดอลาลุแบ ราชทูตฝรั่งเศส แต่งพรรณนาว่าด้วยการเล่นของไทย ว่ามีการเล่นอย่างหนึ่งเรียกว่า “ระบำ” ผู้ชายยืนรำเป็น ๒ แถว บางทีก็ (มีกวนมก) พูดล้อกันหยาบ ๆ ดังนี้ เห็นว่าระบำตามแบบเดิมจะเป็นแต่รำพร้อมเหมือนอย่างเล่นกันในมณฑลพายัพ ที่ว่ามีเล่นกวนมกนั้น ก็เหมือนอย่างละครติดตลก พอให้ตัวละครพักหายเหนื่อย ถ้าว่าโดยย่อ เล่นระบำนั้นคือเป็นแต่รำพร้อมไม่มีเรื่อง แต่ “ระเบ็ง” รำมีเรื่อง เช่นผูกเรื่องพระยาร้อยเอ็จจะไปช่วยพระอิศวรทำงานโสกันต์ชนให้พวกระบำเล่นในงานโสกันต์เป็นต้น ถึงที่เล่นเรื่องรามสูรกับนางเมขลาในระบำผู้หญิงพิเคราะห์ดูก็น่าจะเอาเรื่องมาปรุงกับระบำ (เหมือนอย่างหม่อมฉันเคยเอาเรื่องนนทุกเข้าปรุงกับระบำ) เป็นแต่คงเรียกชื่อว่า

ระบำตามเดิม แต่คำที่เรียกว่า “ระบำ” และ “ระเบ็ง” ยังคิด
ไม่เห็นว่ามาแต่ภาษาใด จะเป็นภาษาสันสกฤตดอกกระมัง

กะอั้วแทงควายนั้น หม่อมฉันจำได้ว่าหัวใส่ดองเป็นเกล้าผมสูง
ทั้ง ๒ คน ตัวกะอั้วแต่งตัวใส่เสื้อเกรียงชายกรอมถึงน่องถือหอก
นางกะแอนุ่งผ้าถุงใส่เสื้อเอวห่มผ้าแถบสีแดงห้อยบ่า กระเดียด
กระทายหรือถือร่ม จำคลับคล้ายอยู่

ที่ทรงร่างแทรกอธิบายราชกุธภัณฑ์พม่านั้น หม่อมฉันเห็น
เหมาะดีแล้ว

ครานี้มีเรื่องที่จะทูลเสนอเรื่องหนึ่ง หม่อมฉันเคยได้ยินมาไม่ช้า
นักว่ามีผ้าลายสำหรับนุ่งเป็นของญี่ปุ่นทำเข้าไปขายในกรุงเทพ ฯ ลูก
หญิง (นิด) รัชชมาลีของหม่อมฉันออกมาครานี้ เอาผ้าลายญี่ปุ่น
มาให้คนที่มาอยู่กับหม่อมฉันผืนหนึ่ง พอหม่อมฉันเห็นก็หูผึ่ง รู้ได้
ทันทีว่าทำตามลายไทยที่นายมิกกิจำลองเอาไปจากผ้าห่อคัมภีร์ของ
โบราณ ที่หม่อมฉันคัดใส่หีบกระจกไว้ในพิพิธภัณฑ์สถาน ว่าทำ
หลายลาย เนื้อผ้าก็ดีและว่าสัญญาว่าสีไม่ตกด้วย หม่อมฉันกำลังสั่ง
ให้หามาดให้ทุกลายที่เขาทำ นึกเสียดายอยู่หน่อยด้วยเห็นว่าจะไม่
แพร่หลายยั่งยืนเท่าใดนัก ด้วยมีแต่คน “แก่กกกดกร่าง” ที่ยังนุ่ง
ผ้าลาย คนชั้นหนุ่มสาวผู้หญิงก็ไปนุ่งซิ่นและกะโปรงแม้จนกางเกง
ปะยามา ผู้ชายก็ไปนุ่งกางเกงแต่งสากลเสียโดยมากแล้ว

หม่อมฉันส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๘ ท่อนที่ ๗ มาถวายในคราวเมื่อก่อนท่อน ๑ มีรูปฉายประกอบ ๑๐ รูป คือ

๑. รูปวิหารยอดพระสถูปอย่างอินเดีย มีเจดีย์ทรงโกศเป็นบริวาร

๒. รูปวิหารยอดพระสถูปแบบพม่า

๓. รูปวิหารยอดอย่างปรางค์อินเดีย

๔. รูปวิหาร ๓ หลังอย่างคติมหายาน

๕. รูปฉายบันประดับนอกวิหาร

๖. รูปหอมนเทียรธรรม

๗. รูปโบสถ์อุบาลี

๘. รูปพระมหาธาตุชินคง

๙. รูปบันไดทางขึ้นชั้นทักษิณพระมหาธาตุชินคง

๑๐. พระพุทธรูปหล่อในวิหารทิศที่พระมหาธาตุชินคง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๙ เที่ยวเมืองพุกาม (ต่อ)

วัดพุทธาวาส สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปทำเป็นวิหารยอด ทั้งนั้น ยอดทำเป็นพระสถูปบ้าง เป็นพระสถูปแผลงไปคล้ายปรางค์อย่างอินเดียบ้าง ข้างในวิหารมีพระพุทธรูปยืนหรือนั่งลงบนฐานชุกชีริมฝาข้างด้านหลังองค์ ๑ ดูเป็นแบบเดียวกันทั้งนั้น ทำวิหารเดี่ยวโดยมาก มีบางวัดซึ่งสร้างตามลัทธิมหายาน ทำวิหารเรียง ๓ หลัง มีมุขกระสันต่อถึงกัน ด้วยสมมตพระพุทธรูปเป็น "ตรีกาย" ของพระพุทธเจ้า คือพระธรรมกายองค์ ๑ พระสัมโภคกายองค์ ๑ และพระนิรมานกายองค์ ๑ ฝาผนังข้างในวิหารมักเขียนระบายสีเป็นรูปภาพและลวดลายอย่างงดงามมีหลายวัด ลักษณะรูปภาพและลวดลายที่เขียนมีเค้าแบบอินเดียกับแบบจีนและแบบทางเมืองชวาคละกันชอบกล บางวัดก็ทำลวดลายและรูปภาพด้วยดินเผาหรือปั้นปูนประดับฝาผนัง ในสมัยเมื่อเมืองพุกามเป็นราชธานี เห็นจะมีวัดที่ทำประณีตน่าชมมากด้วยกัน แต่สังเกตดูวัดที่สร้างก่อนรัชกาลพระเจ้าครรนชิต (พ.ศ.๑๖๒๗) เป็นขนาดย่อม ๆ วัดที่ทำเป็นอย่างวิหารใหญ่โตเห็นจะเริ่มมีตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าครรนชิตเป็นต้นมา ในหนังสือนำทางว่าวัดใหญ่วัด ๑ เรียกวัด "มะนูหะ" เป็นของพระเจ้ามะนูหะ เจ้าเมืองสะเทิมที่ถูกพระเจ้าอนุรุทธมหาราชจับเป็นชะเลยเอามาเลี้ยงไว้ที่เมืองพุกาม ชายจำมรงค์

ได้เงินสร้างวัดนั้น พิเคราะห์ดูไม่น่าเชื่อ ถ้าอ้างว่าพระเจ้าอนุรุทธ์ตรัส
สั่งให้พระเจ้ามะนูหะเป็นนายงาน คุมพวกชาวเมืองสะเทิมที่ตกมาเป็น
ชะเลยช่วยกันสร้าง จะน่าเชื่อกว่า มีวัดประหลาดอยู่วัด ๑ ซึ่งสร้าง
อย่างเดียวกันกับพุทธาวาสขนาดย่อมที่กล่าวมา แม้จนมีพระพุทธรูป
ตั้งเป็นประธานข้างในวิหารเช่นเดียวกัน แปลกแต่ทำซุ้มคูหารายรอบ
ฝาผนังข้างนอก ในซุ้มมีรูปพระนารายณ์ปางต่าง ๆ จำหลักด้วยศิลาตั้ง
ไว้ ๙ ปาง รวมเป็น ๑๐ ทั้งพระประธานในวิหาร ซึ่งสมมตว่าเป็น
รูปพระนารายณ์ปางพุทธาวตาร เขาบอกว่าทั้งเมืองพุกามมีเทวสถาน
แห่งเดียวเท่านั้น คงเป็นเพราะมีพราหมณ์แต่สำหรับทำการพิธี (เช่น
ในกรุงเทพฯ นี้) ไม่เป็นคณะในการสอนศาสนาเหมือนเมืองเขมรแต่
โบราณ อนึ่งวัดพุทธาวาสที่เมืองพุกามดูมีพระพุทธรูปน้อยผิดกับวัด
โบราณในเมืองไทยและเมืองเขมร อาจเป็นเพราะเวลาเมื่อพระพุทธ
ศาสนารุ่งเรือง ที่เมืองพุกามชาวเมืองถือคติอย่างหินยานนิยมการสร้าง
พระสถูปเป็นสำคัญ แต่ในเมืองไทยกับเมืองเขมรเวลาพระพุทธศาสนา
รุ่งเรือง ชาวเมืองถือคติอย่างมหายาน นิยมการสร้างพระพุทธรูป
เป็นสำคัญก็เป็นได้ พระพุทธรูปเมืองพุกามที่ตั้งเป็นประธานในวิหารมัก
เป็นพระปูน พระพิมพ์ดินเผามีมากกว่ามาก พระศิลาจำหลักมีแต่
ขนาดย่อม ๆ ที่จะทำองค์ใหญ่ถึงขนาดตั้งเป็นพระประธานหามีไม่ พระ
หล่อด้วยโลหะมีน้อยแทบจะนับองค์ถ้วน ในหนังสือนำทางว่ามีพระนอน

ขนาดใหญ่ (อย่างที่เรียกว่า "พระโต") ๒ องค์ แต่ฉันไม่ได้เห็น พระบันทึกได้เห็นก็หักพังหรือเป็นรอยปฏิสังขรณ์ สังเกตไม่ได้ว่าโฉม พระพักตร์จะเป็นอย่างไรเมื่อแรกสร้าง พิจารณาลักษณะพระพุทธรูป โบราณที่เมืองพุกามดูเป็น ๒ แบบ แบบ ๑ (มักทำเป็นพระนั่งขัดสมาธิอุ้มบาตร) ส่วนพระเศียรใหญ่ พระพักตร์กลม แต่องค์อ้วนดูไม่งามต้องตา เห็นจะเป็นแบบเก่าแต่ครั้งยังถือลัทธิมหายาน ด้วยลักษณะเหมือนกันกับภาพพระพุทธรูปที่เขียนฝาผนังวิหารวัด ฝ่ายมหายาน พระพุทธรูปที่งามล้วนทำตามแบบอินเดียสมัย "ปาละ" อันรุ่งเรืองเมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐ ทั้งนั้น ในเรื่องตำนานว่าเมื่อครั้งพระเจ้าคยรนชิตสร้างวัดอนันท์ ให้หาช่างอินเดียมาทำพระพุทธรูป พิจารณาดูพระพุทธรูปศิลาที่ยังปรากฏอยู่ในวัดอนันท์ (ซึ่งจะพรรณนาต่อไปข้างหน้า) ก็เห็นเป็นฝีมือชาวอินเดียสมดังว่า แม้พระพิมพ์ที่เมืองพุกามก็ทำตามแบบอินเดียทั้งนั้น

หอบีฎก พม่าเรียกว่า Bitagat Taik แต่หลักที่จะพรรณนานั้นน่าจะแปลว่า "หอมณเฑียรธรรม" เพราะเป็นของพระเจ้าอนุรุทธ์มหาราชสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๑ สำหรับไว้คัมภีร์พระไตรปิฎกที่ไปได้มาครั้งเมื่อตีเมืองสะเทิม พิเคราะห์ทรวดทรงต่อว่าตัวหอเดิมเห็นจะสร้างด้วยไม้ มาเปลี่ยนเป็นก่ออิฐถือปูนต่อภายหลัง รูปทรงเป็นมณฑป ๔ เหลี่ยม หลังคา ๕ ชั้นก่อรวบเป็นยอดเกี้ยว ยังบริบูรณ์

อยู่ทั้งหลัง แต่เห็นจะไม่เหมือนของเดิมที่สร้างด้วยไม้ทีเดียว และพระเจ้าแผ่นดินพม่าเห็นจะปฏิสังขรณ์มาหลายครั้ง ด้วยนับถือกันว่าเป็นของสำคัญอย่างยิ่งสิ่งหนึ่งในพงศาวดารเมืองพุกาม จึงไม่ปล่อยให้หักพัง

สังฆาวาสคือวัดพระสงฆ์อยู่ ของเดิมคงมีมากแต่สร้างด้วยเครื่องไม้จึงศูนย์ไปเสียหมดแล้ว ยังเหลืออยู่แต่โบสถ์หลังหนึ่งเรียกตามภาษาพม่า Upali Thein แปลว่า "โบสถ์อุบาลี" ว่าเป็นของพระเจ้าอนุรุทธมหาราชสร้างเมื่อแรกตั้งคณะสงฆ์นิกายหินยาน คือให้พระสงฆราชฉินระหันผูกพัทธสีมาสำหรับทำสังฆกรรม เช่นให้อุปสมบทเป็นต้น ให้ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ จึงเอานามพระอรหันต์พุทธสาวกผู้ทำสังคายนาพระวินัยมาขนานเป็นนามวัด ตัวโบสถ์ขนาดสักเท่าพระอุโบสถวัดปรินายกในกรุงเทพ ฯ หรือถ้าว่าอย่างสามัญก็ยาวขนาด ๕ ห้อง มีเวทีทักษิณรอบ หลังคาก่อรวบทำรูปทรงอย่างหลังคาไม้ ๒ ชั้น มีพระสถูปอยู่บนอกไก่ตรงกลางหลังคาองค์ ๑ และมีบราลีประดับทั้งที่บนอกไก่และชายคา ประตูโบสถ์กมีซุ้มบันรูปเป็นลวดลาย และฝาผนังข้างในเขียนระบายสีด้วย ดูเป็นของสร้างอย่างปราณีตมาแต่เดิม และพระเจ้าแผ่นดินพม่า ในภายหลังก็ได้เคยปฏิสังขรณ์ เพราะถือว่าเป็นของสำคัญคู่กับหอมณเฑียรธรรม นอกจากโบสถ์อุบาลี ที่เมืองพุกามมีสังฆาวาสอีกชนิดหนึ่งอยู่ในถ้ำ

ฉันไม่ได้ไปดูเพราะอยู่ไกล แต่ว่าฉันเคยเห็น วัดชนิดนี้ "ถ้ำกาลี" Kali Caves ในอินเดียมาแต่ก่อน เป็นวัดสำหรับพระสงฆ์อยู่บำเพ็ญสมณธรรมทางวิปัสสนาธุระ จึงหาที่สร้างห่างบ้านเมืองให้เป็นที่สงัด แต่จะปลูกสร้างเป็นกุฏิไม้เหมือนอย่างวัดในบ้านเมือง เกรงจะไม่ปลอดภัย ผู้มีศรัทธากล้าจึงพยายามสะกัดหินตรงหน้าผาหรือแต่งถ้ำที่มีอยู่แล้วทำเป็นวิหารและห้องให้พระสงฆ์อยู่ในภูเขานั้น ให้พ้นภัยจากสัตว์ร้ายเป็นต้น เพราะวัดชนิดนี้ทำได้ด้วยยาก พระมหากษัตริย์และเศรษฐีแต่โบราณจึงชอบสร้างเฉลิมความเลื่อมใสในพระศาสนา แต่ละวัดมักทำเป็นห้องใหญ่ห้อง ๑ มีพระสถูปหรือพระพุทธรูป (ซึ่งจำหลักหินในนั้นเอง) เป็นประธาน สำหรับพระสงฆ์ทำวัตรไหว้พระสวดมนต์ ทำห้องใหญ่ ขนาดรองลงมาเป็นห้องฉันและห้องพักอีกห้อง ๑ ตามฝารอบห้องนี้ขุดหินเข้าไปทำเป็นห้องเล็ก ๆ รายตลอดไปเป็นแถว หรือทำห้องเล็กตามหน้าผาต่อไปอีกก็มี สำหรับพระสงฆ์นั่งบำเพ็ญสมณธรรมองค์ละห้อง วัดถ้ำ Cave Temple เช่นนี้มีทางที่ในอินเดียและในเมืองจีน ที่เมืองพุกามทำที่ภูเขาข้างหลังเมือง ว่ามีมาแต่ก่อนสมัยพระเจ้าอนุรุทธมหาราช ๆ และพระเจ้าครรนชิตก็ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ด้วย วัดชนิดนี้สำหรับพระสงฆ์เฉพาะแต่ที่ปรารถนาจะบำเพ็ญสมณธรรมไปอยู่ชั่วคราว เช่นไม่จำวัสสาเป็นต้น หาอยู่ประจำเหมือนวัดในเมืองไม่ จะพรรณนาว่าด้วยวัดใหญ่ที่เป็นวัดสำคัญในเมืองพุกามต่อไป

วัดใหญ่ที่เป็นต้นแบบอย่างมี ๓ วัด คือวัดพระมหาธาตุชเวชิคน Shwezigon ที่พระเจ้าอนุรุทธ์มหาราชสร้างวัด ๑ วัดอนันท์ Ananda ที่พระเจ้าครรชตสร้างวัด ๑ กบวดส์พพญญู Thatbyinyu ที่พระเจ้าอดองคะสิทธุสร้างวัด ๑ วัดใหญ่อื่น ๆ ดูเอาอย่างวัดใดวัดหนึ่งใน๓วัดนั้นไปทำทั้งนั้น เป็นแต่แก้ไขยักเยื้องไปบ้าง.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันที่ ๕ เดือนนี้ หญิงจงไปหาแสดงตนว่ากลับจากปีนัง เชิญลายพระหัตถ์ไปให้ เป็นลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ พร้อมด้วยพระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๗ เที่ยวเมืองพุกามท่อนที่ ๖ กับทั้งรูปฉายประกอบกันอีก ๔ รูป เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

เรื่องเครื่องราชกกุธภัณฑ์อยู่ข้างจะลุกลาม พาให้หยุดไม่ได้ คาถาพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อม ซึ่งทรงระบุเป็นไม้ท้าวไว้นั้น เกล้ากระหม่อมก็คิดว่าคงทรงได้หลักในทางบาลีแห่งใดแห่งหนึ่งมา พระสารประเสริฐก็คิดเช่นนั้น แต่ครั้นไปตรวจหาในบาลีก็ยังไม่พบที่กล่าวถึงไม้ท้าวอยู่ที่ไหนเลย แต่เป็นแน่ว่าที่ได้คันนั้นเป็น

ส่วนน้อย จะยืนยันว่าไม่มีนั้นไม่ได้ ต้องว่ายังไม่พบ เกล้ากระหม่อมมานึกประมาณการณ์ขึ้นเมื่อเขียนหนังสือถวายนั้นเอง ว่าหรือจะทรงแต่งอัมพวลย์เข้าหาตำราราชาภิเษกของเราซึ่งกำหนดเป็นไม้ท้าวเพื่อไม่ให้ขัดกัน แต่ทั้งนี้เป็นแต่สันนิษฐานเท่านั้น

ฝ่าพระบาททรงจำแม่น เปิดตำราบัญจราชาภิเษกตามที่ตรัสแนะก็พบผ้ารัตกัมพล กล่าวไว้ดังนี้

"ลักษณะเครื่องสำหรับราชาภิเษกของสมเด็จพระมหากษัตริย์นั้น คือพระมหามงกุฎ ๑ พระภูษาผ้ารัตกัมพล ๑ พระขรรค์ ๑ พระเศวตฉัตร ๑ เกือกทองประดับแก้วฉลองพระบาท ๑ สำหรับราชาภิเษกของสมเด็จพระมหากษัตริย์มีลักษณะห้าประการดังนี้แล"

ตามตำรานี้ ผิดกับที่เราถือใช้อยู่เวลานี้ถึงสองสิ่ง คือทานพระกรเป็นเศวตฉัตร กับวาลวีชนีเป็นผ้ารัตกัมพล ดูก็พอไปได้ ใช้ผ้าขาวม้าบัดยุงแทนแส้

ขอประทานโทษที่เขียนวาลวีชนีถวายมาก่อน ใช้ พ สกดผิดไป ของสิ่งนี้เห็นจะไม่มียุงอย่างไรในอินเดีย มายุ่งกันทางเมืองไทยนี้เอง ยุ่งเพราะเรื่องแปล วาล ว่าขนสัตว์หรือขนหางสัตว์ วีชนี เราแปลกันว่าพัด เพราะฉะนั้นถ้าทำด้วยขนจามรีตามคติอินเดียแล้วก็เป็นพัดไม่ได้ กลายเป็นแส้ไปเลย เว้นแต่จะทำด้วยขนนกจึงจะเป็นพัด แต่เหตุใดเครื่องราชกกุธภัณฑ์จึงไม่ใช้พัดขนนก ไพล่ไปใช้พัดใบตาล

ซึ่งมีชื่อในภาษาบาฬีไปเสียต่างหากเรียกว่า "ตาลปตฺต" เกล้ากระหม่อมเห็นว่าถ้าแปลคำ วิชนี ว่าเครื่องโบกบัดเสียเท่านั้น ก็จะเป็นอันสันถ้อยความหนามเสียน เจ้ากรรมที่ฝรั่งก็แปล วิชนี ว่าพัดเสียด้วย แต่ก็น่าสงสัยอยู่มาก ใช้คำว่า Yaktail Fan แปลว่าพัดหางจามรี อันจะเป็นพัดไม่ได้ แต่คำ Fan ของฝรั่งจะหมายความไปว่ากะไรได้บ้างไม่ทราบ แส้ ในภาษาฝรั่งจะมีหรือไม่มีก็ไม่ทราบ

ในเรื่องฉัตรตามพระดำริที่ตรัสว่า ถ้าไม่มีเศวตฉัตรยืนถวายก็จะต้องชูทูลถวายเศวตฉัตรที่บังอยู่นั้น ความจริงก็ได้เคยทำมาแล้วยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก มีความในพระราชนิพนธ์ทรงพระราชวิจารณ์ถึงพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ซึ่งตีพิมพ์จะแจกงานศพพระองค์เจ้าอรพินทุ์เพญภาคย์ ปรากฏอยู่ว่าประเพณีราชาภิเษกแต่ก่อนนั้นพราหมณ์ต้องอุ้มองค์พระมหากษัตริย์ขึ้นประทับบนพระที่นั่งภัทรบีฐ พระมหากษัตริย์จะเสด็จขึ้นเองไม่ได้ แต่ภายหลังประเพณีอย่างนั้นเลิก ข้อนี้ส่อให้เห็นได้ชัดว่า ฉัตรใหญ่ยกยืนถวายไม่ได้ ก็มอบถวายด้วยอุ้มพระองค์ลงวางภายใต้ฉัตรอันบังอยู่เหนือพระที่นั่งภัทรบีฐนั้น เหตุที่เลิกธรรมเนียมนั้นเสียก็เห็นได้ว่า อันตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นสิ่งที่ช่วงชิงกัน หากว่าพราหมณ์ซึ่งอุ้มพระองค์นั้นจะเป็นใจกับผู้คิดกบฏทำประทุษร้ายในเวลาอุ้มพระองค์ก็ทำได้ถนัด จึงกันออกเสียให้ห่างพระองค์ไว้

อนึ่งเกล้ากระหม่อมได้พิจารณาเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ ตามแบบซึ่งมาในคัมภีร์อภิธานนัปทีปีกา เห็นว่าเป็นเครื่องทรงในพระองค์แต่ ๓ อย่าง คือ มงกุฎ พระแสงขรรค กับฉลองพระบาทยก ๒ อย่าง คือฉัตร กับวาลวีชนี นั้น เป็นของราชบริพารเชิญเอางานถวาย เครื่องสำหรับเอางานถวายตามยศพระมหากษัตริย์ย่อมมีมากกว่านั้นอีกหลายอย่าง ทั้งเครื่องทรงในพระองค์ก็มีอีกหลายอย่าง แต่เหตุใดจึงเลือกนับเอาแต่จำเพาะ ๕ อย่างเท่านั้น ยังคิดไม่เห็นเหตุ

ครานี้จะกราบทูลความเห็นสักอย่าง อันอุบัติขึ้นเมื่ออ่านพระนิพนธ์ตรัสเล่าถึงเมืองพุกามประกอบด้วยรูปฉาย ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไปคราวนี้

พระสถูปซึ่งมีรูปเหมือนผลแตงก็ดี เหมือนรูปบาตรก็ดี เป็นรูปทรงบัวคว่ำก็ดี ควรจัดว่าเป็นประเภทเดียวกัน บิบทรงให้สูงหน่อยก็เป็นผลแตง กดทรงให้ต่ำหน่อยก็เป็นบาตร เสริมเชิงให้แปลออกไปหน่อยก็เป็นทรงบัวคว่ำ เป็นการพอกเล็กพอกน้อยเท่านั้น

ในการที่สร้างพระสถูปไว้ชิดพื้นดิน เป็นการกระทำที่ต้องด้วยหลักเดิมคือฝังสรีรธาตุในพื้นดินแล้วพูนดินไว้เป็นที่หมาย ในการที่ทำฐานเตี้ยนักก็แสดงว่าเป็นแบบเก่า มาจากเก็บเอาวัตถุใด ๆ มาวางล้อมกองดินกันพังไปเสียเร็ว ส่วนที่ทำฐานยกเป็นประทักษิณหลายชั้นนั้น มาจากสร้างพระสถูปบนเขาบนเนินเพื่อให้ส่งสูงได้เห็นไกล ใน

การไปมาเพื่อบูชาอยู่เสมอนั้น ทำให้รู้สึกว่าทางขึ้นลงกุกะไม่สะดวก จึงคิดต่อยตัดหินหรือดินให้เป็นปริมณฑลก่อเขื่อนล้อมลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ ทำคันบันไดให้ขึ้นลงง่าย เมื่อตกแต่งสถานที่ขึ้นเช่นนั้นก็ทำความงดงามช่วยให้เห็นองค์พระสถูปเป็นสง่าผ่าเผยขึ้นอีกมาก เมื่อเห็นเป็นอย่างอันส่งให้พระสถูปงดงามขึ้นเช่นนั้นแล้ว จึงจำมาพยายามทำในพันราบ อุดส่าห์ก่อเขื่อนแล้วหาดินมาถม ให้เหมือนพระสถูปบนเขาบนเนิน เอาเป็นแน่ได้ว่าวิธีทำพระสถูปชิดดินนั้นเป็นแบบเก่า วิธีทำฐานส่งพระสถูปให้สูงนั้นเป็นแบบใหม่

สถูปชนิดที่ยอดปล้องไฉนมาถึงตั้งกับองค์ระฆัง ไม่มีบัลลังก์นั้น อยากจะวินิจฉัยว่าเป็นสถูปบรรจุธาตุที่ไม่ใช่ของพระพุทธเจ้า เพราะบัลลังก์นั้นเป็นเครื่องหมายถึงพระพุทธเจ้า คือพระพุทธอาสน์

ประหลาดใจที่พระสถูปอย่างพระมุเตาพระเกศธาตุไม่มีในเมืองพุกาม ไม่นึกเลยว่าพระสถูปนั้นจะเป็นของใหม่ พระมุเตาและพระเกศธาตุก็เป็นพระสถูปอันมีชื่อมาเก่าแก่ แต่ได้ปฏิสังขรณ์ก่อแก้กันมาหลายยก ชะรอยพระสถูปเก่าจะต้องมีรูปเป็นอย่างอื่นแน่นอน

พระเจดีย์ในเมืองพุกามองค์ที่ทำอย่างพระเจดีย์ที่โพธิคยานั้น เห็นได้ว่าตั้งใจถ่ายมาทำ แต่จะกราบทูลยืนยันว่าทำไม่เหมือน องค์ที่โพธิคยานั้นมีส่วนสูงมาก ทรงต่อยลดเข้าทีละน้อยท่วงทีอย่างทรงปรางค์ แต่ที่พุกามนั้นมีส่วนเตี้ยมาก ทรงลดหดเข้าไปเร็ว ท่วงที่

กลายเป็นเหมือนตุ้มปี่ ไม่เหมือนปรางค์อย่างที่โพธิคยา ตามพระดำรัสที่ว่าการก่อสร้างในเมืองพุกามทำแต่ด้วยอิฐปูน ไม่ทำด้วยศิลาทรายเหมือนเมืองเขมร ใช่จะไม่มีศิลาทรายก็หาไม่มีหาได้ง่ายกว่าเมืองเขมรเสียอีก แต่เขาไม่ทำ มีผู้รู้ออกความเห็นว่าเพราะพม่าต้องการให้แล้วเร็ว ๆ ความเห็นอันนี้ฟังขึ้นไม่ติดใจค้าน แต่ทำให้ไปนึกถึงเมืองเขมร เป็นแหล่งที่ประหลาดนักหนา จะคิดคาดอะไรไปไม่ถึงเลย อันการก่อสร้างฝีมือเขมรนั้นมีเสียทุกอย่าง ก่ออิฐก่อแดง หรือก่ออิฐปนแลงถือปูนบ้างลายก็มี ก่ออิฐอวดฝีมืออย่างเรียบร้อยไม่ถือปูนเลยก็มี หรือฉลักอิฐที่ก่อแล้วเป็นรูปภาพลวดลายด้วยอีกชั้นหนึ่งก็มี บ้างลายปูนประกอบกับก่ออิฐอย่างเรียบร้อยก็มี ก่ออิฐประกอบกับศิลาทรายก็มี ก่อด้วยศิลาทรายเขียวล้วนก็มี แดงล้วนก็มี ปนกับเขียวบ้างแดงบ้างก็มี พบที่ลักษณะประหลาดหลายอย่าง เช่นองค์ปรางค์ที่ตั้งเทวรูปในท่ามกลาง ก่ออิฐถือปูนอย่างเลว ๆ เล็ก ๆ แต่พระระเบียงที่ล้อมทั้งกำแพงชั้นนอกทำใหญ่โต ก่อด้วยศิลาจำหลักลายอย่างปราณีตก็มี ไม่ทราบว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ที่ปราสาทบายนเห็นศิลาซึ่งก่อไว้เป็นหลังคา ด้านข้างในซึ่งเมื่อยังมีเพดานไม้ปิดไม่แดดเห็นนั้น ลางแห่งมีลายฉลักอยู่ รู้ได้ว่าไปรื้อเอาหินปราสาทเก่า ๆ แห่งอื่นมาใช้ เพราะฉะนั้นเป็นการยากหนักหนาที่จะสันนิษฐานว่าที่ไหนทำก่อนทำหลัง จะยึดเอาวิธีทำนั้น

ก็ยาก เพราะเลียนกันได้ ยังมีปัญหาง่าย ๆ ว่า ปราสาทหินเหล่านั้น เมื่อทำเสร็จแล้วจะทิ้งไว้เป็นหินอยู่อย่างนั้น หรือว่าจะปิดทองทาสี ได้ลองถามความเห็นโปรเฟสเซอ เซเดส์ ให้ความเห็นว่าปล่อยเป็นหินอยู่ตามธรรมชาติ ความเห็นเช่นนี้ทำให้สงสัยอยู่มาก ด้วยเห็นพระระเบียงล้างแห่งก่อด้วยศิลาทรายเขียวกับแดงต่อกัน ฉลักลายเนื่องเป็นอันเดียวกัน แสดงอยู่ในตัวว่าหาศิลาอย่างเดียวกันมาทำไม่ได้ ถ้าไม่ปิดทองหรือทาสีกลบ จะมีเห็นด่างหน้าเกลียดเต็มทนหรือ พูดเพื่อถึงเมืองเขมรมามากแล้ว จะหยุดเสียที

ในการปฏิสังขรณ์ ตรัสอ้างถึงพระศรีวิชัย จะขอทูลแยกธาตุพระศรีวิชัยถวาย ท่านเป็นผู้มีอภินิหารที่คนนับถือมาก ท่านตระหนักในอภินิหารอันนั้นของท่าน จึงคิดใช้อภินิหารให้เป็นชื่อเสียงกว้างขวางออกไปอีก โดยวิธีร้องขอเอาเงินคนละเล็กละน้อย รวบรวมเข้าให้เจ็กทำสิ่งในพระศาสนาซึ่งโทรมแล้วให้คืนใช้ประโยชน์ได้ ความจำนงมีเพียงเท่านี้เอง นั่นก็แล้วแต่เจ็กจะทำไป ท่านไม่ใฝ่ใจที่ว่าจะทำอย่างไรเลย ที่จริงงานซ่อมแซมนั้นเป็นงานที่ทำยากยิ่งนัก ต้องเสียเงินเสียแรงเสียเวลามากกว่าทำใหม่ ทั้งผลที่ทำได้ก็เห็นเป็นเล็กน้อย จึงไม่มีคนพอใจจะทำ เกล้ากระหม่อมเคยถูกมาหนักต่อหนักแล้ว ว่าแต่เพียงงานเล็กที่สุด เพียงพ้าผ่าเหมยอดพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันตกเหมแตกตกลงมา ต้องทำเหมใหม่ขึ้น

เปลี่ยน ในการทำนั้นก็ระวังที่สุดอยู่แล้ว เก็บเอาเหมเก่าซึ่งแตกเบื้น ซักเล็กซักน้อยเข้าประกับกัน แล้ววัดถ่ายทำใหม่เอาขึ้นไปใส่ แม้กระนั้นยังต้องเสียใจที่ดูกระด้างกระเดื่อง ไม่กินกับบัลลังก์และบัวกลุ่มดีเหมือนของเดิม

ข่าวในกรุงเทพฯ มีแต่ฉลองรัฐธรรมนูญอันเบื้นการซู่ซ่า มีงานถึง ๕ วัน ๕ คืน แต่เชื่อแน่ว่าทรงทราบดีแล้ว ว่าเกล้ากระหม่อมไม่ได้ไป ไม่มีอะไรจะมาเล่าถวาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๙ เที่ยวเมืองพุกาม (ต่อ)

วัดพระมหาธาตุ ชเวซิคน (“ชเว” แปลว่าทอง หมายความว่าบีดทองทั้งองค์ คำ “ซิคน” เป็นชื่อ) อยู่ที่ตำบลหนองอูใกล้ท่าขี้นเมืองพุกาม ทำเป็นมหาสถูป จะสูงสักเท่าใดไม่พบในหนังสือ คะเนดูเห็นจะราวสัก ๓๐ วา แต่สร้างกับพื้นแผ่นดิน ไม่มีเนินเขาหนุน จึงไม่แลเห็นได้ไกลเหมือนพระเกศธาตุและพระมุเตา ในตำนานว่าพระเจ้าอนุรุทธมหาราชสร้างค้างอยู่ พระเจ้าครรชิตสร้างต่อมาจนสำเร็จ เมื่อแรกสร้างสำเร็จเห็นจะใหญ่ยิ่งกว่ามหาเจดีย์องค์อื่น ๆ ในเมืองพม่า เพราะสมัยนั้นพระมหาธาตุองค์อื่น ๆ ยังเป็นแต่พระเจดีย์ขนาดย่อมอยู่ทั้งนั้น ทุกวันนี้ถือกันว่าพระมหาธาตุชิคนเป็นมหาเจดียสถานแห่ง ๑ ใน ๕ แห่งที่มีในเมืองพม่า อีก ๔ แห่งนั้น คือ พระเกศธาตุที่เมืองร่างกุ้ง พระมุเตาที่เมืองหงสาวดี พระพุทธรูปมหามัยมุนที่เมืองมัณฑเล และพระมหาธาตุชเวดันดอ Shwe Sandaw (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพระมหาธาตุสิงคุดร) ที่เมืองแปร แต่พระเจดียที่เรียกชื่อขนาดชเวนาหนาชื่อมากพระเจดียองค์ไหนมีคนศรัทธาบีดทองทั้งองค์ก็เรียกว่า ชเว ได้ทั้งนั้น

ลักษณะพระมหาธาตุชิคน พิจารณาดูเห็นชอบกล รูปองค์ระฆังเป็นอย่างบัวคว่ำปากผาย มีลายบันประดับเป็น ๓ แถว ตั้ง

บนฐานเขียง "ไม้ยี่สิบ" ต่อลงมามีฐานทักษิณสี่เหลี่ยมย่อเก็จอีก ๓ ชั้น มีพระเจดีย์ขนาดน้อยรูปอย่างพระมหาธาตุนั้นเป็นบริวารอยู่บนฐานทักษิณชั้นบนทั้ง ๔ มุม ยอดพระสถูปตอนต่อองค์ระฆังขึ้นไปไม่มีบัลลังก์เหมือนอย่างพระสถูปแบบอินเดีย เอา "ปล้องไฉน" ลงมาต่อกับหลังระฆังทีเดียว รูปปล้องไฉนดูคล้ายกับระบายฉัตรซ้อนลดขนาดขึ้นไป ๕ ชั้น ต่อปล้องไฉนขึ้นไปทำบัวคว่ำบัวหงาย แล้วถึง "ปล" เป็นทรงอย่างสันรองฉัตรโลหะที่ปักบนยอด หรือว่าอีกอย่างหนึ่งจะว่าเหมือนยอดพระเจดีย์มอญเป็นแต่ทำส่วนผิดกันก็ว่าได้ พิเคราะห์ดูเป็นปัญหาน่าคิด ว่าพระเจ้าอนุรุทธ์ฯ สร้างไว้เพียงไหนและพระเจ้าครรชิตสร้างต่อลงแต่ไหนขึ้นไป ถ้าสันนิษฐานว่าพระเจ้าอนุรุทธ์ฯ สร้างค้างอยู่เพียงองค์ระฆัง พระเจ้าครรชิตสร้างต่อตอนยอด แบบยอดที่พระเจ้าครรชิตประดิษฐ์ขึ้นใหม่ก็อาจจะเป็นต้นแบบพระสถูปในเมืองพม่าอย่างที่ไม่มีบัลลังก์ ใช่แต่เท่านั้น อาจจะเป็นต้นแบบ "พระเจดีย์มอญ" เช่นพระเกศาธาตุที่ทำขึ้นหลังด้วยเป็นแต่มอญมาขยายส่วนตอนยอดพระสถูปให้สูงขึ้นไป

จะแทรกวินิจฉัยว่าด้วยพระเจดีย์มอญสักหน่อย ฉันได้กล่าวมาแล้วว่ารูปทรงพระเจดีย์พม่ากับพระเจดีย์มอญไม่เหมือนกัน พระเจดีย์พม่าแม้ที่สร้างในภายหลัง สร้างตามแบบอย่างพระเจดีย์ที่เมืองพุกามดังพรรณนามาแล้ว แต่ลักษณะพระเจดีย์มอญนั้น ทำฐาน

กว้างแล้วรัดทรงรอบเรียวขึ้นไปตั้งแต่ชั้นทักษิณจนตลอดองค์ระฆัง ไปขยายส่วนให้สูงตอนยอด (ถ้าเอาของฝรั่งมาเปรียบก็ดูคล้ายกับทรงหอไอเฟลที่เมืองปารีส) สันนิษฐานว่าพระเจดีย์มอญที่ปรากฏอยู่ที่อื่น ๆ โดยมากน่าจะถ่ายแบบพระมหาธาตุในเมืองมอญ เช่น พระเกศธาตุ หรือพระมุเตา ไปทำ และแบบรูปทรงของพระมหาธาตุทั้ง ๒ องค์นั้น น่าจะสันนิษฐานว่าเกิดแต่ประสงค์จะสร้างพระเจดีย์ขนาดสูงใหญ่ครอบพระเจดีย์ที่มีอยู่แล้ว โดยไม่รื้อแย่งพระเจดีย์องค์เดิมอย่างหนึ่งอย่างใด (เช่นเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระปฐมเจดีย์) จึงต้องทำฐานให้กว้างพอรับน้ำหนัก แล้วก่อพระเจดีย์รัดเข้าไปตั้งแต่ชั้นทักษิณและองค์ระฆัง จนสูงพ้นพระเจดีย์เดิมแล้วจึงทำยอดขยายส่วนให้สูงถึงขนาดที่เจตนาจะสร้าง ถ้าเป็นพระเจดีย์ขนาดใหญ่ดูก็งามไปอย่างหนึ่งไม่ขัดตา แต่พระเจดีย์มอญขนาดเล็ก เช่นที่ไปสร้างในเมืองไทย ถ่ายแบบของใหญ่ไปทำเป็นของเล็กจึงเสียทรง ดูเหมือนไม่มีองค์ระฆังอันเป็นหลักพระสถูป เพราะทำเล็กหดสั้นราวกับว่าพระเจดีย์มีแต่ฐานกับยอดเท่านั้น

จะว่าด้วยบริเวณวัดพระมหาธาตุชั้นต่อไป ลานรอบฐานทักษิณมีต้นไม้ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ใบทำด้วยโลหะบ้างเงินบ้างตั้งบนฐานปูนรายรอบ มีวิหารที่บูชาและวิหารทิศ ต่อออกมาเป็น

ลานชาลาแล้วมีคลังกับศาลารายอยู่ริมกำแพงทุกด้าน ที่วัดนี้ของแปลกถึงควรยกขึ้นกล่าวโดยเฉพาะ ๒ สิ่ง สิ่ง ๑ คือพระพุทธรูปยืนสูงสัก ๕ ศอก เป็นของหล่อบีดทองตั้งเป็นประธานอยู่ในวิหารทิศวิหารตะองค์ พระพุทธรูป ๒ องค์นี้เป็นแบบอินเดียสมัยปาละ งามกว่าพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ ที่ได้เห็นในเมืองพุกามทั้งนั้น อีกสิ่ง ๑ นั้นคือ "หอผี่เน็ต" มีอยู่ในอุปจารวัด เห็นจะเป็นของสร้างขึ้นหลังเป็นวิหารยาวสัก ๔ ห้อง ในนั้นตรงกลางทำฐานชุกชียาวตลอดหลังตั้งรูปเจ้าผี่เน็ตไว้ครบจำนวนทั้ง ๒๙ ตน (ว่าในเมืองพม่ามีที่ไว้รูปผี่เน็ตครบจำนวนแต่แห่งเดียวเท่านั้น) เป็นที่คนไปเซ่นสรวงแล ะถึงปีมีงานลงผี่มิได้ขาด พวกเราเข้าไปก็เซ่นด้วยขนบัตร ซึ่งเขามีหับไว้ให้หยอด พิจารณาดูรูปเจ้าผี่เน็ตที่ทำไว้เห็นงามต้องตาอยู่องค์เดียว เป็นรูปขนาดเท่าคนยืน ทรงเครื่องต้นอย่างมหากษัตริย์แบบโบราณ แต่จะบั้นด้วยปูนหรือทำด้วยไม้จำหลักหรือหล่อโลหะหาทราบไม่ เพราะบีดทองทึบทั้งองค์ นึกใคร่จะเข้าไปพิจารณาดูใกล้ ๆ และฉายรูปก็ขัดข้อง ด้วยรูปนั้นตั้งเป็นประธานอยู่ข้างหลังจะต้องเดินลุยรูปเจ้าผี่เน็ตตนอื่น ๆ เข้าไป เกรงใจพวกพม่าจึงต้องงด เขาบอกว่ารูปนั้นเป็นรูปศักรเทวราช (คือพระอินทร) อันเป็นเจ้าของผี่เน็ตทั้งปวง รูปเจ้าผี่เน็ตอีก ๒๘ ตนนั้นทำขนาดย่อมคะเนสักเท่าตัวหุ่นที่เล่นมหรสพงานหลวง เห็นจะทำด้วยไม้แล้วเอาผ้าดัด

ทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม แต่ฝีมือทำเลวเต็มที่ หน้าหุ่นราวกับเด็กปั้นเล่น แลเห็นก็น่าสมเพช จึงสันนิษฐานว่ารูปโบราณองค์ที่ว่าเป็นรูปพระอินทร์นั้น ที่จริงเดิมเห็นจะสร้างเป็นรูปพระเจ้าอนุรุทธ์มหาราช เพื่อประดิษฐานไว้เป็นอนุสรณ์ในวัดพระมหาธาตุชเยนอย่างเดียวกับสร้างรูปพระเจ้าครรชิตไว้ที่วัดอานันท์ แต่เมืองพุกามเคยร้างอยู่นานจนหมดตัวผู้รู้ ครั้นสร้างหอเจ้าฝีแน็ตเห็นแต่มีรูปนั้นอยู่ในวัด ไม่รู้ว่ารูปใครจึงเอามาสมมตเป็นรูปพระอินทร์ เพราะเห็นทำทรงเครื่องทรงอย่างพระราชามหากษัตริย์ ที่จริงเป็นของต้องควรเป็นสิริของพิพิธภัณฑ์สถานได้สิ่ง ๑ แต่รัฐบาลเห็นจะไม่กล้าไปแตะต้องด้วยเกรงใจพม่า.

วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อหม่อมฉันส่งจดหมายเวรฉบับวันที่ ๑๐ ไปแล้วนึกขึ้นได้ถึงหลักฐานในความข้อที่ทูลไปว่าการเล่นระบำผู้หญิงอาจจะเอาเรื่องรามสูรมาพ่วงต่อเมื่อภายหลังนั้น มีอยู่ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์รัชกาลที่ ๑ เรื่องรามสูรมีอยู่ในเรื่องข้างตอนต้นเป็นมูลเหตุที่สุครีพยกเขาพระสุเมรุ เรื่องระบำอยู่ในเรื่องข้างตอนปลาย เมื่ออภิเษกพระรามกับนางสีดาที่เขาไกรลาส หม่อมฉันเคยนึกสงสัยบทระบำที่

ขึ้นต้นว่า

“เมื่อนั้น ฝ่ายฝูงเทวาทุกราศี
ทั้งเทพธิดานารี สุขเกษมเปรมปรีดิ์เป็นพ้นคิด”

ว่าอะไรเป็นเหตุให้ยินดีเหลือล้นพ้นประมาณ ดังว่าในบทนั้น เมื่อไปอ่านบทระบำตอนอภิเษกไกรลาสจึงเข้าใจ ว่าเทวดานางฟ้าพากันยินดีที่พระรามกับนางสีดากลับคืนได้ จึงชวนกันฟ้อนรำด้วยความรื่นเริง ยังได้ความยิ่งกว่านั้นต่อไป ว่าบทที่ร้องระบำผู้หญิง ๔ บทนั้น คัดเอามาจากบทในเรื่องรามเกียรติ์รัชกาลที่ ๑ ด้วย ความในวรรคว่า “สุขเกษมเปรมปรีดิ์” เป็นพ้นคิด (หรือสุดคิด) จึงมาเขินอยู่ มีปัญหาต่อไปว่าจะเอาเรื่องรามสูรกับระบำมาแต่งบทเชื่อมเป็นเรื่องเดียวกันเมื่อครั้งไหน ข้อนี้ถ้าเอาหนังสือเป็นหลักก็ต้องว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เพราะบทระบำเป็นหนังสือพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ แต่ประหลาดอยู่อย่างหนึ่งที่โรงโขนโรงหุ่นย่อมทำรูปรามสูรกับรูปนางเมขลาติดประดับเป็นประเพณี และเอาอย่างมาทำถึงที่โรงละครในสวนมิสกวัน จะเป็นเพราะเหตุใดก็ตาม ดูเหมือนเรื่องรามสูรจะเป็นเรื่องสำหรับเล่นเบิกโรงเรื่องหนึ่งมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว

หญิงเบ้ากลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ เมื่อวันจันทร์ที่ ๑๔ หม่อมฉันฝากสมุดเรื่อง พระคเณศ ซึ่ง Miss Alice Getty ผู้แต่งส่งมาให้หม่อมฉัน ให้เธอพามาถวายทอดพระเนตร ด้วยเห็นแปลกและเขา

ช่างเสาะหารูปพระคเณศของชาติต่าง ๆ เอามารวมพิมพ์ด้วยกัน นึก
ว่าคงโปรดทอดพระเนตร ศาสตราจารย์ ฟู่แช Foucger ฝรั่งเศส
แต่งคำนำหนังสือนั้น ว่าการเคารพสัตว์เดียรัจฉานเป็นคติของพวก
มิลักขูแต่ดั้งเดิมมาทั่วโลก เพราะอยู่ใกล้กับสัตว์เดียรัจฉาน ทั้ง
จำพวกที่อาจให้โทษและจำพวกที่อาจให้คุณ ความคิดที่จะป้องกัน
สัตว์ร้ายและอาศัยสัตว์ดีด้วยอุบายต่าง ๆ จึงเป็นวิสัยมนุษย์มาแต่เมื่อ
สมัยยังเป็นมิลักขู ครั้นมาถึงสมัยเมื่อเริ่มถือศาสนา ยังทิ้งคติเดิม
ที่เคยเชื่อถือเป็นอุปนิสัยไม่ได้ จึงเอาความเคารพสัตว์เดียรัจฉาน
เข้ามาปะปนกับนับถือเทวดา เช่นทำรูปเคารพเป็นสัตว์ครึ่งคนครึ่ง
เป็นต้น คตินี้เกิดในอียิปต์ก่อนอินเดียช้านาน ที่ในอินเดียนั้น เมื่อ
ก่อนพวกอารียันลงมาครอบครอง พวกมิลักขู Dravidian ซึ่งเป็นชาว
อินเดียอยู่เดิมถือคติเคารพสัตว์เดียรัจฉานอยู่เป็นพื้น พวกอารียันมา
สอนศาสนาเวท จะสอนให้พวกมิลักขูทิ้งคติเดิมไปนับถือเทวดาได้
ด้วยยาก จึงคิดอุบายหาความศรัทธาด้วยนับสัตว์เดียรัจฉานที่ชาว
เมืองนับถือ ว่าเป็นพาหนะของเทวดาบ้าง ช่วยเทวดาอารักษ์กระทำ
คุณบ้าง และที่สุดถึงเป็นอวตารของเทวดาบ้าง จึงเกิดมีรูปเคารพ
ทำเป็นสัตว์ปนคนขึ้นในอินเดีย เช่นทำรูปพระยานาคเป็นมนุษย์มีหัว
นาคปกเป็นสำคัญ และรูปนรสิงห์เป็นต้น พระคเณศขึ้นเดิมก็อยู่ใน
พวกนั้น เพิ่งมานับถือกันว่าเป็นลูกพระศิวะต่อภายหลัง ในไตรเพท

และปุราณชั้นเก่าหามิได้กล่าวถึงพระคเณศไม่

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๒ แล้ว ที่ตรัสถามว่าแส้เรียกในภาษาอังกฤษว่ากระไรนั้น ในปทานุกรมอังกฤษเรียกว่า Wisk อธิบายว่า Small broom

พระปรางค์ที่พุทธคยาหม่อมฉันเพิ่งพบอธิบายในหนังสือตำนานอาคิเต็กในอินเดียของ Furgusson ว่าที่ตรงนั้นเดิมพระเจ้าอโศกมหาราชสร้างเป็นวิหารขนาดน้อยไว้หลังหนึ่ง ต่อมาจนพระศาสนากว่า ๑,๐๐๐ ปี มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ อมรเทวะ เป็นปุโรหิตของพระเจ้าวิกรมาทิตย์ ซึ่งเสวยราย ณ เมืองมัลวา เข้ารีตเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ให้มาสร้างปรางค์ (ครอบวิหารเดิม) เอาแบบปรางค์อย่างในศาสนาพราหมณ์มาสร้างตอนต่าง สร้างพระสถูปเป็นยอดเฟอคัสสันว่าพุทธเจดีย์ในอินเดียเป็นรูปปรางค์แต่ที่พุทธคยาองค์เดียวเท่านั้น ว่าสร้างในระหว่าง พ.ศ. ๑๐๓๘ กับ ๑๐๗๓

ที่ท่านทรงปรารภว่า พระสถูปที่ทำมีบัลลังก์และไม่มี จะผิดกันด้วยเหตุที่สร้างพระสถูปนั้น มีหลักในอินเดียว่าสร้างเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ (หรือถ้าจะว่าอุทิศเฉพาะพระองค์พระพุทธเจ้าก็ได้) อย่าง ๑ สร้างเป็นอย่าง "กรุ" ที่หมายเหตุการณ์ เช่นหมายที่พระพุทธองค์ทรงกระทำปาฏิหาริย์เป็นต้นอย่างหนึ่ง ดังเช่นพระมหาสถูปที่สร้างในมถุราทายวัน (ที่เราเห็นรูปฉาย) นั้น เขาขุดตรวจ

ข้างในแล้วก็ไม่มีพระบรมธาตุ พวกนักปราชญ์เขาสันนิษฐานว่า
สร้างหมายตรงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศศาสนา มิเค้ารับรอง
พระดำริอย่างนี้ แต่พวกสร้างพระเจดีย์ในเมืองพม่าจะยักอย่างยอด
ด้วยอาศัยหลักนั้นหรืออย่างไร หม่อมฉันยังไม่แน่ใจ

ในคราวเมื่อนี้หม่อมฉันถวายเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๘ ท่อน
ที่ ๘ มาถวายอีกท่อนหนึ่ง มีรูปฉายประกอบ ๔ รูป คือ

๑. รูปวัดอานันทวิหารทั้งบริเวณ

๒. รูปวัดอานันทวิหาร ดูใกล้ ฉายจากประตูวัด

๓. รูปแผนผา Section วัดอานันทวิหาร

๔. รูปพระประธานวัดอานันทวิหาร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๘ เที่ยวเมืองพุกาม (ต่อ)

วัดอานันท์ พระเจ้าครรชิตสร้างเมื่อ พ.ศ.๑๖๓๔ เป็นวัดขนาดใหญ่ยิ่งกว่าวัดอื่นๆ บรรดามีที่เมืองพุกาม ตัววิหารกว้างด้านละ ๓๐ วา ๒ ศอก (๒๐๐ ฟุต) สูงแต่พื้นดินตลอดยอด ๒๕ วา ๒ ศอก ๑ คืบ (๑๖๘ ฟุต) สันนิษฐานว่าจะเป็นวัดแรกในพวกวัดสร้างอย่างขนาดใหญ่โตซึ่งยังมีอีกหลายวัด เรื่องตำนานการสร้างวัดนี้ ว่าเมื่อพวกชาวอินเดียถือพระพุทธศาสนาพากันหนีภัยมาพึ่ง พระเจ้าครรชิตณ เมืองพุกามดังกล่าวมาแล้ว มีพระสงฆ์มหาเถระ (พม่าเรียกว่าพระอรหันต์) มาด้วย ๕ องค์ ล้วนทรงจริยาวัตรน่าเลื่อมใส พระเจ้าครรชิตได้ถามได้ความว่า.ดิมอยู่ที่ถ้ำภูเขา "นันทมูล" ในหิมวันตประเทศ (ฝรั่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภูเขาที่เรียกกันบัดนี้ว่า "นันทาเทวี" Nanda Devi ในเทือกเขาหิมาลัย) พระอรหันต์ ๕ องค์นั้นทูลพรรณนาถึงลักษณะวัดที่ในอินเดีย พระเจ้าครรชิตชอบพระหฤทัยจึงโปรดให้สร้างวัดนี้ตามลักษณะที่พระอรหันต์พรรณนา แล้วขนานนามว่า "วัดอานันท์" ตามชื่อถ้ำที่อยู่ของพระอรหันต์ ๕ องค์นั้น แต่มีอธิบายอย่างอื่นอีก นัย ๑ ว่านามที่ขนานแต่เดิมนั้นว่าวัด "นันทศีขร" Nanda Tsee goon แต่ภายหลังมาเรียกกันเพี้ยนไปเป็นวัดอานันท์

อีกนัย ๑ ว่าที่จริงชนานามว่าวัด “ชนัท” หมายความว่า (จะประดิษฐานอยู่) ไม่มีที่สิ้นสุด และยังมีอีกนัย ๑ ว่า เอานามพระอานนทพุทธอุปัฏฐากมาชนานเป็นนามวัด ฉันเห็นว่านัยที่ว่าเอานามพระอานนทมาชนานเป็นนามวัดนั้นมีหลักอยู่ ด้วยเนื่องกับพระเจ้าอนุรุทธมหาราชเอานามพระอุบาลีผู้สังคายนาพระวินัยมาชนานเป็นนามวัด พระเจ้าครรชิต จึงเอานามพระอานนทผู้สังคายนาพระธรรมมาเป็นชื่อวัดนั้นให้เข้าเรื่องกัน ๒ นัยที่ว่ามาก่อนอาจเป็นความจริงก็ได้ แต่ไม่มีหลักสำหรับวินิจฉัยในเวลานี้

พวกนักปราชญ์โบราณคดีเมืองพม่า ว่าลักษณะวัดอานันท์ (น่าเรียกว่า “วัดอานันทวิหาร”) ไม่มีที่ไหนเหมือน ถ้าหากเคยมีเหมือนกันในอินเดียก็ศูนย์ไปเสียนานแล้ว (ประหลาดอยู่ที่แผนผัง “วัดพระเมรุ” ที่เมืองนครปฐม อันเก่ากว่าคล้ายกับวัดอานันท์มาก) เวลานี้จะหาแห่งใดเปรียบเทียบไม่ได้ เพราะฉนั้นต้องถือว่าสร้างตามแบบอย่างซึ่งคิดขึ้นในครั้งพระเจ้าครรชิตนั้นเอง นอกจากนี้ยอมกันหมดว่าผู้คิดแบบเป็นช่างฉลาดอย่างยิ่ง ด้วยทำรูปทรงส่วนสรรพงามยิ่งนัก ไม่มีวัดใดในเมืองพุกามแม้ที่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นสร้างประชันเมื่อภายหลังจะงามเสมอ พวกฝรั่งจึงนับถือกันว่าเป็น “ชั้นเอก” ในพวกวัดโบราณที่เมืองพุกาม

ถ้าพรรณนาว่าตามลักษณะ วัดอานันทวิหาร ทำตามแบบ

พุทธาวาสที่เมืองพุกามอย่างเดียวแต่ที่ทำเป็นวิหารยอด นอกจากนั้นคิดแบบใหม่ไปเป็นอย่างอื่น แผนผังตัววิหารเป็น ๔ เหลี่ยมจตุรัสมีมุขเด็จเหมือนกันทั้ง ๔ ด้าน (ฝรั่งว่าแผนผังเหมือนอย่างไม้กางเขนแบบกรีก) ยกพื้นวิหารสูงจากแผ่นดินเพียงมีบันไดขึ้นหนึ่ง หาถมที่ทำเวทีมีทางทักษิณนอกวิหารไม่ เข้าทางมุขไปถึงในประธานยกพื้นสูงขึ้นอีกชั้นบันได ๑ ถึงกลางวิหารยกพื้นขึ้นอีกชั้น ๑ เป็นพื้นหลั่นกัน ๓ ชั้น กลางวิหารก่อเป็นแกนทึบสี่เหลี่ยมขึ้นไปรับยอดวิหาร ที่แกนทึบนั้นรวมเข้าไปเป็นซุ้มคูหา ตั้งพระพุทธรูปยืนขนาด ๔ วา ๒ ศอก (๓๐ ฟต) เป็นพระประธานด้านละองค์ทั้ง ๔ ด้าน เห็นจะเป็นคนภายหลังสมมตว่า พระกกุสันธพุทธเจ้าองค์ ๑ พระโกนาคมนพุทธเจ้าองค์ ๑ พระกัสสปพุทธเจ้าองค์ ๑ พระโคดมพุทธเจ้าองค์ ๑ ที่ฝาผนัง ๒ ข้างพระโคดมพุทธเจ้า ทำซุ้มคูหาขนาดย่อมข้างละซุ้ม ปั้นรูปพระเจ้าครรชิตตั้งไว้ในซุ้มข้างซ้าย รูปพระมหาเถระฉินระหันตั้งไว้ในซุ้มข้างขวา ตรงหน้าพระพุทธรูปออกมาเป็นห้องที่บูชามาจนถึงฝาผนังชั้นใน พื้นผนังออกมาทำเป็นทางทักษิณอยู่ในวิหารนั้น ๒ ชั้น ตามฝาผนังข้างทางทักษิณทำซุ้มคูหาเรียงรายทั้งในด้านในและด้านนอก ในซุ้มตั้งพระพุทธรูปขนาดหน้าตักสักศอก ๑ ช่องละองค์ ล้วนจำหลักด้วยศิลาทรายทั้งองค์พระและเรือนแก้วที่ต่อติดอยู่ข้างหลัง สังเกตดูลักษณะเป็นฝีมือช่างอินเดียทำทั้งนั้น

นัยว่าจำนวนพระพุทธรูปอย่างน้อยอยู่ในวิหารถึง ๑,๘๐๐ องค์ ทำเป็นปางต่าง ๆ แต่ซ้ำกันโดยมาก ตอนมุขและฝาวิหารข้างนอกก็ทำรูปภาพเรื่องชาดกต่าง ๆ ด้วยดินเผาประดับประกอบกับลายปั้นเป็นแถว ๆ ไป หลังคาวิหารนั้นยอดทำเป็นพระสถูปองค์ระฆังอย่างปรางค์อินเดีย ต่อองค์ระฆังลงมาทำเครื่องประดับบนหลังคา แลดูข้างนอกเหมือนกับพระสถูปมีฐานและชั้นทักษิณรอง ๕ ชั้น มีทั้งพระสถูปบริวารตามมุมชั้นทักษิณ ๒ ชั้นข้างล่าง แต่ที่จริงเป็นเครื่องประดับหลังคาทั้งนั้น ไม่มีทางชั้น และพื้นบนนั้นก็ทำเตสำหรับน้ำฝนไหลทุกชั้น มุขเด็จชักหลังคาต่อออกมาจากเครื่องยอดเป็นมุขโถง หลังคาก่อรวบเป็นทรงอย่างหลังคาเรือน ตอนในสูงตอนหน้าลดหลั่นลงมาเป็นมุข ๒ ชั้น ด้านสะกัดทำลายปั้นเป็นช่อพ้าหน้าบันเหมือนกนทั้ง ๔ มุข ที่มุขหนึ่งมีรอยพระพุทธบาทตั้งอยู่ในนั้น (แต่เห็นว่าจะเป็นของเพิ่มเข้าชั้นหลัง) ความคิดแบบวิหารนี้มีน่าพิศวงอีกอย่าง ๑ คือทำทางส่งแสงสว่างเข้าไปในวิหาร เพราะตัววิหารทึบและมีฝาข้างในถึง ๒ ชั้น น่าจะมืด แต่เขาคิดทำช่องส่งแสงที่ชายคาและคอสองรายเป็นระยะไป กะเหมาะทุกแห่ง เป็นต้นว่าตรงที่ตั้งพระประธานซึ่งอยู่ลึกเข้าไปถึงกลางวิหาร น่าจะมืดกว่าแห่งอื่น เขาทำช่องส่งแสงสว่างเฉพาะให้ตรงองค์พระประธาน พอเราเดินเข้าไปในมุขแลเข้าไปก็เห็นพระประธานเปล่งปลั่งไปแต่ไกล ถึงตามทาง

ทักษิณและที่แห่งอื่นในวิหารก็ได้แสงสว่างไม่มีแห่งใดที่จะมืด เมื่อ
ว่าถึงความคิดส่งแสงสว่าง จะต้องสรรเสริญถึงช่างไทยเมื่อครั้งสมัย
กรุงสุโขทัยด้วย เพราะเขารู้จักทำเหมือนกัน มีตัวอย่างยังปรากฏ
ที่วิหารพระพุทธชินราชเมืองพิษณุโลก ฉันไปเห็นครั้งแรกเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๓๕ เวลานั้นยังไม่ได้ปฏิสังขรณ์แก้ไขวิหารให้สว่างอย่าง
ทุกวันนี้ พอไปถึงประตูวิหารแลเข้าไปข้างในดูที่อื่นมืดหมด เห็นแต่
องค์พระชินราชตระหง่านงามเหมือนลอยอยู่ในอากาศ เห็นเข้าก็จับ
ใจเกิดเลื่อมใสในทันที เพราะเขาทำส่งแสงสว่างเข้าทางประตูใหญ่
ด้านหน้าแต่ทางเดียว พระชินราชตั้งอยู่ข้างในตรงประตู และเบื้อง
ของบีดทองจึงแลเห็นก่อนสิ่งอื่นในวิหาร เมื่อปฏิสังขรณ์แล้วในวิหาร
ไม่มืดเหมือนแต่ก่อน ไปกลางวันไม่จับใจอย่างเมื่อไปครั้งแรก แต่
ต่อมาฉันขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ครั้งหนึ่ง ขากลับถึงเมืองพิษณุโลกเวลา
ราว ๒๐ นาฬิกา เขาบอกว่ารถไฟจะหยุดพักอยู่สัก ๓๐ นาฑี เห็น
มีเวลาพอจึงว่าเช่ารถกะบะยนต์หลังหนึ่ง ชวนพวกพ้องไปบูชาพระ
ชินราช ครั้งนั้นเพื่อนเที่ยวที่เป็นฝรั่งเศสและอเมริกันเขาอยากเห็น
พระชินราชจึงตามไปด้วย ไปถึงวิหารเวลากลางคืน มีแต่แสงโคม
ในวิหารสักสองสามดวง แลเห็นองค์พระชินราชก็จับใจอีก ถึง
พวกฝรั่งพากันออกปากว่ายังไม่เคยเห็นของโบราณที่แห่งอื่นในเมืองไทย
จับใจ Impressive เหมือนพระชินราช แม้ตัวฉันเองก็รู้สึกจับใจ

แต่ไม่ถึงขนลุกเหมือนเมื่อครั้งแรก วัดที่สร้างต่อมาในสมัยกรุงศรี
อยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ สังเกตดูช่างผู้คิดแบบไม่สู้ถือเป็นสำคัญ
ในเรื่องทางส่องแสงสว่างนัก ทำประตูหน้าต่างให้วิหารสว่างแล้วก็
แล้วกัน บริเวณวัดอานันทวิหารภายนอกออกมาเป็นลานที่ว่างออก
ไปใหญ่กว้างจึงถึงกำแพงล้อมรอบวัด มีประตูยอดเป็นทางเข้าทั้ง
๔ ด้าน ในลานวัดแต่เดิมก็เห็นจะมีวัตถุสถานต่าง ๆ สร้างเรียงราย
เป็นถ่องแถวไปทั่วทุกด้าน แต่เป็นของทำด้วยไม้จึงศูนย์ไปเสียหมด
แล้ว บรรดาวัดในเมืองพุกามย่อมมีกำแพงก่อล้อมรอบบริเวณทุกวัด
ราษฎรยังอาศัยกำแพงและลานวัดร้างเป็นที่เลี้ยงวัวอยู่จนทุกวันนี้
ว่าตามสังเกต วัดอานันทวิหารเมื่อแรกสร้างเห็นจะงามมาก
ทีเดียว ตอนยอดที่ทำเป็นปรางค์สถูปคงบีดทองตั้งแต่ยอดลงมาจน
ตลอดชั้นทักษิณ ๓ ชั้น (เดี๋ยวนี้ยังบีดทองแต่ยอดเหนือปรางค์ขึ้นไป)
ต่อนั้นลงมาเดิมจะเป็นแต่โบกปูนขาวหรือจะทำอย่างไรทราบไม่ได้ ฝา
วิหารข้างภายนอกโบกปูนยังมีลายบั้นเหลืออยู่ แต่ฝาข้างในเดิม
เห็นจะเขียนสีเป็นรูปภาพและลวดลายต่าง ๆ ซ้อนเห็นได้ด้วยโบสถ์
อุบาลีและวัดเล็ก ๆ ที่ไม่สำคัญเขียนผนังข้างในก็มีหลายแห่ง ไม่มี
ใครไปดัดแปลงจึงยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ วัดอานันทวิหารเป็น
ของพระเจ้าราชาธิราชทรงสร้างอย่างประณีต คงเขียนฝาผนังข้างใน
ไม่ยอมให้เลวกว่าวัดเล็ก ๆ ที่มีอยู่ในสมัยเดียวกัน แต่วัดอานันทวิหาร

เห็นจะร้างอยู่หลายร้อยปี ด้วยชั้นหลังมาเมืองพุกามกลายเป็นเมือง
ชายแดนพม่า เป็นที่สมรภูมิตลอดสมัยมหายุทธสงครามเมื่อมอญ
กับพม่ารบพุ่งกัน ปรากฏว่าต่อเมื่อราชวงศ์อลองพระได้เป็นราชาธิราช
พระเจ้าปะดุงจึงทรงปฏิสังขรณ์วัดอานันทวิหาร (ตรงสมัยรัชกาลที่ ๑
กรุงรัตนโกสินทร์) เวลาเมื่อปฏิสังขรณ์เครื่องประดับของเดิมเห็น
จะชำรุดทรุดโทรมอยู่มาก ปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นเป็นการหลวงหมาย
จะทำให้คืนดีทั้งวัด แต่วัดอยู่เมืองไกลห่าง พระเนตรพระกรรณ
นายงานผู้อำนวยการทำแต่ให้สำเร็จโดยสะดวก เพราะฉะนั้นจึงไม่
พยายามให้เหมือนของเดิมทั่วไป ดังเช่นฝาผนังที่ลายเขียนของเดิม
กะเทาะหายไปหรือลบเลือนเสียมากแล้ว ก็ให้ขูดขัดแต่งฝาให้เกลี้ยง
เกลาแล้วฉาบทาปูนขาวให้สะอาดเป็นต้น วัดอานันทวิหารจึงเป็นแต่
ฉาบปูนขาวทั้งข้างนอกข้างในอยู่จนบัดนี้ การปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นยัง
แลเห็นรำคาญตาและน่าเสียดายอยู่สิ่ง ๑ คือพระพุทธรูปที่เป็นประธาน
ทั้ง ๔ องค์ เวลาเมื่อปฏิสังขรณ์ของเดิมจะชำรุดทรุดโทรมอยู่อย่าง
ไรทราบไม่ได้ แต่ที่ปฏิสังขรณ์ใหม่แก้พระพักตร์และชายผ้าลาย
เป็นแบบพระพุทธรูปพม่าชั้นหลัง เสียหลักของสำคัญในอานันทวิหาร
ไปอย่าง ๑ ต่อมา (เห็นจะเป็นเมื่อเมืองพม่าตกเป็นของอังกฤษแล้ว)
มีผู้ปฏิสังขรณ์อีก สร้างมุขต่อมุขเดิมออกไปด้าน ๑ เป็นฝีมือสมัย
ใหม่เลียนแบบเดิมพอคลับคล้ายไม่ถึงน่าเกลียด แต่ดูเหมือนเดียวนี้

กรมตรวจโบราณคดีจะห้ามมิให้ใครเข้าไปสร้างของใหม่ขึ้นที่ในบริเวณ
เห็นมีพระสถูปสร้างขึ้นใหม่องค์หนึ่ง กับวัดสังฆาวาสวัดหนึ่ง ก็
สร้างข้างนอกบริเวณทั้ง ๒ อย่าง
ที่เมืองลำพูนในมณฑลพายัพมีวัดโบราณวัดหนึ่งเรียกว่า "วัด
พระยืน" อยู่นอกเมืองทางข้างทิศตะวันออก เป็นที่คนนับถือมาก
และยังพิทักษ์รักษากันดี เจดียวัตถุที่เป็นสิ่งสำคัญในวัดนั้นเป็น
มณฑปก่อทึบ ทำซุ้มคูหาตั้งพระพุทธรูปยืนทั้ง ๔ ด้าน ยอดมณฑป
จะทำเป็นทรงอย่างใดฉันลืมไปนึกไม่ออกในเวลาเขียนหนังสือนี้ แต่
เมื่อไปเห็นมณฑปนั้น เห็นว่ามิใช่แบบอย่างของมณฑลพายัพ น่า
จะได้ไปจากที่อื่น แต่เวลานั้นฉันไม่มีหลักที่จะอาศัยลงความเห็นว่า
ได้ไปจากที่ไหน พอไปเห็นวัดอานันทวิหารที่เมืองพุกามก็รู้ได้ทันทีว่า
วัดพระยืนที่เมืองลำพูนถ่ายแบบไปจากวัดอานันทวิหารนั่นเอง แต่ลด
ส่วนลงและทำเพียงในประธานของวัดอานันทวิหาร จึงดูเป็นมณฑป
ว่าตามวินิจฉัยทางโบราณคดี เห็นว่าในสมัยเมืองพุกามมีอำนาจ
ครอบครองถึงมณฑลพายัพนั้น มณฑลพายัพคงเป็นประเทศราช
ซึ่งพระเจ้าราชาธิราช ณ เมืองพุกาม อาจจะตั้งเจ้านายในราชวงศ์มา
ปกครอง อย่างเดียวกันกับพระเจ้าหงสาวดีตั้งเจ้าสารวดีถูกยาเธอมา
เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ จึงถ่ายแบบวัดที่เมืองพุกามมาสร้าง ทั้งวัด
พระยืนที่เมืองลำพูนและวัดเจดียเจดียอดที่เมืองเชียงใหม่ แต่ประหลาด

อยู่ทั้ง ๒ วัดนี้นอยู่ห่างไกลกันมาก จะว่าสร้างวัดพระยืนที่ใกล้ราชธานีวัดหนึ่ง แล้วไปสร้างวัดเจดีย์เจ็ดยอดที่ในป่าอีกวัดหนึ่ง (เมืองเชียงใหม่เดียวนี้พระเจ้ามังรายสร้างต่อภายหลังมาช้านาน) ดูก็มิใช่เหตุจึงสันนิษฐานว่าเพราะมณฑลพายัพเป็นเมืองขนพุกามอยู่ถึง ๒๐๐ ปี ชั้นเดิมจะตั้งเมืองหลวงอยู่ที่เมืองลำพูน ภายหลังมาเมื่อพวกขอมมีอำนาจที่เมืองละโว้ เกรงพวกขอมจะยกไปตี จึงย้ายข้ามฟากแม่น้ำพิงไปหาที่ชัยภูมิตั้งเมืองหลวงใหม่ ใกล้กับที่สร้างวัดเจดีย์เจ็ดยอดเป็นวัดอยู่ในชานเมือง เช่นเดียวกับวัดพระยืนที่เมืองลำพูน แต่ลงปลายขอมกับพม่ามอญเป็นไมตรีกัน ด้วยอภิเษกนางจามเทวีกับเจ้าผู้ครองมณฑลพายัพ กลับไปตั้งเมืองหลวงอยู่ ณ เมืองลำพูนอย่างเดิม เมืองที่ใกล้วัดเจดีย์เจ็ดยอดจึงร้างมาจนพระเจ้ามังรายกลับสร้างเป็นเมืองหลวงใน พ.ศ. ๑๘๓๙ เมื่อเมืองพุกามเสียแก่จีนแล้วได้ ๙ ปี.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้ ประทานไปพร้อมด้วยพระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ ๘ เที่ยวเมืองพุกาม ท่อนที่ ๗ ทั้ง

รูปฉายประกอบเรื่องอีก ๑๐ แผ่น ได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดช พระคุณล้นเกล้า

พระนิพนธ์ท่อนนี้ประกอบทั้งรูปฉาย ดูรู้สึกสนุกมาก เพราะกล่าวด้วยโบราณวัตถุสถานอันเข้าช่องที่ใฝ่ใจ ทำให้ได้ความรู้ขึ้นเป็นอันมาก มีความเห็นที่จะกราบทูลเป็นทางรวบยอดดังต่อไปนี้

ได้สังเกตเห็นมาในเมืองเขมร สิ่งก่อสร้างทั้งหลายทำอย่างแบบอินเดียก็มี เป็นแบบเขมรก็มี ปนกันก็มี สันนิษฐานว่าเดิมเขมรทำอะไรด้วยไม้ทั้งสิ้น การก่ออิฐก่อหินนั้นเอาอย่างอินเดียขึ้นทีหลัง ที่ก่อเป็นแบบอินเดียแท้นั้นคงเป็นชั้นแรกที่พวกอินเดียเขามาก่อขึ้นก่อน ที่เป็นแบบอินเดียปนเขมรนั้นคงเป็นชั้นกลางที่เขมรสร้างตาม แก้มาหาแบบเขมรเข้าบ้าง ที่เป็นแบบเขมรล้วนนั้น คงเป็นของที่ทำขึ้นหลังเมื่อเขมรคิดเปลี่ยนได้สำเร็จหมดแล้ว ส่วนทางพม่าเมื่อได้พิจารณารูปฉายสิ่งก่อสร้างของโบราณ ซึ่งโปรดประทานไปคราวนี้ก็เห็นได้ว่ามีทางดำเนินไปเช่นเดียวกัน แต่ผิดกันที่เป็นข้อสำคัญก็คือเขมรนั้นเดินทางศาสนาพราหมณ์ ทำการก่อสร้างมุ่งไปทางเทวาลัย คือทำเป็นปรางคปราสาท ถึงแม้จะเป็นวัดในพระพุทธศาสนาก็ทำอย่างเทวาลัย ส่วนพม่าเดินทางพระพุทธศาสนา ทำการก่อสร้างมุ่งไปอย่างทำสถูปเจดีย์ ข้อนี้แหละพาให้เห็นเป็นว่าผิดกันมาก

ครานี้จะกล่าวทักรูปที่ประทานไป

รูปที่ ๑ วิหารยอดพระสถูปงามจับใจมาก เป็นแบบอินเดียปน
พม่า พระสถูปเป็นแบบอินเดียแท้มีบัลลังก์

รูปที่ ๒ วิหารยอดพระสถูป เป็นแบบพม่าเจืออินเดียเล็กน้อย
พระสถูปไม่มีบัลลังก์อย่างแบบพม่า แต่ดูก็งามดีมีลักษณะเก่าอยู่มาก

รูปที่ ๓ วิหารยอดยอดอย่างปรางค์ รูปนี้ทำให้เห็นได้ว่าพม่า
ก็มียอดปรางค์เหมือนกัน แต่ทำทรงเตี้ย ส่องไปให้เห็นได้ว่ายอด
ที่ทำเป็นปรางค์โพธิคยานั้นไม่ได้ตั้งใจจะถ่ายอย่างปรางค์โพธิคยามา
ทั้งหมด ถวายเอาแต่ลายนั้นมาทำเท่านั้น ส่วนรูปทำตามแบบพม่า

รูปที่ ๔ ปรางค์สามยอด ดูงามดีมีทรวดทรงคล้ายกับปรางค์
เขมรมาก ที่จะเก่ากว่าแบบที่ ๓ ซึ่งมีทรงทั้งหมดคิดจะเก้งก้าง

รูปที่ ๕ ลายนอกวิหาร ท่วงทีไกล้ไปทางที่ทำในเมืองชะวา
ก็คือแบบอินเดียนั้นเอง

รูปที่ ๖ หอมนเทียรธรรม ทำหลังคาเป็นปราสาทเครื่องไม้
เหมือนแบบไทยมากกว่าเหมือนแบบพม่าอย่างทุกวันนี้ ส่องให้เห็น
ได้ว่าวิธีทำหลังคาปราสาทแต่ก่อนนี้ พม่ากับไทยทำเหมือนกัน ยอด
เหนือชั้นระมังขึ้นไปนั้นเชื่อว่าทำซ่อมแซมกันใหม่ ไม่เหมือนของ
เดิม

รูปที่ ๗ โบสถ์อุบาลี นี้ก็ทำหลังคาย่างเครื่องไม้ มีลักษณะ
อ่อนลง แต่ดูเตอะตะใช้ไม่ได้ ด้วยคิดก่ออิฐให้เหมือนไม้นั่นเป็นทาง

ที่คิดผิดจะเหมือนไม่ได้เลย

รูปที่ ๘ และ รูปที่ ๙ พระมหาธาตุชินคง รูปนี้เห็นได้ว่าทำแบบพม่าแท้ แต่คงถูกทาซ่อมแซมมาเสียหลายยกแล้ว พระสถูปองค์เล็กทั้งมุมถูกซ่อมทำยอดปล้องเกินทรง เหมือนอย่างพระเจดีย์มยญในปัจจุบัน

รูปที่ ๑๐ พระพุทธรูปหล่อในวิหารทิศพระมหาธาตุชินคง พระพุทธรูปองค์นี้ประหลาดหนักหนา ดูจะหาว่าเป็นฝีมือพม่าคิดอยู่ในนั้นแม้แต่น้อยหนึ่งก็ไม่มีเลย น่าจะยกมาจากไหนนอกเมืองพม่า งามอยู่มากด้วย หรือมิฉะนั้นก็เอาช่างต่างประเทศมาทำในเมืองพม่า ตามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์

การที่มีพระพุทธรูปในวัดหนึ่งน้อยองค์นั้น เข้าใจว่าเดิมเป็นเช่นนั้นหมดด้วยกัน สร้างขึ้นจำเพาะที่ ส่วนที่มีพระพุทธรูปตั้งยัดเยียดนั้น เข้าใจว่านำมาที่หลังเกิดแต่ใจบุญ เห็นพระพุทธรูปตั้งอยู่ที่วัดร้างที่ไหนก็นำมารวมไว้ในวัดที่ยังดี จะเห็นได้ที่พระระเบียง ซึ่งเดิมเขาทำสำหรับไว้ให้คนพักเมื่อมาบูชา ที่หลังเชิญพระพุทธรูปจากวัดร้างมาตั้งเสียเต็มหมด

ข้อที่ตรัสพรรณนาถึงรูปผีแน่ตองค์ที่งาม พอเริ่มอ่านตอนต้นที่ตรัสพรรณนาก็นึกทีเดียว ว่าเป็นรูปอื่นเก็บมาผสมเข้า ถึงท้ายก็มีพระดำริต้องกันอย่างนั้น

ต่อไปนี้จะกราบทูลสนองความในลายพระหัตถ์ต่างข้อ

ขอบพระเดชพระคุณที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานอักษรโรมันชื่อชั้นพระสนม พร้อมด้วยความอธิบาย จะเก็บลงแทรกใส่ในกฎมนเทียรบาลพ่านั้นให้แจ่มแจ้งขึ้น

คำว่า “ระบำ” คิดด้วยเกล้าว่ายืดมาแต่คำ “รำ” เหมือนอย่าง “สำเนียง” ยืดมาแต่ “เสียง” ถ้าตามแนวนี้คำว่า “ระเบ็ง” ก็น่าจะยืดมาจาก “เร่ง” แต่เอามาเข้ากับการฟ้อนรำไม่ได้ คำว่า “ระเบ็ง” นั้นมีคำใช้พูดกันอยู่ในที่อื่น เป็นไปในทางอึกทึกครึกโครม เช่นว่า “ระเบ็งเซ็งแซ่” เป็นต้น จะปรับเข้ากับว่า “เร่ง” ก็เข้าได้ เพราะการเร่งรัดก็ต้องมีเอะอะอึกทึกอยู่เอง ที่มาปรับเอาเข้าแทนคำ “ระบำ” กลัวจะเป็นการหลง เพราะอักษรคล้ายกันเท่านั้น

ตรัสบอกถึงกะอั้วแทงควายตามที่ทรงจำได้ พาให้นึกขึ้นได้หลายอย่าง ร่มมีจริง ๆ ถือร่มด้วย กระเดียดกระทายด้วย ยังได้ใช้ร่มนั้นค้ำควายบ้องกันตัว

เรื่องผ้าลายญี่ปุ่นนั้นทำเอาลังเลหลงอยู่มาก เมื่อฤดูสงกรานต์ที่แล้วมานี้ องค์หญิงอาทรกับองค์หญิงเหมเธอเอาผ้าลายมาประทานรดน้ำองค์ละผืน เธอบอกว่าเป็นผ้าทำเมืองไทยส่งไม่ตก ทั้งนี้เพราะองค์หญิงอาทรเธอเคยเสด็จมาเห็นเกล้ากระหม่อมนุ่งผ้าลายอยู่ เกล้ากระหม่อมพิจารณาผ้าลายที่เธอเอามาประทานเห็นเป็นลายไทยที่คนไม่

เข้าใจลายไทยดีเชียน นึกว่าจ้างเด็ก ๆ มาเขียนอย่างที่ว่าทำเมืองไทย ดูก็สมควรอยู่แล้ว แต่ครั้นได้ทราบความตามลายพระหัตถ์ ซึ่งตรัสถึงญี่ปุ่นทำผ้าลายไทยเข้ามาขายทำให้เกิดสงสัยขึ้น ว่าผ้าที่ว่าทำเมืองไทยนั้นจะเป็นผ้าญี่ปุ่นเสียดอกกระมัง สอบถามแม่โตก็ยืนยันว่าเป็นผ้าทำเมืองไทยจริง ๆ รู้มาละเอียดว่าฝรั่งตั้งทำก่อน จ้างเจ๊กมาเป็นลูกมือ แต่แล้วไม่มีกำไรจึงเลิก เจ๊กลูกมือรับเซ้งเอาไปทำขายต่อไป ผ้าญี่ปุ่นก็มีทำมาขายจริง แต่น้อยกว่านี้ราคาถูกมาก ทำลายปลอมผ้าลายแขก ไม่ใช่ลายไทย แต่หญิงอีค้านว่าลายไทยก็มีตกลงให้ไปหาซื้อตัวอย่างมาดู แต่ยังไม่ได้มา

เมื่อวันที่ ๑๖ หญิงเป้ากลับจากปีนังไปหา นำสมุดเรื่องพระคเณศซึ่งโปรดประทานให้ดูไปให้ เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า กำลังอ่านอยู่แล้วจะกราบทูลมาภายหน้า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๒๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๙ แล้ว มีความที่จะทูลสนองเรื่อง “ระบำ” กับ “ระเบ็ง” “โหม่งครุ่ม” “กุลา

ตีไม้” ต่อไปอีกด้วย เมื่อสำเร็จนั้นหม่อมฉันไปพลิกดูกฎมณเฑียรบาลตอนพิธี ๑๒ เดือนพบดังจะทูลต่อไปนี้ คือ

ในพิธีออกสนามใหญ่เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ แห่ง ๑ ว่ามี “ระบำซ้ายขวา โหม่งครุ่มกายก” หม่อมฉันทูลวินิจฉัยไปแต่ก่อนแล้วว่า “ซ้ายขวา” นั้นเห็นจะหมายว่า ๒ แถว มาพบคำ “กายก” ที่เรียกต่อคำโหม่งครุ่ม คิดว่าน่าจะเป็นตัวชื่อของการเล่นอย่างนั้นอีกกระมัง เพราะคำที่เรียกว่าโหม่งครุ่มเรียกตามเสียงฆ้องเสียงกลองเพื่อสะดวกปาก

ยังมีความว่าด้วยโหม่งครุ่มต่อไปอีกว่า “เมื่อแรกเสด็จออกโหม่งครุ่มชะแม่ เมื่อเลี้ยง (ลูกขุน) โหม่งครุ่มมหาเกก” ดังนี้แสดงว่าโหม่งครุ่มมีวิธีเล่นหลายกระบวน ถ้าว่าตามเคยเห็นเล่นเป็นหลายวง แต่ละวงมีกลองใบหนึ่งคน ๔ คน กระบวนเล่นเป็น ๒ อย่าง ๆ ๑ เต้นตีไม้ปากร้องว่า “ถัดท่าถัด” ไปรอบ ๆ กลอง (อันนี้ก็เป็นเหตุให้คนเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พวกถัดทา”) เล่นอีกอย่าง ๑ ฆ้องตีโหม่งนำคน เล่นตีไม้รับจังหวะ ๒ ครั้ง ถึงครั้งที่ ๓ ยกเท้าข้างหนึ่งแล้วเอียงตัวไปตีกลองพร้อมกัน จะว่ากระบวนเล่นเช่นนั้นเป็นชะแม่อย่าง ๑ และมหาเกกอย่าง ๑ ดูก็หวุบหวิบน้อยนัก เดิมน่าจะพิสดารกว่านั้น เรียงมาจนเหลืออยู่เพียงเท่าที่เราเห็น

ในการพิธีเดียวกันนั้นเอง พรรณนาตอนบ่ายเมื่อเสด็จออกทอด

พระเนตรสรรพกิพา ว่า "เร็ยกม้าต่อช้าง ระเบ็งซ้ายขวา รำดาบซ้ายขวา ระบำออกโหม่งครุ่ม พันภาณนำโหม่งครุ่มหน้ากลองต็ไม้" ฯ ดังนั้ ตอนนี้ได้ความว่า ระบำกับระเบ็งมีมาแต่โบราณด้วยกัน ผู้ชายเล่นทั้ง ๒ อย่างและกระบวนเล่นต่างกัน แต่ตอนต่อมาที่ว่า "พันภาณนำโหม่งครุ่มหน้ากลองต็ไม้" ดูมัวมน จะเข้าใจว่าให้พันภาณนำพวกโหม่งครุ่มหามกลองร่องแร่งเข้าไปตั้งต็ไม้ที่ในสนามดูก็ใช่เหตุ หม่อมฉันอยากจะเข้าใจว่าพันภาณเป็นพนักงานให้สัญญาแก่พวก "โหม่งครุ่มหน้ากลอง" และพวก (กุลา) ต็ไม้ แต่หนังสือเขียนตกคำกุลาไปเสีย

ยังมีต่อไปในพิธีอาษยุชเดือน ๑๑ ว่า "มีโหม่งครุ่มซ้ายขวาระบำ" ตรงนี้หม่อมฉันก็เห็นว่าเขียนหนังสือพลาด ควรจะว่า "มีโหม่งครุ่มระบำซ้ายขวา" เพราะโหม่งครุ่มไม่ได้เต้นเป็นแถว

ในพิธีเดือน ๑๒ มีว่า "เล่นหนังระบำ" ในเรื่อ จะเป็นเล่นหนังกับระบำหรือเล่นหนังระบำก็ได้ทั้ง ๒ สถาน

ในพิธีเบาะพก ว่าเมื่อตอนเลี้ยงถูกขุน "มีโหม่งครุ่มซ้ายขวากุลาต็ไม้" หม่อมฉันสันนิษฐานว่าจะขาดคำ "ระบำ" ควรจะเป็นโหม่งครุ่ม ระบำซ้ายขวา กุลาต็ไม้

รวมความว่าการเล่น ระบำ ระเบ็ง โหม่งครุ่ม กุลาต็ไม้ ทั้ง ๔ อย่างนี้มีมาเก่าแก่มาก แต่แรกก็เห็นสนุกสนานน่าดูจึงให้เล่นใน

งานพระราชพิธีใหญ่ แต่นานมาจึงเข้าก็กลายเป็นแต่เล่นสำหรับรักษาพระเกียรติยศ

เรื่องผ้าลายญี่ปุ่นนั้น หม่อมฉันอยู่ห่างไกลไม่ได้ยินกิตติศัพท์จนได้เห็นผืนผ้า เห็นทำลายและสีงามเนื้อดีกว่าผ้าลายที่เคยเห็นขายในท้องตลาดมาแต่ก่อนก็เกิดพิศวง "หูผึ่ง" สังเกตดูผืนที่เขาส่งมาเห็นลายหน้าผ้าและลายดอกข้าวอย่างผ้าโบราณที่นายมิกิเคยจำลองเอาไปจากพิพิธภัณฑ์สถานหม่อมฉันก็เชื่อญี่ปุ่นทำ และยังเชื่ออยู่ในเวลาเขียนหนังสือนี้ เพราะเห็นว่าการที่จะทำผ้าลายให้ดีอย่างนี้เป็นสินค้าผู้ทำจะต้องมีทุนมาก สำหรับหาทัพพสัมภาระหลายอย่าง ตั้งแต่เครื่องจักร สีสรรพ์ ผ้าเนื้อดี อันต้องซื้อหามาจากต่างประเทศ และยังต้องมีโรงงานคนทำงาน ตั้งแต่ช่างเขียนเป็นต้นตลอดจนกรรมกรก็ในเวลานี้ในกรุงเทพ ฯ มีหนังสือพิมพ์ (หม่อมฉัน) นับไม่ถ้วน ข่าวอะไรแม้แต่เล็กน้อยก็ชอบลงพิมพ์ ไม่เห็นลงข่าวที่ตั้งโรงงานทำผ้าลายเลย ถ้ามีโรงงานเช่นนั้นในกรุงเทพ ฯ และทำได้ดีถึงเพียงนี้น่าจะโห่ร้องก้องกึกมานานแล้ว นี่มีแต่เสียงคนโจษกัน แต่เสียงโจษก็แตกต่าง บางคนว่าไทยทำ บางคนว่าญี่ปุ่นทำมาขาย กิตติศัพท์ที่ว่าไทยทำหม่อมฉันมีเค้าอยู่ที่ตราผ้า ซึ่งหม่อมฉันส่งมาถวายกับจดหมายนี้ ในนั้นมีคำว่า "ทำในประเทศสยาม" อยู่ในช่องกรอบลายข้างบน อาจแปลได้ว่า ผ้าหรือกระดาษตรา ผ้านั้นทำในประเทศ

สยาม ไม่ได้อ้างว่าเป็นผู้ทำผ้าในประเทศสยาม หม่อมฉันเห็นว่าหนังสือนี้เองเป็นมูลให้โจษกันว่าเป็นผ้าลายทำในเมืองไทย หม่อมฉันได้ยินระบุผู้ทำเป็นอย่าง ดูขันอยู่ที่มีมูลด้วยกัน นัยหนึ่งว่าเจ้าชายโชติรสเกษมสันต์ทำ ก็มีมูลด้วยเธอเคยคิดทำผ้ากาก็ชายครั้ง ๑ แต่ไม่สำเร็จ อีกนัยหนึ่งที่คุณโตทราบ ว่าฝรั่งมาตั้งโรงงานทำไม่สำเร็จเจ็กถูกมือของฝรั่งคนนั้นคิดทำต่อมาเรื่องนี้มีมูล ด้วยแต่ก่อนเคยมีฝรั่งชาวรุสเซียคนหนึ่งมาตั้งทำเครื่องถ้วยแต่ไม่สำเร็จ บางทีจะเป็นพวกจีนถูกมือของฝรั่งนั้นทำเครื่องเคลือบ ซึ่งคุณโตเคยส่งมาให้หม่อมฉัน ใจหม่อมฉันนึกว่าเรื่องผ้าลายนี้เป็นกลการค้าทั้งเรื่อง ถ้าลองทรงสืบทางนายมิกิให้ทูลความตามจริงคงทรงทราบได้ตลอดเรื่อง

ครานี้หม่อมฉันส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๔ เที่ยวเมืองพุกาม ตอนที่ ๕ มาถวายอีกท่อนหนึ่ง เป็นหมดเรื่องเมืองพุกาม มีรูปฉายประกอบ ๑๓ รูป คือ

๑. รูปวัดสัพพัญญู จำลองจากรูปพิมพ์หินในหนังสือแต่งเมื่อพระเจ้ามินดงแรกเสวยราชย์

๒. แผนผ่า วัดสัพพัญญู จำลองจากรูปในหนังสือที่กล่าวนั้น

๓. วัดพระทันตบัลลังก์

๔. ซุ้มประตูวิหาร วัดพระทันตบัลลังก์

๕. แผนผัง วัดพระทันตบัลลังก์ วัดสัพพัญญู วัดอานันท

จำลองจากหนังสือที่กล่าวมา

๖. วัดอานันท กับ วัดสัพพัญญู ดูตาม "ตานก"

๗. พิพิธภัณฑ์สถานที่เมืองพุกาม

๘. พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ที่มีในพิพิธภัณฑ์สถาน

๙. พระพุทธรูปศิลาขนาดเล็กที่มีในพิพิธภัณฑ์สถาน

๑๐. พระพุทธรูปหล่อที่มีในพิพิธภัณฑ์สถาน

๑๑. รูปพระพิมพ์เมืองพุกาม อย่าง ๘ ปาง

๑๒. เงินตราสมัยเมืองพุกาม ที่เหมือนพบในเมืองไทย

๑๓. เงินตราพบที่เมืองพุกาม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๙ เที่ยวเมืองพุกาม (ต่อ)

วัดสัพพัญญู Thatbyinyu พระเจ้าอลองคะสิทธุซึ่งเสวยราชย์ต่อรัชกาลพระเจ้าครรชิต สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๖๘๗ ภายหลังวัดอานันทวิหาร ๕๓ ปี พระเจ้าอลองคะสิทธุเป็นราชนัดดาของพระเจ้าอนุรุทธมหาราชทางฝ่ายพระชนก และเป็นราชนัดดาของพระเจ้าครรชิตทางฝ่ายพระชนนี จึงสร้างวัดประจำรัชกาลเป็นอย่างใหญ่โตตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าครรชิตสร้างวัดอานันทวิหาร และเลือกที่สร้างไม่ห่างกันนัก แต่แบบที่สร้างวัดสัพพัญญู ดูเหมือนจำนงจะให้เปลกกับวัดอานันทวิหารหมดทุกอย่าง คงแต่เป็นวิหารยอดด้วยกันเท่านั้น ดังเช่นวัดอานันทวิหารทำชั้นเดียวมีมุขทั้ง ๔ ด้าน วัดสัพพัญญูทำเป็น ๕ ชั้น แต่มีมุขเดียวเป็นต้น ขนาดก็พอใกล้เคียงกัน วัดสัพพัญญูย่อมกว่าแต่สูงกว่าวัดอานันทวิหารสักเล็กน้อย ดูตั้งใจจะทำวัดทั้ง ๒ นั้นให้เป็นคู่กัน เปรียบเหมือนวัดมหาธาตุกับวัดราชบูรณะที่ในพระนครศรีอยุธยา

วิหารวัดสัพพัญญูเป็นรูป ๔ เหลี่ยมจตุรัส กว้างด้านละ ๓๐ วา (๑๘๐ ฟุต) สูงตลอดยอด ๓๓ วาเศษ (๒๐๑ ฟุต) ตัววิหารเป็น ๒ ตอนซ้อนกัน ตอนล่างมี ๒ ชั้น ชั้นต่อกับแผ่นดินเป็นที่สำหรับคฤหัสถ์พัก ชั้นที่ ๒ เป็นที่สำหรับพระสงฆ์พัก หมดตอนล่างทำหลัง

คาดัดเป็นทางทักษิณ ย่อเข้าไปโดยลำดับเป็น ๓ ชั้น แล้วถึงวิหาร
ตอนบนนับเป็นชั้นที่ ๓ รูปทรงเป็นอย่างมณฑปมีมุขทางด้านหน้า ใน
นั้นตั้งพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดหน้าตักสัก ๓ ศอก บนฐานชุกชี
ที่ริมผนังด้านหลังเป็นพระประธานของวัด แต่เป็นพระบันบัดทอง ข้าง
หน้าพระออกมาเป็นห้องที่บูชาจนถึงประตู ต่อห้องที่ตั้งพระประธานขึ้น
ไปนับเป็นชั้นที่ ๔ ว่าเป็นที่ไว้พระไตรปิฎก (แต่จะทำเป็นอย่างไรนั้น
ไม่ได้ขึ้นไปดู) พ้นนั้นขึ้นไปทำเป็นชั้นทักษิณย่อเข้าไปอีก ๓ ชั้น ถึง
องค์พระสถูปทรงปรางค์ที่เป็นยอด นับเป็นชั้นที่ ๕ ว่าเป็นที่ประดิษฐาน
พระบรมธาตุ มีบันไดก่อเป็นทางขึ้นข้างในไปถึงกันทุกชั้น ผู้มีอำ
และกระบวนตกแต่งข้างในแต่เดิมจะเป็นอย่างไร เดี๋ยวนี้ไม่มีอะไร
เหลือเป็นที่สังเกตเหมือนอย่างที่วัดอานันทวิหาร แต่ข้างนอกวิหารยังมี
ลายปั้นปูนเป็นซุ้มจระนำตามหน้าต่างประตู และมีลวดลายตามขอบ
ผนัง พิเคราะห์ดูเหมือนจะไม่สร้างอย่างปราณีตบรรจงเหมือนกับ
วัดอานันทวิหาร แต่จะลงความเห็นเป็นอย่างแน่นอนก็ยากอยู่ เพราะ
วัดสัพพัญญูร้างมาช้านานกว่าวัดอานันทวิหาร กรมตรวจโบราณคดี
ของอังกฤษเพิ่นปฏิสังขรณ์ไม่กี่ปีมานี้ เป็นแต่แก้ไขที่ชำรุดแล้ว
ฉาบปูนขาวทั้งข้างนอกข้างใน ถึงกระนั้นก็ว่าสิ้นเงินถึง ๔๐,๐๐๐ รูปี
ทุกวันนี้ยังเป็นวัดร้าง กรมตรวจโบราณคดียังต้องรักษา เพราะยัง
ไม่มีพวกสัปบุรุษรับเป็นกรรมการรักษาเหมือนเช่นวัดอานันทวิหาร

ในหนังสือนำทางอ้างตามคำที่กล่าวกันในเมืองพม่า ว่าพระเจ้าอดองคะสิทธุได้แบบวัดในอินเดียมาสร้างวัดสัพพัญญู แต่ก็ไม่มีใครรู้ว่าวัดอันเป็นต้นแบบอย่างอยู่ที่ไหน แต่พิเคราะห์ดูมีทางวินิจฉัยอยู่บ้าง ด้วยแบบพุทธาวาสที่สร้างสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปมักทำเป็นชั้นเดียว วัดที่ทำเป็น ๔ ชั้น ๕ ชั้นเช่นนี้มีตัวอย่างที่รู้กันแพร่หลายอยู่ ณ เมืองอนุราชบุรีในลังกาทวีปแห่งหนึ่ง เรียกว่า "โลหะปราสาท" เดี๋ยวนี้ยังเหลือแต่เสาศิลาปักอยู่เป็นอันมาก แต่มีพรรณนาลักษณะเมื่อยังบริบูรณ์อยู่ในหนังสือ "มหาวงศ์" พงศาวดารลังกา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้สร้างโลหะปราสาทตามลักษณะที่พรรณนานั้นขึ้นที่วัดราชนัดดาในกรุงเทพ ฯ ยังปรากฏอยู่ นอกจากนั้นฉันเคยเห็นรูปภาพวัดโบราณทำเป็นหลายชั้นอย่างโลหะปราสาทมีที่เนปาลราฐในอินเดีย ต้นแบบปรางค์จนทำเป็นห้องซ้อน ๆ กันขึ้นไปหลายชั้น ที่เราเรียกกันว่า "ถะ" ก็น่าจะอยู่ในวัดชนิดนั้น ความคิดที่สร้างดูเหมือนจะให้เป็นห้องที่สงัดสำหรับพระภิกษุตามวาสีบำเพ็ญฌานสมาบัติโดยไม่ต้องทิ้งบริษัทออกไปอยู่ตามถ้ำ ถ้าเอาแบบโลหะปราสาทที่วัดราชนัดดาเทียบก็พอเห็นได้ง่าย คือให้เป็นที่สำหรับพระนั่งบำเพ็ญฌานห้องละองค์ เหมือนอย่างห้องในถ้ำที่พรรณนามาแล้ว ฉันได้เคยเห็นวัดในมณฑลอุดรมีกุฏเครื่องผูกหลังเล็ก ๆ รายอยู่รอบโบสถ์ เขาบอกว่าเมื่อถึงเวลาเข้าพรรษาพวกทายกมักศรัทธาทำ

"ศูบ" เล็ก ๆ เหล่านั้น พระอยู่ได้หลังละองค์ ๑ สำหรับพระที่สมาทานวิปัสสนาธุระไปอยู่จำพรรษาในศูบนั้น เห็นว่าจะเป็นประเพณีสืบมาแต่เรื่องเดียวกันทั้งนั้น แม้วัดราชสิทธิที่มีกุฎอยู่รอบพระอุโบสถ "คณะกุฎ" ที่ก่อสร้างไว้ตามวัดหลวงในกรุงเทพ ฯ เช่นที่วัดสระเกศเป็นต้น แต่เดิมก็น่าจะเป็นที่สำหรับพระสงฆ์อยู่บำเพ็ญสมณธรรมชั่วคราว มิใช่อยู่ประจำอย่างกุฎีในคณะใหญ่ ชะรอยพระเจ้าอลองคะสิทธุจะเอาแบบวัดพวกโลหะปราสาทมาสร้างวัดสัพพัญญู แต่แก้ลักษณะที่ใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาทุกสถานจึงผิดกัน ที่ว่ามานี้ตามวินิจฉัยของฉันเอง อาจจะไม่ถูกก็เป็นได้

ยังมีวัดใหญ่อีกวัดหนึ่ง ซึ่งกรมตรวจโบราณคดีเมืองพม่าได้ปฏิสังขรณ์ให้คืนดี พม่าเรียกว่าวัด Gawbawbalin แปลว่าวัด "พระทันตบัลลังก์" พระเจ้านรปติสิทธุราชนัดดาของพระเจ้าอลองคะสิทธุสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๗๑๗ ภายหลังวัดสัพพัญญู ๓๐ ปี สังเกตเห็นได้ว่าเอาแบบอย่างวัดสัพพัญญูมาสร้าง เป็นแต่ลดขนาดให้ย่อมลงและทำพื้นเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นที่พักคน ทำหลังคาตัดเป็นลานทักษิณ ชั้นบนเป็นมณฑปที่ตั้งพระประธาน ฝีมือที่ทำก็ทำอย่างหยาบ ๆ ที่นับถือกันว่าวัดพระทันตบัลลังก์เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่ง ก็เพราะที่สร้างอยู่บนเนินริมแม่น้ำแต่เห็นเป็นสง่าไปไกลกว่าวัดอานันทวิหาร และวัดสัพพัญญูซึ่งสร้างห่างไปข้างใน อีกประการ ๑ วัดนี้อยู่ใกล้ชิดกับเรือนรับแขก

ไปดูได้ง่ายกว่าวัดอื่นด้วย แต่พิจารณาดูไม่เห็นมีรายการอันใดที่น่าพรรณนา

ในหนังสือนำทางเขาบอกชื่อโบราณสถานต่าง ๆ ณ เมืองพุกาม ที่น่าดูมีถึง ๔๒ แห่ง ฉันได้ดูสักครึ่งจำนวนนั้น เพราะพักอยู่เพียง ๓ วัน ต้องดูด้วยอาการต่าง ๆ บางแห่งก็ดูเมื่อผ่านไป บางแห่งก็หยุดดู บางแห่งก็เข้าไปดู ต่อบางแห่งเป็นที่สำคัญจึงดูด้วยพินิจพิจารณา การที่เที่ยวดูวัดเมืองพุกามนอกจากมีเวลาน้อย ยังมีความลำบากแก่ฉันอย่างอื่นอีกด้วยต้องเดินดินเปล่า เหยียบกรวดแตะก้อนอิฐหัก บางทีถูกหนามตำเจ็บระบมจนเบื่อ บางทีมีคับขัน วันฉันไปดูวัด พระมหาธาตุชื่อคน อยากจะฉายรูปพระมหาธาตุให้เห็นทั้งองค์ เที่ยวเดินหาที่ฉายในลานวัดเผลอผ่าเข้าไปในดง หญ้ามีหนามติดอยู่ในนั้น จนพวกกรมตรวจโบราณคดีเขาไปช่วยถางทางเดินให้จึงออกมาได้ ต่อมาอีกวัน ๑ ไปดูพิพิธภัณฑ์สถานของกรมตรวจโบราณคดีที่อยู่หน้าวัดอานันทวิหาร แต่งตัวใส่เกือกถุงดินไปอย่างปกติด้วยไม่ต้องเข้าในวัด ไปถึงเวลาเช้า ๙ นาฬิกากำลังแสงแดดเหมาะ ฉันอยากจะฉายรูปอานันทวิหารให้เห็นใกล้ ๆ เดินเลียบข้างนอกกำแพงวัดเที่ยวหาที่ฉาย เผลอเข้าไปในลานพระเจดีย์ที่สร้างใหม่ ๆ ใกล้กุฏิสงฆ์โดยไม่ทันสังเกต มีพระพม่าองค์หนึ่งลงมาจากกุฏิ ตรงเข้ามาทำตาเขียวพูดว่ากะไรฉันไม่เข้าใจ จนเธอใช้ใบชาที่เกือกของฉันแล้วโบกมือให้ออกไปเสีย

ขณะนั้นฉันเห็นพระองค์นั้นเองก็เผลอใส่เกือกคับเข้าไปในฉานพระเจดีย์ด้วย ฉันจึงชักเกือกของเธอบ้างก็หันกลับขึ้นกุฏิ ฝ่ายข้างฉันก็ถลับออกมา เป็นอันหายกัน ที่พม่าห้ามมิให้ใครใส่เกือกเข้าวัดมีการผ่อนผันอย่างหนึ่งซึ่งฉันยังไม่ได้เล่า คือเขาไม่ห้ามใส่หมวก เราจะใส่หมวกเข้าไปถึงไหน ๆ ก็ได้ พม่าเห็นจะถือว่าหมวกเหมือนผ้าโพกหัวซึ่งพวกเขาเองก็โพกเข้าวัดเสมอ

ที่เมืองพม่าแต่ก่อนเคยมีพิพิธภัณฑสถานใหญ่อยู่ในเมืองร่างกุ้ง แต่รัฐบาลรื้อเอาที่สร้างโรงพยาบาล ว่าจะสร้างพิพิธภัณฑสถานใหม่ในที่อื่น แต่ยังไม่ได้สร้างจนบัดนี้ ค้างมาถึง ๒๕ ปี เมื่อตั้งกรมตรวจโบราณขึ้น พวกพนักงานในกรมนั้นเที่ยวตรวจพบของโบราณไม่มีที่จะเอาไว้ รัฐบาลจึงอนุญาตให้ทำโรงขนาดย่อม ๆ เป็นที่เก็บของโบราณขึ้นตามเมืองที่มีของต้องรักษาหลายแห่ง ใช้นามเรียกว่าพิพิธภัณฑสถาน Museum ถ้าเรียกว่า “คลัง” จะตรงกว่าพิพิธภัณฑสถานเล็ก ๆ เหล่านั้น บางแห่งก็ทำเป็นตึก บางแห่งก็เป็นเครื่องไม้ที่เป็นแต่โรงหลังคาสังกะสีกั้ม ที่เมืองพุกามนทำเป็นตึกชั้นเดียวมีเฉลียงรอบ ดูเรียบร้อยกว่าตามเมืองอื่นที่ฉันได้เห็น ที่เฉลียงตั้งศิลาจารึกเรียงรายเป็นหลายแถวจนรอบ ดูเหมือนจะมีมากกว่าที่รวบรวมไว้แห่งอื่น และมีเทวรูปศิลาจำหลักติดเรือนแก้วขนาดย่อมกว่าตัวคนยืน ตั้งพิงฝาไว้องค์ ๑ เป็นแบบอินเดีย พิเคราะห์ลักษณะดูเป็นรูปพระวิษณุ

มีเทวรูปองค์เดียวเท่านั้น ข้างในประธานจะเรียกอย่างอื่นให้เหมาะกว่า "คลัง" ไม่ได้ เพราะจัดแต่เป็นที่เก็บของรักษาไว้ ทางด้านสะกัดตั้งตู้บานกระจกตั้นกุญแจสักสี่ห้าตู้ ไว้ของดีที่เป็นชั้นเล็ก ๆ ด้านข้าง ๆ ทำแต่เป็นชั้นไม้ และตรงกลางห้องทำเป็นโต๊ะยาวสำหรับวางของ พวกของศิลาที่น้ำหนักมากเอาวางไว้กับพื้นข้างใต้โต๊ะ ที่ในลานบริเวณมีเรือนสำหรับพวกภารโรงอยู่ ตัวตึกพิพิธภัณฑสถานตั้นกุญแจอยู่เสมอ ใครจะดูต้องไปบอกให้ภารโรงเปิด แต่พวกเราไปเขาเตรียมรับอยู่แล้ว เมื่อประเมินดูแล้วอยากดูของสิ่งใดโดยพินิจพิจารณาหรือจะฉายรูป บอกเขา ๆ ก็ยกออกมาให้ตามเราปรารถนาทุกสิ่ง ของในพิพิธภณฑสถานเป็นของโบราณครั้งสมัยพุกามโดยมาก ฉันเลือกพิจารณาแต่สิ่งซึ่งเห็นว่าน่าชม เช่นพระพุทธรูปศิลาบ้าง พระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์บ้าง เป็นของขนาดย่อม ๆ พิเคราะห์ดูลักษณะน่าจะเอามาจากอินเดียทั้งนั้น

มีของที่ฉันตั้งใจจะไปค้นเพื่อเทียบกับของโบราณที่พบในเมืองไทยอยู่ ๒ อย่าง คือ พระพิมพ์ อย่าง ๑ กับเงินตรา อย่าง ๑ ได้ความอย่างไรจะต้องกล่าวโดยพิศดารสักหน่อย พระพิมพ์แบบอินเดียที่พบ ณ พระปฐมเจดีย์ที่เมืองพุกามหมดทุกอย่าง และพบหลายอย่างที่เมืองพุกามมีแปลกออกไป ข้อนี้เป็นหลักฐานในทางโบราณคดี ว่าเมืองพุกามกับเมืองนครปฐมเคยสมบูรณ์ร่วมสมัยอันเดียวกัน

ตรงนี้จะเล่าแทรกเรื่องพระพิมพ์แบบ๑ซึ่งมีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองพุกาม เป็นพระพิมพ์ขนาดใหญ่สักเท่าแผ่นกระเบื้องเกล็ดที่มุงหลังคา ในนั้นมีพระพุทธรูป ๘ ปาง ทำตามเรื่องพุทธประวัติ ๔ ปางคือ ปางประสูติที่เมืองกบิลพัสดุ์ ๑ ปางตรัสรู้ที่พุทธคยา ๑ ปางปฐมเทศนาที่เมืองพาราณสี ๑ ปางปรินิพพานที่เมืองกุสินารา ๑ และทำตามเรื่องพุทธปาฏิหาริย์อีก ๔ ปาง คือ ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ที่เมืองสาเกต ๑ ปางยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ๑ ปางทรมานช้างนาฬาคิรีที่เมืองราชคฤห์ ๑ และปางทรมานพระยาวานรที่เมืองโกสัมพี ๑ มีหนังสืออธิบายข้างล่างบอกว่าเป็นของพระราชินีทรงสร้าง เขาว่าพระพิมพ์แบบนี้หายากยิ่งนัก กรมตรวจโบราณคดีพบที่วัดมงคลเจดีย์ในเมืองพุกาม มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานสักสามสี่แผ่นเท่านั้น ฉันนึกอยากได้สักแผ่นหนึ่งแต่ไม่รู้ที่จะขอเขาอย่างไร เพราะเป็นของมีน้อย เมื่อกลับลงมาถึงเมืองร่างกุ้งฉันพบเลขานุการใหญ่ของรัฐบาล เขาถามถึงการที่ฉันขึ้นไปเที่ยวเมืองพม่าเหนือชอบใจอะไรบ้าง ได้ช่องฉันจึงบอกว่าชอบพระพิมพ์ที่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองพุกามอย่าง ๑ ที่มีพระพุทธรูป ๘ ปาง แต่จะขอก็เกรงใจ ด้วยเป็นของมีน้อย พูดกันเท่านั้นแล้วก็เป็นอันส่งบมาจนฉันกลับมาถึงบ้านแล้ว เลขานุการจึงมีจดหมายส่งพระพิมพ์นั้นมาแผ่น ๑ ว่า รัฐบาลเมืองพม่าให้ฉันเพื่อเป็นของที่ระลึกในการที่ไป

เมืองพม่าครั้งนั้น ได้ยินว่าต้องขออนุญาตไปยังเมืองกาลกัตตาก่อน ได้รับอนุญาตแล้วจึงส่งมา ฉันก็ตอบว่าขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง

พระพิมพ์เมืองพม่า ถึงทำหลายยุคหลายอย่างต่างๆ กันก็ดี ลักษณะย่อมอยู่ในคติ "หินยาน" และทำด้วยดินเผาทั้งนั้น พระพิมพ์ที่พบ ณ เมืองนครปฐมและเมืองอื่นๆ ในเมืองไทยทางข้างเหนือก็ทำเช่นเดียวกันกับเมืองพม่า แต่ในเมืองไทยทางข้างใต้มีพระพิมพ์อีกชะนิด ๑ ซึ่งมักพบในมณฑลนครศรีธรรมราชและมณฑลปัตตานี ทำตามคติ "มหายาน" ชอบทำรูปพระโพธิสัตว์ และทำด้วยดินดิบไม่เผาไฟ ฉันเคยสืบหามูลเหตุที่ทำพระพิมพ์ผิดกันนั้น ได้เค้าว่าเพราะทำด้วยเจตนาต่างกัน พวกพม่ามอญไทยทางข้างฝ่ายเหนือถือพระพุทธศาสนาอย่างคติหินยาน สร้างพระพิมพ์ด้วยเจตนาจะให้เป็นเครื่องหมายพระพุทธศาสนาปรากฏ อยู่จนตลอดอายุพระศาสนา ซึ่งกำหนดกันว่า ๕,๐๐๐ ปี เมื่อพุทธเจดีย์ที่สร้างไว้เหนือแผ่นดินศูนย์ไปหมดแล้ว ใครขุดพบก็จะได้พระพิมพ์เป็นเจดียวัตถุสำหรับสักการบูชาสืบอายุพระศาสนาต่อไปด้วยประการฉะนี้ แต่พวกชาวแหลมมะลายูในสมัยนั้นถือพระพุทธศาสนาอย่างคติมหายานซึ่งรับมาจากกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา ทำพระพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระโพธิสัตว์ ยังทำกันอยู่ในประเทศชิเบตจนทุกวันนี้ เมื่อพระมหาเถระที่ผู้คนนับถือมากถึงมรณภาพลง ทำฌาปนกิจแล้วก็เก็บอัฐิธาตุเป็นประสมดินทำ

เป็นพระพิมพ์เก็บไว้ตามถ้ำ เพื่อให้อานิสงส์เป็นปัจจัยให้พระมหา
เถระองค์นั้นบรรลุภูมิโพธิสัตว์ในอนาคตกาล ที่ทำเป็นดินดิบเห็นจะ
เป็นเพราะถือว่าได้ทำฌาปนกิจสรีระครั้งหนึ่งแล้ว จะเผาอีกซ้ำอีก
หาควรไม่ พระพิมพ์ดินดิบอย่างเช่นว่ามานี้ในเมืองพม่าหามีไม่

เรื่องเงินตรานั้นเป็นปัญหาแก่ฉันมาตั้งแต่ครั้งสร้างเมืองนครปฐม เป็นที่ว่าการมณฑลในรัชกาลที่ ๕ ด้วยขุดพบเงินตราของโบราณที่นั่นเนือง ๆ เป็นเงินเหรียญขนาดสักเท่าเงินครึ่งบาท มีตราด้านหนึ่งเป็นรูปสังข์ อีกด้านหนึ่งเป็นรูปคล้ายกับมณฑปมีรูปปลาอยู่ข้างล่าง ฉันให้สืบถามดูว่าเงินอย่างนั้นพบที่ไหนอีกบ้าง ได้ความว่าพบที่เมืองอู่ทอง (คือเมืองสุพรรณภูมิ) อยู่เหนือเมืองนครปฐมขึ้นไปอีกแห่งเดียว ฉันอยากจะรู้ว่าเป็นเงินตราของเมืองนครปฐมเมื่อเป็นราชธานีหรือมาจากประเทศอื่น จึงให้ฉายรูปส่งไปถามที่พิพิธภัณฑสถานบริติชในลอนดอน ว่าเงินตราอย่างนี้เป็นของประเทศไหน ได้รับตอบมาว่าเงินตราอย่างนี้พบแต่ที่เมืองพุกามแห่งเดียว เป็นเหตุอันหนึ่งซึ่งทำให้ฉันคิดอยากไปดูของโบราณที่เมืองพุกามมาแต่นั้น ต่อมาได้เงินเหรียญตราโบราณที่ขุดพบในดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจิณบุรีมาอีกอย่าง ๑ ขนาดสักเท่าเงินบาทแต่บางกว่า ตราข้างหนึ่งเป็นรูปคล้ายพระจันทร์ครึ่งซีกอยู่กลางรัศมี อีกข้างหนึ่งลายคล้ายรูปมณฑปเช่นเงินเมืองนครปฐม ฉันสันนิษฐานว่าจะเป็นเงินของพวกขอม เพราะ

เมื่อเราพบเงินชนิดนี้แล้ว ไม่ช้านักฝรั่งเศสก็ขุดพบเงินอย่างเดียวกัน
ในแผ่นดินระหว่างเมืองไซ่ง่อนกับกรุงกัมพูชา เขาถามมาว่าในเมือง
ไทยพบเงินเหรียญอย่างนี้บ้างหรือไม่ เงินโบราณทั้ง ๒ อย่างที่ว่า
มานี้ยังรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานในกรุงเทพฯ ฉันไปถึงเมืองพม่า
ไปแลเห็นในหนังสือแต่งเรื่องเมืองพม่าฉบับ ๑ เขาจำลองรูปเงิน
โบราณต่าง ๆ ที่พบในเมืองพม่าพิมพ์ไว้ในนั้น มีทั้งเงินตราอย่างที่
พบ ณ เมืองนครปฐมและที่ดงศรีมหาโพธิ์ และยังมีตราอย่างอื่นอีก
สอบได้หลักฐานว่าเป็นเงินอินเดียทั้งนั้น คือเงินตราที่พวกชาวอินเดีย
เอามาใช้ในการค้าขายตามประเทศเหล่านั้น มิใช่ทำใช้ในพื้นเมือง
นครปฐมหรือเมืองพุกาม

แต่โบราณประเพณีใช้เงินในการซื้อขายกำหนดราคาเงินด้วย น้ำ
หนัก เวลาใช้ต้องชั่งเสมอไป ตราต่าง ๆ ที่ตีไว้กับเงินเป็นแต่
เครื่องหมายชื่อของพ่อค้าผู้ทำหรือแห่งที่ทำเงินนั้น กับบอกน้ำเงิน
และน้ำหนักอย่างรับประกันความบริสุทธิ์ของเงินตราที่ทำขายนั้น ใช้
ประเพณีอย่างนี้ทุกประเทศทางตะวันออกตั้งแต่อินเดียตลอดไปจนเมือง
จีน เมื่อพวกฝรั่งชาวโยนก (กรีก) มาได้ครองอินเดียข้างฝ่าย
เหนือ จึงนำวิธีทำเงินเหรียญตราของพระเจ้าแผ่นดินมาใช้ แต่ก็ใช้
อยู่เพียงชั่วคราว ยังใช้น้ำหนักเป็นมาตราเป็นพื้น จนถึงสมัยเมื่อ
อังกฤษได้อินเดียจึงเอาการทำเงินตราผูกขาดเป็นของรัฐบาล และทำ

เหรียญ "รูปี" ใช้ต่อมา พวกพม่ากับชาวอินเดียมีการไปมาค้าขายติดต่อกันอยู่เสมอ พม่าจึงรับใช้เงินรูปีอังกฤษเป็นเงินตราของบ้านเมืองมาช้านาน ทางเมืองจีนเรื่องก็เป็นทำนองเดียวกัน เดิมจีนก็ใช้ราคาเงินด้วยน้ำหนัก ครั้นเมื่อยอมให้ฝรั่งมาค้าขาย พวกฝรั่งเอาเงินเหรียญตราที่ทำในประเทศเม็กสิโกมาซื้อสินค้า พวกจีนชอบด้วยเงินเม็กสิโกเนื้อเงินดีและน้ำหนักเท่ากันไม่ต้องชั่งให้ลำบาก ก็รับใช้เงินเหรียญเม็กสิโกเป็นอย่างเงินของเมืองจีน เมืองไทยเราเดิมก็ใช้เงินด้วยน้ำหนัก เหมือนอย่างเงินตราขาดมีทมีตราและอักษรไทยบอกนามเมืองก็ดี เงินมะขามป้อมขนาดใหญ่มีตราช้างและตราอื่น ๆ ก็ดี เงินลาดตะตราใช้ทางมณฑลอุตรก็ดี ว่าตามพิจารณาตัวอย่างเงินที่มีอยู่ ดูก็จะเป็นเงินที่พ่อค้าทำขายอย่างประเพณีโบราณในอินเดียและเมืองจีนดังว่ามาแล้ว จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงเอาการทำเงินตรามาเป็นการหลวง และห้ามมิให้ผู้อื่นทำเงินตราขายเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่นั้นจึงมีเงินตารูปพดด้วงขนาดหนักบาท ๑ สองสลึง สลึง ๑ และเฟื้อง ๑ เนื้อเงินและน้ำหนักเสมอกันตามจำพวก และมีตราหลวงตีเป็นสำคัญ ๒ ดวง คือตราจักรหมายว่าเป็นของพระเจ้าแผ่นดินโปรดให้ทำดวง ๑ ตารูปอื่นเป็นสำคัญของสมัยที่ทำดวง ๑ เช่นเดียวกันทุกขนาด เรื่องตำนานการใช้เงินตราในประเทศสยามผิดกับประเทศพม่าและประเทศจีนเป็นข้อสำคัญอย่าง ๑ มาปรากฏใน

รัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อทำหนังสือสัญญาทางพระราช
ไมตรีกับฝรั่งต่างประเทศแล้ว มีฝรั่งเข้ามาค้าขายในกรุงเทพ ฯ มาก
ขึ้น พวกฝรั่งเอาเงินเหรียญเม็กซิโกที่ใช้กันในเมืองจีนมาซื้อสินค้า
แต่ราษฎรไทยไม่ยอมรับเงินอย่างอื่นนอกจากเงินบาท พวกพ่อค้า
ฝรั่งต้องเอาเงินเหรียญเม็กซิโกมาขอแลกเงินบาทที่พระคลังมหาสมบัติ
ไปซื้อสินค้า ในสมัยนั้นมีเตาสำหรับทำเงินตราที่พระคลังมหาสมบัติ
๑๐ เตา แม้ให้คนผลัดกันทำทั้งกลางวันกลางคืนก็ทำได้เพียงวันละ
๒,๐๐๐ บาทเป็นอย่างมาก ไม่พอพวกพ่อค้าต้องการ เป็นเหตุให้
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สั่งเครื่องจักร เข้ามาตั้ง
โรงกระษาปณ์ทำเงินตราเป็นเหรียญแทนพดด้วง และให้เลิกใช้เบี้ย
หอย ใช้เหรียญทองแดงและดีบุกแทนเบี้ยต่อมา ชะรอยพระเจ้า
มินดงจะทราบเรื่องสร้างโรงกระษาปณ์ทำเงินเหรียญในเมืองไทย จึง
ให้สั่งเครื่องจักรเข้ามาตั้งโรงกระษาปณ์ที่ในพระราชวังเมืองมัณฑเล
ทำเงินรูปีของพม่าบ้าง แต่ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ได้ดังพระประสงค์
เพราะพวกราษฎรพม่า ชอบใช้เงินรูปีของอังกฤษมาเสียช้านานทั่วทั้ง
ประเทศแล้ว ไม่เหมือนราษฎรไทยที่ไม่ยอมใช้เงินต่างประเทศ จึง
ได้ใช้เงินบาทสืบมาจนบัดนี้

วันอาทิตย์ที่ ๒ กุมภาพันธ์ ถึงกำหนดวันกลับจากเมืองพุกาม
เวลาเช้า ยูเงวซินผู้รัฐบาลจัดให้มานำทางขอลาเพียงที่น (ชะรอย

แกจะไม่สู้สันทัดโบราณคดีทางเมืองพม่าใต้) บอกว่ารัฐบาลได้จัดคนไว้คอยนำทางที่เมืองแปรแล้ว จึงจับม้อขอบใจและอำลากันถึงเวลา ๘ นาฬิกาเศษขนรถยนต์มายังท่าถึงเรือท่าบดหนองอู พวกกรมการที่เคยรับก็พากันมาส่ง พอเรือด่วนของบริษัทลำชื่อ "เซดอน" Ceylon มาถึงก็ถึงเรือล่องจากเมืองพุกามราว ๑๑ นาฬิกา เรือล่องแม่น้ำเอราวดีตั้งแต่เมืองพุกามถึงมาจนถึงเมืองแปร ฉันได้เล่าในตอนที่ ๘ แล้ว ตอนหน้าจะเล่าเรื่องเที่ยวเมืองแปรต่อไป.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๗ ธันวาคม ประทานไปพร้อมด้วยพระนิพนธ์ เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ท่อนที่ ๘ เที่ยวเมืองพุกาม ตอนที่ ๘ กับรูปฉายประกอบกัน ๔ รูป ได้รับประทานแล้วด้วยดี เป็นพระเดชพระคุณถ้วนเกล้า

พอเห็นรูปวัดอานันท์ก็กระทบกระเทือนใจ แต่จะระบุว่าใจเป็นอย่างไรทูลไม่ถูก ให้นึกอยากไห้ว ไม่ใช่ไห้วพระ อยากไห้วคนออกแบบทำวัดนั้น ในฐานเคารพเป็นครูบาอาจารย์ ด้วยงานอันได้กระ

ทำขึ้นแล้วนั้นงามจับใจยิ่งนัก แล้วซ้ำแว้งไปฉุนเอารูปฉายเข้าด้วยว่า เล็กนัก เห็นอะไรไม่ถนัด แต่ความจริงนั้นดีกว่าไม่ได้เห็นอะไรเสียเลยเป็นไหน ๆ ท่านผู้ออกแบบนั้นท่านเป็นผู้เลิศประเสริฐมนุษย์ มีบัญญาฉลาดอาจคิดทำได้ดีจริง ๆ ข้อที่มีเสียงกล่าวกันว่าอาจจะโกบีเจดียฐานในอินเดียมาทำนั้น เป็นเสียงกล่าวสบประมาท เป็นไปไม่ได้เลย การโกบีเป็นคติของนักเรียนเท่านั้น งานใหญ่โตเท่าที่ปรากฏนั้นอยู่นอกทางที่เขาจะใช้นักเรียนทำ เขาต้องใช้นายช่างคนชั้นนายช่างย่อมทิ้งทางโกบีเสียหมดแล้ว จริงอยู่อาจมีอะไรตรงไหนเข้าเหมือนที่ไหนได้อย่างบ้าง เพราะปกติผู้เป็นนายช่างย่อมยังอย่างดีกยังเห็นอะไรมามาก แต่การเห็นมากนั้นจัดเหมือนหนึ่งว่ากินสิ่งเหล่านั้นเข้าไป แล้วไฟธาตุก็ย่อยสิ่งเหล่านั้นให้ละลายกลายเป็นวัตถุอันอื่นไหลกลับออกมา มีเหงื่อเป็นต้น เกิดจากอาหารที่กินเข้าไปนั้นจริงอยู่ แต่แปรรูปกลับเป็นอื่นไปเสียแล้ว จะเรียกว่าโกบีหาได้ไม่

การก่อสร้างแห่งวัดอานันท์ พิจารณาเห็นเป็นว่าท่านผู้ออกแบบตั้งใจจะทำให้เห็นเป็นพระมหาสถูป ไม่ได้ตั้งใจจะให้เป็นพระมหาวิหาร เหตุใดจึงว่าดังนั้น เหตุด้วยเมื่อดูไปแล้วเห็นเป็นพระสถูปมากมาย ตั้งอยู่เหนือฐานอันถดหลั่นเป็นชั้น ๆ หาเห็นเป็นวิหารใหญ่ไม่ วิหารนั้นกลายเป็นของเล็กน้อยแฝงอยู่ในฐานพระสถูปเท่านั้นเอง ตามแบบการก่อสร้างปูชนียวัตถุของพม่าก็สร้างพระสถูปเป็นที่ตั้ง ตั้งแต่

สร้างพระสถูปลงที่พื้นดินเบื้องต้น และสร้างบนแท่นฐานเบื้องที่สุด ถ้าจะพูดให้เข้าใจง่ายก็คือ ก่อพระทรายตามวัดและก่อพระทรายเตี้ยงยกนั้นเอง เตี้ยงยกได้แก่แท่นฐาน ถ้ามีขนาดใหญ่ทำไปแต่เกลี้ยง ๆ ก็ดูน่าเกลียด จึงตกแต่งให้เป็นคูหามีซุ้มประกอบเข้าพระอานันทเจดีย์เป็นของใหญ่โตมาก ซุ้มคูหาจึงกลายเป็นวิหารอันใหญ่ไป

ข้อพิเศษในความคิดของท่านผู้ออกแบบอานันทเจดีย์นั้น วิเศษที่เปลี่ยน "สเคล" ให้เห็นแปลกตาไป อำนาจแห่ง "สเคล" นั้นอาจใช้ให้ลวงตามนุษย์เห็นต่าง ๆ ไปได้ เช่นทำของใหญ่ให้เห็นเป็นเล็ก ของเล็กให้เห็นเป็นใหญ่ เปรียบว่ามีเนื้อที่อยู่งานหนึ่ง หากสร้างพระสถูปองค์เดียวลงเต็มเนื้อที่ นั่นก็คือทำของใหญ่ให้เห็นเป็นเล็ก หากทำพระสถูปใหญ่น้อยหลายองค์บนฐานหลั่นลดลงเต็มเนื้อที่ นั่นก็คือทำของเล็กให้เห็นเป็นใหญ่ ตามปกติความถนัดของพม่ามอญหรือรวมทั้งไทยด้วย ดูเหมือนจะถนัดแต่ในทางทำของใหญ่ให้เห็นเป็นเล็ก ตัวอย่างเช่นพระสถูป มุเตา ตะเกิง สิงคุตร ตลอดมาจนถึงพระปฐมเจดีย์เป็นต้น ทางที่ทำเล็กให้เห็นเป็นใหญ่นั้นไม่ใคร่มีใครนึกถึง เมื่อท่านผู้ออกแบบอานันทเจดีย์มาคิดทำขึ้นจึงเห็นแปลกตาสดุดใจยิ่งนัก มีสิ่งที่ข้องใจอยู่แต่ยอดตอนที่บีดทองดูไม่สู้กินทรงกับองค์พระสถูป เข้าใจว่าเป็นของซ่อมใหม่ ทำเตาเอาไม่เหมือนยอดเดิม

ส่วนชื่อแห่งเจดีย์ฐานอันนั้น ยากที่จะวางใจเชื่อลงไปได้ว่าชื่อไรแน่ เท่าที่รู้อยู่บัดนี้เถียงกันเสียแล้ว "นันท" ก็มี "ยนันท" ก็มี "อานันท" ก็มี ถ้าที่เมื่อครั้งแผ่นดินพระเจ้าครรชิตจะไม่ได้ชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนอย่างเหล่านี้เลยก็เป็นได้

เช่น ตาพรหม ตาแก้ว บายน บาแค้ง และอื่นอีกในเมืองเขมร ซึ่งเดี๋ยวนี้รู้กันดีแล้วว่าเป็นชื่อเกิดขึ้นทีหลังทั้งสิ้น ด้วยได้ศิลาจารึกมา อันมีความว่าแรกสร้างพระนครหลวงนั้นสร้างปราสาท "ยโสธรคีรี" ขึ้นก่อน ปราสาทชื่อนั้นในนครหลวงไม่มี พวกนักปราชญ์ยังงมกันอยู่จนทุกวันนี้ว่าเป็นปราสาทหลังไหน

รูปพระประธานในวิหารอานันทเจดีย์ ดูเห็นปรากฏชัดทีเดียวว่าเป็นฝีมือพม่าทำ ตามที่กล่าวเช่นนี้มิใช่สังเกตแต่พระพักตรและผ้าทรงสังเกตรูปทั้งพระองค์ทีเดียว โดยลักษณะที่พม่าทำมักมีทรงดิบ ๆ (Stiff) ผิดกันกับพระประธานที่พระสถูปชินคง องค์นั้นมีลักษณะละเลิงมาก ไม่ดงรอยฝีมือพม่า

จะกราบทูลเติมข้อที่ตรัสอ้าง ถึงท่านผู้ที่คิดสร้างวิหารพระชินราชว่า มีความคิดฉลาดในการไว้ช่องแสงสว่างเหมือนกันนั้นชอบแล้ว ความฉลาดอันมีในครั้งนั้นไม่ใช่มีแต่การทำวิหาร การสร้างองค์พระชินราชก็ฉลาดทำที่จะให้เห็นงามเป็นอย่างยิ่งอีกด้วย เมื่อองค์พระชินราชซึ่งหล่อจำลองจะใช้ตั้งที่วัดเบญจมบพิตร เชิญลงมาแต่งอยู่ที่โรงงาน

กรมทหารเรือ เกล้ากระหม่อมไปดูไม่รู้สึกว่างามอยู่ตรงไหนเลย กลับเห็นมีส่งน่าเกลียดไปเสียด้วยซ้ำ เช่นพระหัตถ์ซ้ายขวาไม่เท่ากัน พระหัตถ์ขวาใหญ่กว่าพระหัตถ์ซ้ายไปเป็นกอง แต่ครั้นเชิญขึ้นตั้งที่แล้วงามพริ้ง พระหัตถ์ใหญ่กว่ากันมากก็เห็นเสมอกัน มานึกหาเหตุว่าอะไรทำให้เป็นเช่นนั้นก็สังเห็น เพราะพระหัตถ์ซ้ายอยู่ในท่าสมาธิย่อมเห็นตามยาว ส่วนพระหัตถ์ขวาอยู่ในท่าภูมิผัสสะย่อมเห็นตามกว้าง ถ้าทำเท่ากันแล้วจะเห็นพระหัตถ์ขวาเล็กกว่าพระหัตถ์ซ้ายไปเป็นอันมาก จึงทำเช่นให้โตกว่ากันไว้ การกระทำเช่นนี้ถ้าหากบันหุ่นกับพื้นโรงงานอันเป็นที่ยัดแอแล้วจะคิดเห็นไปถึงไม่ได้ จะต้องบันหุ่นบนที่สูงเท่ากับที่จะตั้งจริงๆ ทั้งมีที่ดูไกลได้เท่ากับมีที่ในวิหาร บันไปดูไป อะไรเห็นไม่งามก็แก้ไปจนดูเพริศพริ้งทุกสิ่ง. คิดว่าต้องทำเช่นนั้นจึงงามพร้อมได้ ในการที่ทำเช่นนั้นก็เห็นได้ว่าต้องประกอบด้วยประโยคพยายามเป็นอันมาก ความคิดต้องคิดเนื่องถึงกัน ว่าจะทำวิหารอย่างไร ตั้งพระสูงเท่าไร ไกลใกล้แค่ไหน ปรับปรุงพร้อมกันไปหมด ไม่ใช่ต่างคนต่างทำแล้วเอาไปตั้งขึ้นตามบุญตามกรรม ข้อนี้แหละจะให้เห็นได้ ว่านายช่างครั้งนั้นคิดการทำการรอบคอบกว่านายช่างชั้นหลังมาก ขอได้ทรงระลึกถึงพระศรีศักยมุนีวิหารที่ตั้งอยู่ก่อนนี้เป็นอย่างไร วิหารที่ตั้งอยู่เดี๋ยวนี้เป็นอย่างไร พระศรีศักยมุนีก็เหลือแต่เพียงรู้กันอยู่ในใจว่าเป็นพระสำคัญเท่านั้น

ทนจะกราบทูลสนองความบางข้อซึ่งมีในลายพระหัตถ์
ระบำ เป็นสิ่งที่รำดูกันเล่นงาม เห็นจะสืบมาจากนัจจะทางอินเดีย
คงจะมีมาก่อนที่คิดรำประกอบเรื่องเป็นเล่นละคร เมื่อมีละครเล่นเป็น
เรื่องขึ้นแล้ว ระบำรำเฉย ๆ ก็จืด จึงหาเรื่องมาประกอบให้เป็น
เรื่อง ก็ได้เรื่องเทวดาสุขเกษมเปรมปรีดิ์เมื่อตอนอภิเษกไกรลาศมา
ประกอบให้เป็นเรื่องขึ้น ตามที่ปรากฏจากพระดำรัส อ้างถึงคำเล่า
ของลาลอร์แบร์ ว่ามีพักเล่นกวนมกพูดหยาบ ๆ ในการที่เอารามสูร
เมขลาเข้าประกอบระบำก็ดี หรือที่ฝ่าพระบาทเคยทรงจัดเอานารายณ์
ปราบนนทุกเข้าประกอบระบำก็ดี ทั้งนนทุกก็เล่นกวนมกแก้จืดนั่นเอง
แต่เป็นกวนมกอย่างงามอย่างดี ตามปกติการเล่นละครผู้จัดเล่นก็
ปรารถนาจะให้คนดูเพลินเท่านั้น ย่อมจับเรื่องตอนโน้นมาชน
ตอนนี้ สุดแต่จะให้เล่นไปได้คล่องสมใจก็เป็นแล้วกัน ไม่ได้คำนึง
ถึงลำดับเรื่อง ดูแต่เรื่องรามเกียรติในรัชกาลที่ ๑ กับที่ ๒ ก็ไม่
เหมือนกัน สับเปลี่ยนเนื้อเรื่องกันไป สุดแต่จะให้เล่นละครได้ดูดี
เป็นแล้วกัน

ครานี้จะเดาเรื่องติดรูปรามสูรเมขลาที่โรงโขนหน่นถวาย อันโรง
โขนโรงหุ่นนั้น เขาแต่งออกจะเป็นไตรภูมิโลกสัณฐานอยู่กลาย ๆ
มีสวรรคโลกมนุษยโลกอยู่พร้อม มีรูปพระอาทิตย์พระจันทร์รามสูร
เมขลาติด รูปสี่อย่างนั้นเกรงว่าจะหมายถึงสามฤดู พระอาทิตย์

หมายถึงฤดูร้อน พระจันทร์หมายถึงฤดูหนาว (ในชื่อ "หิมรังสี") รามสูรเมฆาจะหมายถึงฤดูฝน คือเป็นผู้ทำให้ฝนตก อย่างนี้จะได้กระมัง จะกราบทูลรายงานเรื่องผ้าลายญี่ปุ่นต่อไป หญิงอี่ได้นำมาให้ดู เป็นพวกดอกเล็ก ๆ อย่างผ้าลายแขก เธอว่าดอกโต ๆ อย่างผ้าลายอย่างเก่ากับ แต่เขาจะขายทั้งกุ๊ จะซื้อย่อยมาดูตัวอย่างไม่ได้ เลยไม่มีโอกาสจะได้เห็น จะดูให้ได้เห็นจะต้องไปดูที่ร้าน ในการที่เขาไม่ขายย่อยนั้น เป็นอันปรากฏว่าแม้คนนุ่งผ้าลายก็ไม่พอใจจะซื้อผ้าลายอย่างเก่าที่ดอกโต ๆ นุ่ง เขาว่ากาวาวน่าเกลียด เพราะฉะนั้น การทำผ้าลายแบบเก่ามาขายคงต้องเลิกล้มไปไม่จำเริญได้

เมื่อวันที่ ๒๑ มีการทำบุญร้อยวันที่พระศพกรมพระกำแพงเพชรเกล้ากระหม่อมก็ได้ไปในการนั้น งานคึกคักดี มีเจ้านายตลอดพระราชวงศ์ไปกันแน่นหนาน่าปีติ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

ลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม หม่อนฉันรับแล้ว อ่านพระวินิจฉัยว่าด้วยอานันทสูตรดีมาก

ในเรื่องงานพระศพกรมพระกำแพงเพ็ชร มีข้อที่ทำให้หม่อมฉันยินดี ๓ เรื่อง คือ ที่ห้างอิสเอเชียติคเชามีแก่ใจรับพระศพและกับทั้งครอบครัวของเธอเข้าไปกรงเทพฯ เรื่อง ๑ พวกข้าราชการกระทรวงต่าง ๆ ที่เธอเคยบังคับบัญชาอุสาห์มาทำบุญถวายอย่าง ๑ กับที่เจ้านายไปพร้อมกันมากเมื่อทำบุญ ๑๐๐ วัน ตามที่ตรัสบอกอีกครั้ง ๑ ได้ยินว่าจะมีงานพระราชทานเพลิงทั้ง ๔ พระศพในปลายเดือน มกราคมนี้นับว่าเป็นการดีด้วย

ที่มีนั้นหมู่นี้มีแต่งานคริสต์มัสและปีใหม่ของฝรั่ง ซึ่งหม่อมฉันไม่สู้เอาใจใส่เพราะมีแต่การเลี้ยงอาหาร เต้นรำ และแข่งม้าเป็นพื้น

เจ้าชายทรงวุฒิชัยหลานหม่อมฉัน พาเจ้าหญิงแดงที่แต่งงานกันออกมาไหว้ กรมหลวงสิงห์เลี้ยงเย็นที่โรงเกาเหลาวัน ๑ หม่อมฉันเลี้ยงน้ำชาที่ซินนะมอนฮอลวัน ๑ เชิญวงศ์ญาติมีพระองค์เจ้า ๔ หม่อมเจ้าชาย ๖ หม่อมเจ้าหญิง ๖ รวมกันเป็น ๑๖ ไม่เคยนึกว่าจะมีมากถึงเท่านี้

หม่อมฉันส่งเรื่องเมืองพม่าตอน ๙ เป็นเรื่องเมืองแปรท่อนที่ ๑ มาถวายกับจดหมายฉะบับนี้ แต่งแล้วกลางวันนี่เอง จึงมีเวลาเขียนจดหมายน้อย แต่มีรูปประกอบ ๘ รูปคือ

๑. พระเจดีย์ใหญ่ทรงโคมหวดคว่ำ

๒. พระเจดีย์ใหญ่ทรงกระบอก

๓. ศิลาจำหลัก ดูเหมือนจะเป็นบัลลังก์พระเจดีย์

๔. ของศิลาจำหลัก

๕. พระพุทธรูปมหายานอย่างเมืองพุกาม

๖. ขันเกวียนไปขุดพระพิมพ์

๗. ตรวจปากหลุมพระพิมพ์

๘. เลือกพระพิมพ์ กับผู้นำทาง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตอนที่ ๙

เรื่องเที่ยวเมืองแปร

เมืองแปรพม่าเรียกว่า "ปเย" Pye (เพราะพม่าพูดเสียงตัว ร ไม่ชัด) มอญ ไทย ยักไข่ เรียกว่า "แปร" เหมือนกัน แต่เหตุไฉนอังกฤษจึงเรียกว่า "โปรม" Prome ข้อนี้นับไม่ได้ความ ฝรั่งกับพม่ายังเรียกชื่อเมืองแปรผิดกันอยู่จนทุกวันนี้ เมืองแปรนั้นที่จริงเป็น ๒ เมือง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกแม่น้ำเอราวดีด้วยกัน เมือง ๑ ซึ่งเดี๋ยวนี้เป็นเมืองร้างเรียกแต่โบราณว่า "เมืองศารเขต" Tharekhettra อยู่ห่างแม่น้ำเข้าไปสัก ๑๕๐ เส้น อีกเมืองหนึ่งสร้างต่อภายหลังเรียกว่า "เมืองแปร" อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเอราวดี แต่ในบัจจุบันนี้คนทั้งหลายเรียกรวมกันทั้ง ๒ เมืองว่า "เมืองแปร" ชื่อเมืองศารเขตยังมีแต่ในหนังสือโบราณและเรียกกันในพวกนักเรียนโบราณคดี

เรื่องตำนานเมืองทั้ง ๒ นี้มีแปลเป็นภาษาอังกฤษ แต่ผู้แปลกล่าวว่าต้นฉบับภาษาพม่าดูเป็นหนังสือแต่งในชั้นหลัง และบ่นต่อไปว่าพม่าผู้แต่ง ๆ ด้วยรักบ้านเมืองยิ่งกว่ารักความจริง แต่จะว่าเรื่องที่แต่งไว้ไม่มีหลักฐานอันใดเลยก็ว่าไม่ได้ เริ่มเรื่องตำนานด้วยอ้างถึงพระพุทธเจ้าแบบเดียวกับตำนานเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเมือง

สำคัญในประเทศพม่า ว่าในกาลครั้ง ๑ พระพุทธองค์เสด็จมาโปรดสัตว์ ประทับอยู่บนภูเขาข้างตะวันออกเฉียงเหนือเมืองแปร ทอดพระเนตรเห็นมูลโคกองหนึ่งลอยอยู่ในทะเล และในขณะนั้นมีหนูตัวหนึ่งออกจากกอไม้ไผ่เข้าไปแสดงกิริยาเคารพแทบพระบาทยุคล พระพุทธองค์ทรงแย้มพระโอษฐ์ (คือยิ้ม) พระอานนท์ทูลถาม จึงมีพระพุทธฎีกาพยากรณ์ ว่าต่อไปภายหน้าจะเกิดอัศจรรย์ ๕ อย่างในถิ่นนี้ คือ ๑. แผ่นดินไหว ๒. ทะเลจะตื้นขึ้นเป็นแผ่นดิน ๓. ภูเขาที่เสด็จประทับนั้นจะจมทะลายกลายเป็นห้วยหนองน้ำ ๔. จะเกิดมีลำแม่น้ำผ่านที่ตรงนั้น และ ๕. จะมีเขาภูเขาเกิดขึ้นใหม่ เมื่อเกิดอัศจรรย์ทั้ง ๕ อย่างนั้นแล้ว หนูตัวนั้นจะเกิดเป็นมนุษย์ได้เป็นพระยามหากษัตริย์ทรงนามว่า "ทุตตะบอง" Tuttabaung สร้างเมืองสารเขตเป็นราชธานีตรงที่มูลโคลอยอยู่นั้นเมื่อพระศาสดาเข้าพระนิพพานแล้วได้ ๑๐๑ ปี และจะอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองแพร่หลายในประเทศนั้น ต่อมาอัศจรรย์ก็เกิดมีทั้ง ๕ อย่างสมดังพุทธทำนาย (พิเคราะห์ดูวิธีอ้างถึงพระพุทธองค์และพุทธพยากรณ์นำต้นเรื่องตำนาน คล้ายกับสวดบูชาพระเสียก่อนแล้วจึงเล่าเรื่องตำนาน แต่พุทธพยากรณ์ที่อ้างนำเรื่องตำนานเมืองแปรน่าพิศวงอยู่ เพราะมีเค้าเงื่อนในทางคติก่อนประวัติศาสตร์ Prehistoric evidence ว่าเหตุทั้ง ๕ อย่างนั้นได้เคยเกิดจริงเนื่องด้วยภูเขาไฟ "มหาคิรี" ระเบิด

แต่เป็นเหตุก่อนพุทธกาลหลายพันปี) ส่วนเรื่องตำนานเมืองสารเขต
นั้นว่า เมื่อทะเลตรงนั้นตอนขึ้นเป็นแผ่นดินแล้ว มีมนุษย์ ๓ จำพวก
เรียกว่า "กะรัน" Karan พวก ๑ เสต Thet พวก ๑ และพยุ Pyu
พวก ๑ มาแต่ต่างทิศ เห็นที่ดินอุดมต่างก็ชอบใจใคร่จะเอาที่ดิน
นั้นตั้งภูมิลำเนาของพวกตน เกิดรบพุ่งแย่งแผ่นดินกัน พวกกะรัน
และพวกเสตสู้พวกพยุไม่ได้ ก็พากันอพยพหนีไปอยู่ทางเมืองยักไข่
พวกพยุจึงได้เป็นเจ้าของถิ่นแต่นั้นมา ต่อมาในกาลครั้งหนึ่ง เกิดมี
หมูผีขึ้นในถิ่นนั้นตัวหนึ่ง ใหญ่โตร้ายกาจเที่ยวขวิดคนล้มตายมาก
ในพวกพยุไม่มีใครจะสู้หมูผีได้ (จึงพากันไปทูล) พระเจ้าสะโตะซึ่ง
ครองเมืองตะโก้งรัชกาลที่ ๑๗ จึงตรัสสั่งให้หาอุปราชผู้เป็นพี่
มาเหตุคุมกำลังลงมาปราบหมูผี เมื่อกำจัดหมูผีสำเร็จแล้ว มหา
อุปราช (เห็นถิ่นนั้นเป็นที่สบาย) เกิดเบื่อหน่ายราชการจึงเวนถิ่น
ยศศักดิ์ แล้วออกบวชเป็นฤาษีจำศีลอยู่ที่ในป่าถิ่นนั้น ก็แลป่านั้น
เป็นที่ฝูงกวางอาศัย นางกวางตัวหนึ่งเที่ยวกินดินโป่งมาถึงที่ซึ่งพระ
ฤาษีมักไปถ่ายบัสสาวะ กินเชื้อชาติอันติดอยู่กับบัสสาวะของพระฤาษี
เข้าไปก็ตั้งครรภ์ ครั้นถึงกำหนดคลอดลูกมาเป็นมนุษย์ นางกวาง
เห็นก็ตกใจวิ่งหนีไป พระฤาษีได้ยินเสียงเด็กร้องออกไปดูเห็นทารก
หญิงทิ้งอยู่กลางป่านิกสงสาร จึงอุ้มมายังบรรณศาลาแล้วอธิษฐาน
(เหมือนอย่างมีในนิทานชาดก) ให้เกิดน้ำนมออกทางปลายนิ้วมือ

เลี้ยงทารกนั้นมาจนเติบใหญ่ ให้นามว่า "เภทารี" Bhedarie อยู่รับใช้สอยปฏิบัติพระฤาษีมาเหมือนอย่างลูก ครั้นนางเป็นสาวขึ้น พระฤาษีนึกรังเกียจว่าจะอยู่คลุกคลีกับหญิงสาวหาควรไม่ จะขับไล่ไปเสียเล่าก็สงสารด้วยเกรงจะไปมีภัยอันตราย จึงคิดอุบายทำลูกน้ำเต้าสำหรับตักน้ำขึ้นใหม่ใบหนึ่ง แกลังเจาะช่องทางน้ำเข้าให้เล็ก แล้วให้นางเภทารีไปตักน้ำสำหรับใช้ทุกวันด้วยน้ำเต้าใบนั้น เพราะช่องน้ำไหลเข้าลูกน้ำเต้าเล็ก นางก็ต้องคอยอยู่นานจึงได้น้ำเต็มลูกน้ำเต้า เอาน้ำมาเทลงตุ่มแล้วไปตักใหม่ จะต้องไปคอยอยู่นาน ๆ เช่นนั้นอีก จึงมีใครมีเวลาที่จะอยู่ด้วยกันกับพระฤาษี ครานั้นข้อนความไปกล่าวถึงเมืองตะโก้ง ว่าเมื่ออุปราชออกบวชเป็นฤาษีแล้วไม่ช้านางมเหสีซึ่งเป็นน้องของอุปราชมีราชบุตร ๒ องค์ ชื่อ มหาสัมพวะ Maha Thambawa องค์ ๑ จุลสัมพวะ Tsoola Thambawa องค์ ๑ แต่เผอิญจักษุบอดทั้ง ๒ ข้างแต่กำเนิดทั้ง ๒ องค์ พระบิดามีความละอายไพร่บ้านพลเมืองจะให้ประหารชีวิตเสีย แต่นางมเหสีทำกลอุบายส่งกุมารทั้ง ๒ ไปฝากคนอื่นให้ซ่อนเลี้ยงไว้ได้จนเป็นหนุ่ม นางคิดวิตกว่าถ้าให้กุมารทั้ง ๒ อยู่ในเมืองตะโก้งต่อไป พระบิดาทราบก็จะไม่พ้นอันตราย จึงให้ต่อแพบรรทุกสะเบียงอาหาร แล้วให้ลูกชายทั้ง ๒ องค์ลงแพล่องลงมาทางแม่น้ำเอราวดี เมื่อมากลางทางมียักษ์คน ๑ ลงไปดู เห็นกุมารตาบอดนั่งกินอาหารอยู่ด้วยกัน ก็ถอย

สอดมือลงไปตักเอาอาหารมากินบ้าง แต่เผอิญมือไปถูกตัวกุมาร
เข้า กุมารทั้ง ๒ ช่วยกันจับยักษ์ได้จะฆ่าเสีย ยักษ์กลัวตายวิงวอนขอ
โทษ กุมารมีความกรุณายกโทษให้ ยักษ์นึกถึงบุญคุณจึงไปเที่ยว
หายามารักษาให้นัยน์ตาหายบอดได้ทั้ง ๒ องค์ ก็ล่องแพลงมาได้
โดยสะดวก เมื่อมาถึงท่า (ที่เมืองแปร) เห็นนางเภทาริ์ลงไปตัก
น้ำก็มีจิตคิดรักใคร่ สังเกตเห็นนางต้องเวียนลงไปตักน้ำ วันละ
หลาย ๆ เที่ยวได้ความลำบาก เมื่อได้พูดจารู้จักกันแล้วจึงช่วย
ควักน้ำเต้าให้ช่องกว้างกว่าเก่า ก็ตักน้ำได้เร็วขึ้น พระฤาษีเห็น
ผิดสังเกต ถามนางเภทาริ์ก็เล่าความตามที่ไปพบชายหนุ่ม ๒ คนช่วย
แก้ไขลูกน้ำเต้าให้ตักน้ำได้เร็วกว่าแต่ก่อน พระฤาษีจึงให้นางเรียก
๒ กุมารไปหา ได้ถามได้ความว่าเป็นหลานก็ยินดี จึงยกนางเภทาริ์
ให้เป็นภรรยามหาสัมพระ ในกาลนั้นประจวบเวลาว่างตัวหัวหน้าที่
จะครองเมือง พวกพยุรู้ว่ามีหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์ลงมาอยู่ที่นั้น จึง
พร้อมกันเชิญเจ้ามหาสัมพระขึ้นเป็นเจ้าเมือง พระเจ้ามหาสัมพระก็
ตั้งนางเภทาริ์เป็นอัครมเหสี และตั้งเจ้าจุลสัมพระน้องชายให้เป็น
อุปราช เมื่อพระเจ้ามหาสัมพระยังอยู่กับพระฤาษีมีบุตรด้วยนาง
เภทาริ์องค์ ๑ ให้นามว่า "ทุตตะบอง" เมื่อเป็นเจ้าเมืองแล้วได้นาง
พยุเป็นมเหสีอีกคนหนึ่ง มีธิดากับมเหสีใหม่ ให้นามว่า "จันทาเทวี"
Tsanda Dawee แต่พระเจ้ามหาสัมพระครองเมืองอยู่ได้เพียง ๖ ปี

กลนชัพ เจ้าจุดสัมพวะอุปราชได้ครองเมืองกัตังให้นางเภทารีเป็น
อัครมเหสีต่อมา ครั้นเจ้าทุตตะบองราชบุตรแตะนางจันทาเทวีราช
ธิดาของพระเจ้ามหาสัมพวะเป็นหนุ่มสาวก็ให้อภิเษกกัน พระเจ้า
จุดสัมพวะครองราชสมบัติอยู่ ๓๕ ปี กลนชัพ เจ้าทุตตะบองก็ได้รับ
รัชทายาท

ในตำนานว่าพระเจ้าทุตตะบองเสวยราชย์แต่ พ.ศ. ๑๐๐ จน
ถึง พ.ศ. ๑๗๐ (ก่อนสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในอินเดียกว่า
๑๕๐ ปี) และนับว่าพระเจ้าทุตตะบองเป็นมหาราชด้วยมีอานุภาพ
มาก สามารถขยายอาณาเขตของพวกพยุได้กว้างใหญ่ไพศาล
ตลอดตอนกลางของประเทศพม่า คือ ตั้งแต่เมืองมอญข้างฝ่ายใต้
ขึ้นไปจนต่อเมืองม่านข้างฝ่ายเหนือ แล้วให้แผ้วถางป่าที่พระฤาษี
องค์อัยกาเคยอยู่นั้นสร้างเมืองสารเขตเป็นมหานครราชธานี แต่
ไม่มีเรื่องปรากฏเป็นรายการ นอกจากว่าเมืองสารเขตเคยเป็น
ประเทศที่รุ่งเรืองด้วยพระพุทธศาสนากับทั้งศิลปาคม และพวกชาว
เมืองไปมาค้าขายเป็นไมตรีกับนานาประเทศ ข้อที่ว่านี้มีหลักฐาน
ทั้งโบราณวัตถุและในจดหมายเหตุประเทศอื่น เช่นเมืองจีนเป็นต้น
เคยเรียกประเทศพม่าว่าเมืองพยูอยู่ช้านาน ราชวงศ์พระเจ้าทุต-
ตะบองครองบ้านเมืองสืบกันมา ๑๑ ชั่ว ถึงพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง
(ชะรอยจะไม่มีราชบุตร) ตั้งกุมารสกุลอันเดียงเป็นราชบุตร

บุญธรรมชื่อว่า เตปา Te Pa อันเป็นผู้ทรงคุณธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นอุปราช แล้วได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเมื่อ พ.ศ. ๔๓๖ ราชวงศ์พระเจ้าเตปาครองบ้านเมืองต่อมาอีก ๒๐ ชั่วก็ถึงคราวเสื่อมทรามด้วยเกิดแตกสามัคคีรบพุ่งกันเองจนบ้านเมืองเป็นจลาจล จึงเสียเมืองสารเขตแก่พวกมอญเมืองสะเทิมเมื่อ พ.ศ. ๖๕๑ ดังกล่าวมาแล้วในตำนานเมืองพุกาม รวมเวลาที่เมืองสารเขตได้เป็นประเทศใหญ่อยู่ ๕๕๑ ปี แต่นั้นก็มิได้เป็นเมืองอิสสรภาพอีกจนทุกวันนี้ เรื่องสร้างเมืองแปรขึ้นใหม่ที่ริมแม่น้ำหามิในตำนานไม่ กล่าวแต่ว่าเมื่อเสียเมืองสารเขตแก่มอญแล้ว บ้านเมืองร้างอยู่คราวหนึ่ง แต่พิเคราะห์ความไปเข้ากับเรื่องเมืองพุกาม ว่าเมื่อพวกพยุเสียเมืองสารเขตแก่มอญแล้วไปรวบรวมกับพวกพม่าตั้งเมืองพุกามขึ้นเป็นเมืองหลวง เมื่อตั้งเมืองพุกามได้มั่นคงแล้ว คงแบ่งผู้คนให้กลับลงมาตั้งเมืองเดิมอีก แต่ถึงสมัยนั้นคงเป็นเพราะตลิ่งงอกออกมากว่าเก่ามาก เมืองสารเขตเดิมกลายเป็นเมืองดอนอยู่ห่างน้ำเสียแล้ว จึงตั้งเมืองแปรขึ้นใหม่ใกล้กับเนินเขาพระมหาธาตุสิงคุดรที่ริมน้ำ เรื่องตำนานเมืองแปรใหม่น่าจะเป็นเช่นว่ามานี้

แต่เรื่องเมืองแปรแปลกกับเมืองอื่นอยู่อย่างหนึ่ง ถึงน่าพิศวงด้วยประเทศพม่ามีคนหลายชาติหลายภาษาซึ่งเคยอยู่มาแต่ก่อนเก่า เช่นพวกมอญ พวกยักไข่ พวกกะเหรี่ยง พวกละว้า และพวกไทยใหญ่

เป็นต้น ยังมีเชื้อสายปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่พวกพยูนั้นแม้มีหลักฐานปรากฏอยู่ว่าบรรดุวัฒนธรรมสูงกว่าพวกอื่น ๆ แต่เดียวนี้สูญไปหมดทีเดียว ยังมีแต่ศิลาจารึกด้วยภาษาพยูและจารึกเป็นตัวอักษรของพวกพยู เป็นพะยานอยู่ที่เมืองสารเขตและเมืองพุกาม หนังสือพยูก็ไม่มีใครอ่านออกมาช้านาน จนเมื่อเมืองพม่าตกเป็นของอังกฤษพบศิลาจารึกหลัง ๑ ที่วัดมงคลเจดีย์ ณ เมืองพุกาม จารึกเป็นตัวอักษรและภาษาต่างกันทั้ง ๔ ด้าน เป็นภาษามคธ ด้าน ๑ ภาษาพม่าด้าน ๑ ภาษามอญด้าน ๑ และภาษาพยูด้าน ๑ นักปราชญ์อังกฤษคนหนึ่งชื่อ แบลกเดน Blagden จึงพากเพียรอ่านภาษาพยูได้ด้วยเทียบเคียงกับภาษาอื่นซึ่งจารึกความอย่างเดียวกันในหลักศิลานั้น เหมือนอย่างฝรั่งสามารถอ่านหนังสืออียิปต์ที่เป็นรูปภาพได้ด้วยพบแผ่นศิลาจารึกแผ่น ๑ ที่ตำบลโรเสตตา มีจารึกทั้งภาษากรีกและภาษาอียิปต์ด้วยกันฉะนั้น ได้ความว่าพวกพยูเอาแบบอักษร กะดัมพะ Kadamba ซึ่งใช้กันในอินเดียฝ่ายใต้ในราว พ.ศ. ๕๐๐ มาเป็นต้นแบบอักษรพยู เมื่อมีอักษรพยูแล้วพวกมอญกับพวกพม่าจึงเอาแบบตัวอักษรพยูไปแก้ไขเป็นอักษรมอญและอักษรพม่าเช่นที่ใช้กันสืบมา เหตุที่พวกพยูกับภาษาพยูศูนย์ไปนั้นน่าจะเป็นเพราะแยกย้ายกันไปอยู่ระคนปนกับพม่าข้านานเข้าก็เลยกลายเป็นพม่าไป เขาชเช่นให้เห็นประจักษ์ดังเป็นอยู่แก่พวกมอญ

ทุกวันนี้ ว่าต่อไปอีกสัก ๒๐๐ ปี ทั้งมอญและภาษามอญในเมืองพม่าก็คงศูนย์ไปอย่างเดียวกันกับพวกพยุ

วันพฤหัสบดี ๕ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า ๘ นาฬิกาไปถึงเมืองสารเขต แต่พวกพม่าที่เมืองแปรเรียกกันเป็นสามัญว่าเมืองฤาษี Yethy myo การเที่ยวที่เมืองแปรพวกกรมการพม่าเขาจัดรถยนต์และเกวียนที่ต้องใช้ให้ทุกอย่าง ทั้งตัวพวกเขาเองและถูกเมียก็มา "ตามเสด็จ" ด้วย พวกเรามีผู้หญิงไปด้วย ไปไหนไปเป็นกระบวนราวกับแห่แหน และเขาจัดชายหนุ่มผู้ชำนาญโบราณคดีในท้องที่ให้เป็นผู้นำทางด้วย คน ๑ นอกจากนี้ยังมีพวกพม่าช่างฉายรูปส่งหนังสือพิมพ์ตามไปด้วยอีกทั้งพวก แต่เขาใจดีรับว่ารูปที่ฉายนั้นจะให้เราด้วยเสมอไป เมื่อแรกออกจากที่พักสังเกตดูเมืองแปรตั้งยาวตามริมแม่น้ำ มีทางรถไฟลงมาจนใกล้ฝั่ง กลางเมืองมีเนินเขาศิลาแดงเป็นเทือก บนยอดที่สูงกว่าเพื่อนสร้างพระมหาธาตุสิงคุดร พม่าเรียกว่า "ชเวสันดอ" Shwe Sandaw ยอดอื่นสร้างบ้านข้าราชการอยู่เป็นหย่อม ๆ ไป ดูน่าสบาย แต่ผู้อยู่เขาว่าลำบากด้วยท่อน้ำประปาขึ้นไปไม่ถึง พออกพ้นชานเมืองก็เป็นบ้านป่าและเป็นท้องนา แต่มีถนนไปจนถึงเมืองสารเขต

พอถึงเมืองสารเขตยังไม่ทันจะเข้าในเมืองก็เกิดประหลาดใจด้วยมีพระสถูปเจดีย์ใหญ่อยู่ริมทางองค์ ๑ สูงราวสัก ๑๐ วา เป็นของ

โบราณมาก รูปกลมแต่ทรงสัณฐานผิดกับพระเจดีย์องค์อื่น ๆ ที่ได้เห็นมาในเมืองพม่าทั้งหมด ด้วยมีแต่องค์ระฆังใหญ่ตั้งบนฐานทำเช่นบันได ๕ ชั้นอยู่กับพื้นดิน รูปทรงองค์พระเจดีย์ถ้าบอกให้เข้าใจง่าย ๆ ก็เหมือนกับโคมหวดคว่ำ มียอดแต่ฉัตรโลหะปักบนกันโคม แต่รูปฉัตรที่ปรากฏอยู่เดี๋ยวนี้เห็นจะเป็นของทำต่อสมัยชั้นหลัง ฉันได้เคยเห็นรูปฉายพระเจดีย์รูปคล้ายกันสร้างไว้บนยอดภูเขาที่เมืองสะแคง พอมาเห็นองค์เดิมก็รู้ว่าคงถ่ายแบบไปจากองค์ที่เมืองสารเขตนั่นเอง ด้วยเป็นพระเจดีย์ที่คนนับถือมากมาแต่โบราณ ต้องสั่งให้หยุดรถลงดูทันที ในหนังสือนำทางว่าพระเจดีย์ใหญ่แบบเก่าเช่นนี้เดิมมีที่เมืองสารเขต ๕ องค์ ถูกซ่อมแปลงผิดรูปเดิมไปเป็นอย่างอื่นเสียแล้ว ๒ องค์ ยังคงรูปเดิมอยู่ ๓ องค์ ว่าองค์ที่เราเห็นนี้ยังบริบูรณ์ดีกว่าเพื่อน รัฐบาลจึงรับรักษา เมื่อเข้าไปข้างในเมืองแลเห็นพระเจดีย์ใหญ่อยู่ห่างทางอีกองค์ ๑ แต่รูปทรงตรงตอนข้างบนขึ้นไปคล้ายกับ “กระบอก” ไม่รัดยอดเหมือนองค์แรกเห็น รูปพระเจดีย์ทั้ง ๒ อย่างนี้แบบฉันเคยเห็นรูปฉาย แบบพระเจดีย์ทรงโคมหวดคว่ำนั้นเหมือนอย่างพระเจดีย์ที่เมืองอนุราธบุรีในลังกาทวีป คงสร้างเมื่อตอนแรกพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระเจดีย์อย่างทรงกระบอกก็มีอยู่ที่เมืองคันธารราฐ (อยู่ในแดนประเทศอัฟฆานิสถานบัดนี้) เป็นของสร้างสมัยพระเจ้ามิลินท์

ภายหลังพระเจ้าอโศกมาสักร้อยปีเศษ ผู้ขุดตรวจเขาเขียน "แผนผ่า"
Section ไว้ให้เห็น ว่าทำพระสถูปขนาดน้อยรูปทรงหวดคว่ำบรรจุ
พระธาตุไว้ข้างใน แล้วก่อพระสถูปทรงกระบอกครอบไว้ข้างนอก
พิเคราะห์พระเจดีย์ทรงหวดคว่ำ เป็นหลักให้เห็นว่าพระพุทธศาสนา
ได้มาประดิษฐานในเมืองพม่าแต่ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจริง
หากผู้แต่งหนังสือพงศาวดารพม่าว่าถึงรายการเล่าเรื่องเหลวไหล
จนไม่น่าเชื่อ ผู้นำทางเขาบอกว่าแนวกำแพงเมืองสารเขตไม่เป็น
๔ เหลี่ยมเหมือนเช่นเมืองมัณฑเล ทำยาวรีมุมมนเป็นสัณฐานเหมือน
อย่างลูกมะตูม มีพระเจดีย์ใหญ่เช่นเราเห็นทิศละองค์ อยู่กลาง
เมืององค์ ๑ ถนนรถยนต์เข้าไปได้จนถึงกลางเมือง แต่พระเจดีย์
องค์เดิมที่กลางเมืองหักพังซ่อมแปลงเปลี่ยนรูปเป็นพระเจดีย์อย่าง
ใหม่ไปเสียแล้ว เขาบอกว่าพระราชวังเดิมก็อยู่ในแถวนั้น เดี๋ยวนี้
แต่วัดสังฆาวาสกับโรงพิพิธภัณฑสถาน (น่าเรียกว่าคลัง) ของ
กรมตรวจโบราณคดีสร้างไว้หลัง ๑ เป็นที่เก็บของโบราณที่รวบรวม
ได้ในเมืองแปร แต่ของโบราณที่พบ ณ เมืองสารเขตแปลกกับที่อื่น
ในเมืองพม่า ด้วยเป็นเครื่องศิลาจำหลักเป็นพื้น ที่เป็นชิ้นใหญ่ๆ ก็มี
พิจารณาดูลวดลายที่จำหลักยังประหลาดใจ ด้วยเป็นแบบอินเดีย
สมัยคุปตะ (ในระหว่าง พ.ศ. ๘๕๓ จน พ.ศ. ๑๐๔๓) เหมือนลาย
จำหลักที่พระปฐมเจดีย์ ส่อให้เห็นว่าจะรุ่งเรืองในสมัยเดียวกัน ดู

พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้แล้วต้องขึ้นเกวียนเที่ยมโคไปดูพิพิธภัณฑ-
สถานของกรมตรวจโบราณคดีอีกแห่ง ๑ ซึ่งสร้างไว้ในวัดร้างอยู่ห่าง
ไปสักกี่ห้าเส้น มีทั้งเครื่องศิลาจำหลักและกรพระพิมพ์ซึ่งศาสตรา-
จารย์ดีอรอยเซลล์ฝังซ่อนไว้ ณ ที่นั้น ในพวกเครื่องศิลาชั้นเก่ามีของ
แปลกซึ่งยังไม่เคยเห็นที่อื่นในเมืองพม่า คือ ผะอบศิลาที่บรรจุอัฐิ
ธาตุของพระมหาเถระ รักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานทั้งผะอบและอัฐิ
ผะอบทำสัณฐานกลมขนาดใหญ่เกือบเท่าพ้อม จำหลักลายขอบและ
ขัดชักเงาที่หน้ากระดานตรงกลาง จารึกแสดงประวัติและคุณธรรม
ของพระมหาเถระองค์นั้นเป็นอักษรและภาษาพย (ผู้ที่ไปด้วยไม่มีใคร
อ่านออกจึงไม่ทราบความที่จารึกไว้) ของซึ่งควรจะเรียกว่า “ของชั้น
หลัง” สร้างเพียงครั้งสมัยเมืองพุกามก็มีหลายสิ่ง คงเป็นของที่มี
ผู้ศรัทธานำมาแต่เมืองพุกามเมื่อภายหลัง การขุดพระพิมพ์ที่เมือง
สารเขตอยู่ข้างจะสนุก ด้วยมองสิเออดีอรอยเซลล์ได้สั่งกำชับห้าม
ภารโรงมิให้บอกให้ใครรู้ ตาภารโรงได้รับคำสั่งของมองสิเออ
ดีอรอยเซลล์ให้พาพวกเราไปขุดก็ออกสนุกด้วยแกหาจอบเสียมเตรียม
ไว้พร้อม ตัวแกเป็นผู้ขุดหาพระพิมพ์ เรานั่งดูอยู่ที่ปากกรุ พวกกรม
การเขาก็อนุญาตให้พวกเราเลือกเอามาได้ตามชอบใจ ดูเหมือนพวก
เขาเองก็จะพลอยชอบเอาไปด้วย ล้วนเป็นพระพิมพ์ดินเผาแบบพุกาม
ทั้งนั้น พวกเราต่างคนต่างเลือกเอามาเป็นที่ระลึกในการไปเมืองพม่า

และขอเอาฝากพวกพ้องด้วย เที่ยวที่เมืองสารเขตแห่งเดียวจนเวลา
กลางวันจึงได้กลับมาที่พัก

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ มกราคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๔ ธันวาคม ซึ่งโปรดประทานไป พร้อมด้วยพระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ท่อนที่ ๙ เที่ยวเมืองพุกาม ตอนที่ ๘ ประกอบด้วยรูปฉาย ๑๓ แผ่น กับทั้งตราผ้าลายไทยนั้นแล้ว ลายพระหัตถ์คราวนี้ติดจะผิดปกติ เพราะทุกคราวมาบุรุษไปรษณีย์เคยนำไปส่งเย็นวันเสาร์ แต่คราวนี้ไม่นำไปส่งตามเคย ทำให้นึกไปเป็นสามอย่าง ๑ หนังสือหายโดยทางไปรษณีย์ ๒ จะประทานฝากใครเขาไป แต่เขายังไม่เอาไปให้ ๓ ประชวร หนังสือหายนั้นไม่เป็นไร ทูลขอสำเนาใหม่ได้ วิตกกลัวแต่จะประชวร ซึ่งไม่อยากให้เป็นจริง คิดจะเขียนหนังสือนอกเวรมากราบทูลในเมื่อวันพุธ แต่ไม่ทันเขียนพอถึงวันอังคารบุรุษไปรษณีย์ก็นำไปส่ง ตรวจดูลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๔ ตราฆ่าสแตมป์ที่บีนังเป็นวันที่ ๒๕ แต่ตราที่รับกรุงเทพ ฯ ยิดไปถึงวันที่ ๒๙ คือวันที่บุรุษไปรษณีย์นำไปส่งนั้นเอง เหตุใดจึงล่าช้าไปก็ไม่ทราบ ตรวจดูซองก็เรียบร้อยดี จึงนึกว่าจะเป็นเหตุเกี่ยวด้วยการหยุดพักฤดูมัสก็เป็นได้

ดูรูปฉายและพระนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพุกามครั้งนี้ มีบรรยายด้วยวัดสัพพัญญู และวัดทันตบัลลังก์ แต่เผอิญมีแผนผังวัดอานันท์ติดมาในรูปฉายด้วย ทำให้เกิดความเห็นขึ้นต่อไปว่า แบบสร้างพระมหาธาตุมีวิหารสี่ทิศของเรา เช่นพระมหาธาตุวัดพิษณุโลกเป็นต้น ก็เป็นแบบเดียวกันกับวัดอานันท์นั่นเอง หากวิหารห่างองค์พระธาตุเสียหน่อย ส่วนวัดอานันท์นี้วิหารติดกับองค์พระธาตุทีเดียว พิจารณาดูวัดสัพพัญญกับวัดทันตบัลลังก์ ก็เห็นว่าทำเอาอย่างวัดอานันท์นั่นเอง แต่ยกเอาพระพุทธรูปเข้าไปตั้งไว้ใต้พระสถูป ท่วงที่ไปทางตั้งพระในมณฑป แต่ทรงทั้งหมดทำสู้วัดอานันท์ไม่ได้ เพราะไม่กินกันสนิทตลอดไม่ทำให้นึกอยากไหว้ท่านผู้ออกแบบเหมือนวัดอานันท์

นึกสงสารฝ่าพระบาทตามที่ตรัสพรรณาถึงต้องทรงพระดำเนินบุกไปด้วยพระบาทเปล่า เจ้ากรรมจริง ๆ สิ่งทั้งหลายนี้ก็อยู่ในความใฝ่พระทัยทั้งสิ้น แต่ต้องลำบากที่ทรงรองพระบาทไม่ได้ นึกถึงตนเองก็ได้รับความลำบากมากในเรื่องถอดรองเท้า เพราะเราฝึกตัวเป็นผู้ดีเกินไป ไม่ใช้เท้าเปล่าเสียเลย

รูปฉายพระพุทธรูปต่าง ๆ นั้นดี ทำให้เห็นฝีมือพม่าเก่าชั้นทำเอาอย่างอินเดียได้มาก ฝีมืออินเดียแท้ก็ปนอยู่ในนั้นเหมือนกัน

เงินต่าง ๆ นั้นเห็นได้ว่าทั้งหมดเป็นของเก่ามาก เพราะทำได้เถวเต็มที่ เว้นแต่สองอันซึ่งมีรูปภาพนั้นแหละเห็นได้ว่าเป็นของชั้นหลังเมื่อ

มีผู้จำเริญขึ้นแล้ว หนังสือในนั้นเป็นพวกเดียวกับ "เยธมฺมา" ที่พระปฐมเจดีย์มีประโยชน์ยิ่งที่เพิ่งได้ทราบตามตรัสอธิบาย ว่าเงินเมืองพม่าเป็นเงินอินเดีย ไม่มีเงินในบ้านเมืองใช้ เป็นเหตุให้นึกพมใจว่าเราขนหน้ากว่ามาก

คลังที่เก็บโบราณวัตถุตามที่ตรัสเล่านั้น เหมือนกับที่เขาทำที่ไว้พระนครหลวง แต่ที่เมืองเขมรนั้นเขามีพิพิธภัณฑสถานจริง ๆ อยู่ที่เมืองพนมเพญ ของที่เขาเลือกเอาไปไว้ที่พิพิธภัณฑสถาน ของสัพเพเหระจึงตกอยู่ที่คลัง แต่ของซึ่งอยู่ที่คลังนั้นก็มิใช่เดวจนถึงดูไม่ได้ เป็นแต่ไม่ดีเลิศพอที่จะเอาไปไว้พิพิธภัณฑสถานให้แน่นเสียเท่านั้น

ครานี้จะกราบทูลตอบความที่มีลายพระหัตถ์

ตามที่ทรงพระเมตตาโปรดคัดข้อความในกฎมณเฑียรบาลประทานไปนั้นดีมาก ทำให้รู้ได้ว่าระเบงนั้นเป็นคนละอย่างกับทั้งระบำ และทั้งระบำระเบงเป็นของที่มีมานานแล้ว แต่การที่จะแปลกฎมณเฑียรบาลนั้นยากเต็มที พูดสั้นและพูดถึงสิ่งที่เราไม่รู้ ดังเกตว่าที่เป็นข้อกฎหมายนั้นอ่านเข้าใจได้ง่ายกว่าข้อที่เป็นประเพณี สงสัยว่าข้อที่เป็นประเพณีจะคัดของเก่าขึ้นไปอีกมาลงไว้ จึงได้เข้าใจยากยิ่งหนัก ส่วนข้อกฎหมายโดยมากคงเป็นของแต่งขึ้นใหม่ให้สมด้วยกาละเทศะ จึงค่อยเข้าใจได้ง่ายขึ้น

กระบวนเล่นโหม่งครุ่มตามที่ตรัสยกเป็นอุทาหรณ์ขึ้นเป็นสองอย่าง

คือตีไม้อย่างหนึ่ง ตีกลองอย่างหนึ่งนั้น พาให้นึกขันได้ว่ามีท่าท่าอีก
อย่างหนึ่งด้วย ท่าที่ทำนั้นจำมาได้สามท่า คือชูไม้เอาปลายเกยกันเรียก
ว่าบัวตูมอย่างหนึ่ง ชไม้เอาปลายถ่างออกเรียกว่าบัวบานอย่างหนึ่งกับ
เอาโคนไม้จดที่ปากยื่นปลายออกมาเรียกว่าช้างประสานงาอีกอย่างหนึ่ง
เมื่อทำท่าเหล่านี้ยักเอวไปตามจังหวะ รวมทั้งหมดนับที่เคยเห็นเป็น
เล่นอยู่สามกระบวน คือ ๑ ตีไม้ ๒ ตีกลอง ๓ ทำท่า แต่จะเอา
กระบวรเล่นเหล่านี้เข้าปรับกับกฎมณเฑียรบาลซึ่งเรียกว่า กายกชะแม่
มหาเกก ก็ไม่แน่ใจว่าจะลงกันได้หรือไม่ คำทั้งสามนั้นจะเป็นนาม
หรือกริยาก็ไม่ทราบ

กุลาตีไม้เล่นได้ว่ามีตีสามท่า ตีคนเดียวเหมือนตีกรับนั้นอย่าง
หนึ่ง ตีคู่เหมือนเด็กเล่นตบแปะนั้นอย่างหนึ่ง ตีวงไม้ขวาตีกับคนขวา
ไม้ซ้ายตีกับคนซ้ายนั้นอีกอย่างหนึ่ง กลองก็ตั้งกลางวงแต่ไม่เคยเห็นตี
เลย ครั้งหนึ่งไปยืนดูได้ยินว่าเมื่อไรจะตีกลอง นายผู้ไปนั่งอยู่ก็กับ
ได้ยินเข้า ร้องบอกว่า “เฮ้ย ตีกลอง” พวกที่เล่นก็ตรูเข้าไปไม่มีท่า
มีทาง ตีคนละคนละตามไม่มีจังหวะจะโคน ดูเป็นทำตามบุญตามกรรม
เสือว่าตามที่เล่นกันมาเห็นจะไม่เคยตีกลองเลย

เรื่องผ้าลายนั้น สืบได้ความมากออกไปว่า ฝรั่งที่เริ่มตั้งทำขึ้นใน
เมืองไทยนั้น ชื่อมิสเตอโรส์ อยู่ห้างยุไนเตดอินยิเนียริง เขาว่าฝ่า
พระบาทก็ทรงรู้จัก เขาสั่งเครื่องจักรเด็ก ๆ เข้ามาทำ พระเทวาภินิม

มิตเป็นผู้ออกแบบลายไปขายแบบละสองร้อยบาท ทำไปไม่มีกำไร จึงเซ้งให้เจ๊กไปทำต่อไป ตราที่ประทานไปเป็นตราของเจ๊ก เป็นแน่ ว่าผ้าลายไทยเป็นผ้าทำเมืองไทย ไม่ใช่ทำเมืองญี่ปุ่น ผ้าญี่ปุ่นที่ว่า ดอกโต ๆ จะชายทั้งกุลีนั้น ผู้ได้เห็นยืนยันว่าไม่ใช่ลายไทย เป็นลายสมัยใหม่น่าเกลียด

เรื่องผ้าลายย่ำมะหวาดพระยาอนุมานว่าได้ถามนาย เอ. อี. นานา เขาว่าเป็นผ้าลายพื้นขาวดอกม่วง ผู้ดีแต่ก่อนชอบใช้ ที่ชื่อว่าผ้าย่ำมะหวาดนั้นเป็นคำไทย ไม่ใช่คำแขก พระยาอนุมานประหลาดใจ ว่าไม่เคยทราบเลยว่าผ้าย่ำมะหวาดนั้นจำกัดว่าต้องเป็นพื้นขาวดอกม่วง แต่เขาเป็นผู้ชำนาญก็ฟังไว้ที แล้วมานึกแปลคำย่ำมะหวาดซึ่งเขาว่าเป็นคำไทย เห็นอาจจะเป็นยามะหวดได้ ด้วยตำรับยาสมะหวดคือสีม่วง ครั้นไปถามแขกอีกคนหนึ่ง เขาว่า ย่ำมะหวาด เป็นชื่อเมืองอุมดาหวาด ครั้นไล่เรียงว่าอยู่ที่ไหน เป็นเมืองทำผ้าขายหรือ ผู้บอกก็บอกไม่ได้ ว่าไม่เคยหาได้ยินแต่ชื่อ พระยาอนุมานค้นหาในแผนที่ก็ไม่พบ ตกลงเป็นระงับไว้ที

เรื่องวาลวิชนี ได้ให้พระงั่วไปถามพระมหาเอียน ซึ่งเป็นครูสอนหนังสือ ว่าได้พบคำพัดคำแส่ในภาษาบาลีอย่างไรบ้าง เธอจึงได้นำคำพระมหาเอียนมาบอกว่า วาลวิชนี มิใช้แต่ในเครื่องราชกกุธภัณฑ์ จะมีสันฐานเป็นอย่างไรไม่ทราบ ส่วนที่พระใช้เคยพบมาสอง

อย่าง เรียกว่าจิตรวิชนี อย่างหนึ่ง ทำด้วยอะไรไม่ทราบ รู้ได้แต่เพียงว่าเป็นพัดสำหรับท่านผู้จะแสดงธรรมในที่ประชุมใหญ่ถือ อีกอย่างหนึ่งนั้นถือกันโดยมาก ทำด้วยใบตาล เรียนว่าตาลปัตร ส่วนแส้นั้นแส้ขนสัตว์ไม่เคยพบ เคยพบแต่แส้ขนม้า เรียกว่า สก เส้นเดียวก็มี สองเส้น (เป็นไม้ขลัย) ก็มี ตกลงยังไม่ได้เรื่อง แต่พอได้เค้าว่า ที่แปลคำ วิชนี ว่าพัดนั้น เห็นจะได้หลักจากคำ จิตรวิชนี นั้นเอง และหลักที่กล่าวถึงจิตรวิชนีนั้นเอง ซึ่งนำมาทำพระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิโมกถือพัด ตลอดถึงพระชัยต่าง ๆ

กฎมนเทียรบาล พม่า เห็น จะ ต้อง สอบสวน แก้ไข อีก หลาย แห่ง เกล้ากระหม่อมกำลังทำบันทึกถวาย พระยาอนุมานสนุกใหญ่ถึงจับตัว พระยาอินทรมนตรีมาต้น พระยาอินทรมนตรีรู้มาก บอกว่าภาษาพม่าก็นำภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้มาก เช่นไทยเหมือนกัน แต่เอามาเขียนเฉไฉไปเสียหมด ถ้าไม่รู้ความหมายแล้วจะรู้ไม่ได้เลยว่าเป็นภาษาบาลีสันสกฤต จะทูลถวายตัวอย่าง เช่นมณฑปพระกระยาสนาน ซึ่งในกฎมนเทียรบาลพม่าว่าพม่าเรียก สคนาน Thaga - nan นั้น พระยาอนุมานดูสอบเบอม่ากาเซตเตียร พบว่าตกหนังสือไปตัวหนึ่ง ที่ถูก Thagya-nan แล้วมาสอบความหมายได้ความว่า Thagya เป็นภาษาสันสกฤต คือ ศักระ nan เป็นภาษาพม่า ว่าปราสาท คือว่าศักรปราสาทหรืออินทรปราสาทนั่นเอง อีกคำหนึ่ง Mye-nan ฝ่าพระบาทรงสันนิษฐานว่า Mye จะเป็นเมรุ จึงทรงผูกชื่อประทานไว้เป็น

สุเมรุมหาปราสาท แต่มาสอบได้ความว่า มเย เป็นภาษาพม่า หมายความว่าแผ่นดิน พอเกล้ากระหม่อมก็จะแก้ ข้อภูมปราสาทในเมืองเขมรก็เข้ามาสู่ญาณทันที แม้เรียก ภูมิมหาปราสาท ทีก็จะไม่เดาทูลให้ทรงทราบไว้เท่านั้นที แล้วจะส่งบันทึกรายละเอียดมาถวายควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

วันที่ ๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูลสมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒ มกราคม แล้ว ที่ได้ทรงรับจดหมายเวรช้าไปหลายวันเห็นจะเป็นด้วยพนักงานหยุดคฤศต์มัสนั่นเองคิดไม่เห็นอะไรอื่น ที่เดยเป็นเหตุให้ทรงห่วงเกรงว่าหม่อมฉันจะป่วยนั้น ก็เป็นด้วยทรงสิเนหาปราณี หม่อมฉันขอบประคุณมาก ที่จริงนั้นสบายดีอยู่ รำคาญแต่หูตึงเท่านั้น เวลานี้บนังเริ่มเข้าฤดูแล้งมีลมหนาวและอากาศแห้งสบายกว่าเดือนก่อน พวกทมิฬกำลังตงมือตระเตรียมจะทำพิธีกติเกยา ซึ่งได้เห็นและได้เคยทูลแล้ว ๒ ครั้ง ที่ท่านทรงระลึกถึงท่าพวกโหม่งครุ่มได้อีก ๒ ท่านั้นถูกแล้ว หม่อมฉันลืมไปเสีย มาคิดดูดูเหมือนรำท่าทั้ง ๓ นั้นต่อกันดังนี้ ท่าที่ ๑ ถวายบังคมแล้วลุกขึ้นยืนเอียงกลองร้องถัดท่าถัดไปตามจังหวะฆ้อง

ศัก ๓ รอบ แล้วเปลี่ยนเป็นท่าที่ ๒ ฆ้องตีรัวเป็นสัญญาให้หยุดยืน รอบกลองรำท่าบัวหงายบัวคว่ำยักตัวไปตามจังหวะฆ้อง แล้วเปลี่ยนเป็นท่าที่ ๓ ด้วยฆ้องย่ำสัญญาก่อน แล้วให้จังหวะตีไม้ ๒ หน ตีกลองหนหนึ่ง แล้วเต้นตีไม้เวียนกลองร้องถัดท่าถัดอย่างท่าที่ ๑ ต่อไปอีก

กุลาตีไม้นั้นหม่อมฉันเพิ่งนึกขึ้นได้ว่ามีบทร้อง

“ศักดานุภาพ เลิศลบแดนไตร
สิทธิครูมอบให้ จึ่งแจ้งกิจจา
ฤทธาเชี่ยวชาญชัย เห็นใดนะพ่อ
เหตุพระคุณปกเกล้า ไพร่ฟ้าอยู่เย็น”

เคยยินกันว่าเดิมหีนจะเป็นโคลง ๔ แล้วเลยเลือนไป น่าจะลงความเห็นว่าเดิมเห็นจะมีกระบวนร้องและมีบทร้องที่น่าฟัง ทั้งระบำระเบิงโหม่งครุ่ม และกุลาตีไม้ แต่ลืมหลุดหายไปเสียมาก เหมือนเช่นคำขึ้นต้นบทระเบิงว่า “โอละพ่อ” ก็มีคำคล้ายกันว่า “โอละเห่” อยู่ในเห่เรือและเพลงช้าที่ละครรำ และชอบใช้กันเคยไปจนกล่อมเด็ก ถึงเคยเรียกการกล่อมเด็กว่า “เห่” ดูมันจะมีมูลมาลึกซึ้งมากดังนี้

เรื่องแปลศัพท์ภาษาพม่านั้น หม่อมฉันแปลถวายไปเพียงเท่าที่ทำได้ด้วยไม่มีปทานุกรมและไม่มีใครที่รู้ภาษาพม่า จะเป็นที่ปรึกษาที่โปรดให้ตรวจสอบต่อไป สำหรับหนังสือกฎมนเทียรบาลพม่าที่จะพิมพ์นั้นควรแล้ว คำว่า Mye ที่ใช้เรียกมหาปราสาท จะตรงกับคำ "สุเมรุ" หรือไม่นั้นหม่อมฉันไม่รับประกัน แต่มีอธิบายภาษาอังกฤษบอกไว้ (เผอิญจำไม่ได้ว่าอยู่ในหนังสือเรื่องไหน) ว่าหมายความว่าเขาพระสุเมรุที่อยู่กลางโลก แต่ถ้าสอบได้เป็นหลักฐานอย่างไรก็ขอให้ทรงแก้ไขตามทรงพระดำริห์เห็นว่าจะถูกนั้นเถิด

หม่อมฉันถวายเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๙ ท่อนที่ ๒ มากับจดหมายฉะบับนี้อีกตอนหนึ่ง มีรูปประกอบ ๗ รูป คือ

๑. ทางขึ้นไปที่พระมหาธาตุสิงคุดร
๒. พระมหาธาตุสิงคุดร (พม่าถ่าย) ดูใกล
๓. พระมหาธาตุสิงคุดร ดูใกล้
๔. พวกเราชนบูชา กับพวกกรมการเมือง และกรมการรักษาพระมหาธาตุ
๕. พวกชาวเมืองบูชาพระมหาธาตุสิงคุดร (พม่าถ่าย)
๖. พระโตที่เมืองแปร
๗. พวกเรากับกรมการเมืองทรบรอง พม่าถ่าย ณ ทพัก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๙ เที่ยวเมืองแปร (ต่อ)

เวลาบ่าย ๑๖ นาฬิกา (วันพุธที่ ๕ กุมภาพันธ์นั้น) ไปบูชา พระมหาธาตุสิงคุดร พวกกรมการพม่าทั้งลูกเมียและคนนำทางที่ไป เมื่องสารเชดด้วยกันเมื่อตอนเช้ามาตามไปด้วยอีก และจัดเครื่องสักการะไปให้พวกเราบูชาด้วย เมื่อไปถึงแถบบริเวณวัดพระมหาธาตุสิงคุดรก็เป็นเค้าเดียวกันกับวัดพระเกศธาตุและพระมุเตา คือที่หน้าบันไดทางขึ้นเนิน (จะมีกี่ทางฉันไม่ได้สังเกต) ก่อรูปสิงห์นั่งขนาดใหญ่โตไว้คู่หนึ่ง ประตูทางขึ้นทำเป็นศาลายอดปราสาททางขึ้นบันไดต่อไปเป็นฉนวนมีหลังคาต่อกันขึ้นไป มีศาลายอดปราสาทคั่นเป็นระยะสองข้างทางตั้งร้านขายของ มีทางประทักษิณชั้นล่างชั้นหนึ่งก่อนจึงถึงลานพระเจดีย์ แต่เนินเขาอยู่ข้างเตี้ย และองค์มหาธาตุสิงคุดรก็ย่อมกว่าพระเกศธาตุและพระมุเตา เรื่องตำนานพระมหาธาตุสิงคุดรเริ่มต้นก็อ้างเนื่องถึงเรื่องพระพุทธประวัติเหมือนกัน ว่าในกาลครั้ง ๑ พระพุทธองค์เสด็จมาโปรดสัตว์ ประทับอยู่ที่เกาะ "เชงคยัน" Zeng Gyan ในแถวนั้น มีพญานาคมาเฝ้าด้วยความเลื่อมใส แล้วทูลขอสิ่งอนุสรณ์ไว้สักการบูชา พระพุทธองค์ตรัสว่าได้ประทานพระเกศาแก่บุรุษพี่น้อง ๒ คน ชื่อตปุสสะ กับ ภัลลิกะ ชาวเมืองสะเทิมไว้ให้สร้างพระเกศธาตุแล้ว พญานาคกราบทูลขอให้มีที่บูชาเช่นนั้นอีก

สักแห่งหนึ่ง ถ้าไม่ประทานสิ่งอนุสรณ์แก่ตน ก็ขอเพียงให้ได้รับ
รักษาไว้ให้แก่บุรุษตปุสสะและภัลลิกะ พระพุทธองค์จึงทรงเสย
พระเกศาประทาน ๓ เส้น ฝ่ายพญานาคก็เอาหีบแก้วมรกตรับเส้น
พระเกศาไปประดิษฐานไว้บนยอดไม้ต้นหนึ่ง ครั้นบุรุษตปุสสะกับ
ภัลลิกะไปถึงที่นั้น เห็นรัศมีส่องสว่างอยู่บนยอดไม้ มีขึ้นไปดู เห็น
เส้นพระเกศาเหมือนอย่างพระพุทธองค์เคยประทานแก่ตนแต่หนหลัง ก็
ช่วยกันสร้างพระเจดีย์ขึ้น บรรจุเส้นพระเกศาไว้ที่บนยอดเนินเขานั้น
แต่เมื่อบุรุษทั้ง ๒ กลับไปได้ ๗ วัน (แผ่นดินไหว) พระเจดีย์องค์
นั้นทรุดจมลงในแผ่นดินหายไปเสียช้านาน จนถึงสมัยพระเจ้าทุตตะบอง
ครองประเทศนั้น ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ได้ทราบเรื่องแต่
หนหลัง จึงตั้งอธิษฐานอัญเชิญพระเกศธาตุ พระเจดีย์ก็โผล่กลับ
ขึ้นมาประดิษฐานอยู่อย่างเดิม พระเจ้าทุตตะบองจึงทรงสร้างเป็น
พระมหาธาตุสำหรับบ้านเมือง และพระเจ้าแผ่นดินภายหลังก็ทรง
ปฏิบัติบูชาสืบมา มีรายการปรากฏในพงศาวดารพม่าชั้นหลัง ว่า
พระเจ้าอลองพระได้บีดทองทั้งองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๖ และต่อมา
พระเจ้าสาวดี (พระชนกของพระเจ้ามินดง) ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์
ให้ทำฉัตรใหญ่บั๊กบนยอดและบีดทองใหม่ทั้งองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕
อีกครั้งหนึ่ง พิเคราะห์ตามรายการที่ว่ามา ประกอบกับรูปทรง
พระมหาธาตุสิงคุดรดูชอบกล ด้วยทรงพระมหาธาตุสิงคุดรผิดกับ

พระเกศธาตุและพระมุเตาทั้ง ๒ องค์ ตอนล่างตั้งแต่ชั้นทักษิณชั้นไป
จนถึงหลังองค์ระฆัง ดูรูปทรงคล้ายกับพระมหาธาตุชัคนที่เมืองพุกาม
หรือถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ดูเป็นรูปพระเจดียพม่า ตอพนองกระฆังขึ้น
ไปจึงขยายยอดให้สูงและใหญ่เกินส่วนเพื่อจะบรรจุฉัตรใหญ่ซึ่งทำขึ้น
ใหม่ สมกับกล่าวในตำนานว่าลักษณะพระมหาธาตุเช่นเป็นอยู่ทุกวันนี้
พระเจ้าสารวดีทรงปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ขนาดพระมหาธาตุ
สิงคุดร สูงแต่พื้นถานชั้นไปจนถึงยอดฉัตร ๓๕ วา ในถานรอบองค์
พระมหาธาตุมีวิหารที่บูชาและมีต้นไม้เงินทองรายรอบ ฐานพระเจดีย์
มณฑปสำหรับไว้พระพุทธรูปก็มีมาก แต่สร้างข้างด้านนอกทางด้าน
ชาลาถานทักษิณทั้งนั้น สร้ายรายเรียงเป็นหลายแถว มีทางเดิน
ระหว่างมณฑปออกไปถึงศาลารายซึ่งอยู่ภายนอกที่สุด ประหลาดตา
อยู่อย่างหนึ่งที่พระพุทธรูปตั้งตามมณฑป ฝีมือทำงามน่าชมมีมากกว่า
ที่ไหน ๆ หมด แต่เป็นแบบพระสมัยชั้นหลัง มีทั้งพระหล่อทอง
สัมฤทธิ์และพระศิลาขาว ชะรอยจะมีช่างฝีมือดีกว่าเมืองอื่น ๆ อยู่
ที่เมืองแปรในสมัยอันหนึ่ง น่าชมอีกอย่างหนึ่งที่วัดพระมหาธาตุ
สิงคุดรยังบริบูรณ์ไม่ถูกไฟไหม้หรือแผ่นดินไหว ได้เห็นของเก่ายังดี
อยู่โดยมาก มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยก่อเป็นอย่าง “พระโต”
อยู่ที่เชิงเนินองค์หนึ่ง ขนาดสักเท่าพระพุทธรูปที่วัดไชโย สร้างไว้
กลางแจ้ง ดูลักษณะไม่ใช่ของเก่าแก่นัก เดี๋ยวนี้พวกสัปบุรุษ

กำลังทำวิหารเสาเหล็กโปร่งอย่างที่วัดพระนอน ณ เมืองหงสาวดี ยกเสาขึ้นไว้บ้างแล้ว

ตรงนี้จะกล่าววินิจฉัยเรื่อง "พระโต" แทรกลงสักหน่อย อันพระพุทธรูปสร้างขนาดใหญ่อย่างเรียกกันว่า "พระโต" นั้น จะสร้างเป็นพระนั่งขัดสมาธิอย่าง "พระเจ้าพนัญเชิง" ที่พระนครศรีอยุธยา๘๘ เป็นพระนั่งห้อยพระบาทอย่าง "พระป่าเลไลย" ที่เมืองสุพรรณบุรี๘๙ หรือเป็นพระนอนอย่าง "พระนอนจักรศรี" ที่เมืองสิงหบุรี๙๐ ไม่ว่าสร้างในประเทศไหน แม้จนประเทศญี่ปุ่น แต่โบราณเขาย่อมสร้างไว้กลางแจ้งอย่างเดียวกันกับพระเจดีย์ หาทำวิหารบังองค์พระไม่ การสร้างวิหารปกคลุมพระโตเป็นความคิดเกิดขึ้นแต่ชั้นหลัง ข้อนี้จะพึงคิดเห็นได้ เช่นพระเจ้าพนัญเชิงก็ดี หรือพระนอนใหญ่ที่ไหล่เขามไหศวรรย์เมืองเพชรบุรี๙๑ก็ดี เมื่อยังไม่มีวิหารคงแลเห็นองค์พระพุทธรูปงามเด่นแต่ไกล ที่ทำวิหารบังองค์พาให้เสียงามไป แม้พระโตซึ่งคิดประกอบกับแบบวิหารที่สร้างพร้อมกัน เช่นพระโตวัดกัลยาณมิตร และพระนอนวัดพระเชตุพนในกรุงเทพ ฯ เมื่อเข้าไปในวิหารก็ไม่เห็นองค์พระเหมาะตา เพราะเอาวัตถุที่ช่างโบราณเขาคิดสำหรับทำอย่างหนึ่งมาทำเป็นอย่างอื่น จึงพาให้เสียงามพระโตที่สร้างไว้กลางแจ้งเดียวนี้ก็มีทั้งในเมืองไทยและเมืองพม่า แต่ที่เมืองพม่าดูเหมือนจะเพิ่งคิดสร้างวิหาร เช่นพระนอนที่เมือง

หงสาวดีแลพระนั่งที่เมืองแปรนี้ บางทีจะสร้างที่อื่นอีกแต่ฉันไม่ได้เห็น สังเกตดูที่พม่าเอาเสาเหล็กโปร่งอย่างฝรั่งมาทำเสาวิหาร แม้บังองค์พระน้อยกว่าเสาก่ออิฐถือปูนดูก็ยังขัดตาอยู่นั่นเอง แต่ก็เป็นประโยชน์สำหรับรักษาองค์พระ จะติว่าการทำวิหารครอบพระโตไม่ดีเลยทีเดียวก็ว่าไม่ได้ เมื่อดูวัดพระมหาธาตุสิงคุดรแล้วกลับลงมาขึ้นรถเที่ยวดูเมืองจนจวนพลบจึงกลับที่พัก กรมการเขาจัดตำรวจพม่าหมวด ๑ มาอยู่ประจำให้เป็นเกียรติยศตั้งแต่แรกมาถึง ดูเหมือนจะเลือกคัดคนที่นับเป็นชั้นดีของเขามาอวดด้วย ดูล้วนกำลังหนุ่มฉกรรจ์ท่าทางชำนิชำนาญแคล่วมีเหรียญติดเสื้อแทบทุกคน เห็นจะได้ทำความชอบเมื่อครั้งปราบพวกขบถที่ฉันเล่าเรื่องมาแล้ว พอถึงตัวนายที่คุมหมวดก็เข้ามารายงานในภาษาอังกฤษบอกให้ทราบว่าจะมาอยู่ประจำรักษาพระองค์ ฉันก็ตอบขอบใจและเดินผ่านแถวตามธรรมเนียม

ค่ำวันนี้มองโปกินหัวหน้ากรมการที่ต้อนรับเชิญพวกเราไปกินอาหารที่บ้านเขา ว่าจะเลี้ยงอย่างพม่า พวกเราก็รับเชิญด้วยยินดี เพราะนึกอยากจะเห็นการกินของพม่าอยู่แล้ว พอเวลา ๒๐ นาฬิกาก็ไปพร้อมกัน เขาเชิญมองกยออู่ผู้พิพากษาที่เมืองแปร (คนนี้เป็นคนชาวยักไข่ ได้เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ) กับภรรยา และมองโปสันนายตำรวจรองตัวเขากับทั้งภรรยามาเป็นแขกด้วย นอก

จากนั้นก็มีแต่พวกเรากับพวกเจ้าของบ้านทั้งตัวและภรรยากับลูกสาวอีก ๒ คน การเลี้ยงเห็นจะจัดบรรจงมาก เวลาแยกไปพร้อมกันแล้วข่าวยังมาเชิญเมียเจ้าของบ้านไปครั้งถึง ๒ ครั้ง แต่อาหารพม่าที่เขาเลี้ยงนั้นผิดคาดหมาย ทั้งประหลาดใจที่อาหารพม่าเหมือนอย่างที่ไทยกินกันในกรุงเทพ ๆ ด้วย ลักษณะการเลี้ยงนั้นดังกับข้าวเรียงไว้เต็มบนโต๊ะ มีทั้งแกงเผ็ดแกงจืดผักจิ้มน้ำพริกกินกับปลาย่าง แต่น้ำพริกพม่าเรียกว่า "งาปี" (คำเดียวกับ "กะปิ" ของเรานั่นเอง) และมีของผัดพริกขิงและยำทอดผัดอย่างอื่นอีก พอเรานั่งโต๊ะคนรับใช้ก็ยกชามข้าวจ้าวมาให้เราตักแบ่งลงจานที่ตั้งตรงหน้าเรา ใครจะกินกับข้าวสิ่งไหนก็เลือกกินตามชอบใจ ปรุงรสกับข้าวก็อร่อยดีด้วย ผิดกันกับไทยแต่ที่พม่าไม่กินของหวาน (เช่นเดียวกันกับพวกมณฑลพายัพ) แต่วันนี้เขาหาของหวานอย่างฝรั่งมาเลี้ยง

เมื่อเลี้ยงแล้วออกมานั่งพูดจากันต่อไป ฉันปรารภขึ้นว่าฉันไปเมืองพม่าได้พบผู้คนและเห็นของต่าง ๆ พอใจมาก ขาดอยู่อย่างเดียวแต่ที่ไม่ได้เห็นการพ้อนรำของพม่า ฉันได้ยินว่ามีกระบวนพ้อนรำอย่างหนึ่งซึ่งพม่าได้ไปจากเมืองไทย อยากดูพ้อนรำอย่างนั้น พวกที่มากินเลี้ยงเขาบอกว่ามีละครโรงใหญ่ของ มองโปซิน ตัวละครสำคัญในเมืองพม่า มาเล่นอยู่ที่เมืองแปรหลายวันแล้ว วันเมื่อฉันไปถึงเขาเล่นเป็นคืนสุดท้าย พวกกรมการเขาได้ปรึกษากัน

แล้วว่าจะควรเชิญฉันไปดูหรือไม่ แต่เห็นกันว่าฉันเดินทางมาถึง
จนค่ำมืดเห็นจะเหนื่อยให้พักเอาแรงจะดีกว่า จึงมิได้บอกให้
ทราบ ฉันตอบว่าเสียดายที่เขาไม่ได้บอก ถ้ารู้ก็คงไปด เพราะฉัน
มาทางเรือไม่เหนื่อยอย่างไร ขณะนั้นมองกยออผู้พิพากษาพูด
ขันว่าดูเหมือนตัวมองโปซินยังอยู่ในเมืองแปร จะไปลองพูดจาหา
โอกาสให้ฉันได้ดูละครแล้วขันรถไป พวกที่ยังนั่งอยู่เขาเล่าเรื่อง
ประวัติของมองโปซินให้ฟัง ว่าเป็นนายโรงมีชื่อเสียงมาแต่ยังหนุ่ม
จนคนนิยมกันว่าเล่นละครไม่มีตัวสู ทั้งเมืองพม่า มองโปซินเล่น
ละคร หาเงินได้มาก จน สามารถ เลิกเล่น ละคร ไป ตั้ง ตัว ทำ มา หากิน
อยู่คราวหนึ่ง แต่ที่หลังไปเข้าหุ้นตั้งบริษัทค้าขายด้วยกันกับผู้อื่น
บริษัทนั้นล้มละลาย มองโปซินสิ้นทรัพย์หมดตัวจึงต้องกลับมาหา
เลี้ยงชีพด้วยเล่นละครอีก รวบรวมพวกละครทั้งชายหญิงได้สัก
๕๐ คนเที่ยวเล่นไปตามเมืองและตำบลต่าง ๆ คนยังติดมองโปซิน
เล่นที่ไหนก็มีคนไปดูมาก แต่ส่วนมองโปซินเองนั้นอายุได้ ๕๘ ปี
แล้ว บ่นอยู่ว่าเล่นมิค่อยไหว ถ้าได้เงินพอเลี้ยงตัวเมื่อใดก็จะเลิก
มองกยออผู้พิพากษาหายไปสักครึ่งชั่วโมงกลับมาบอกว่า ได้พบตัว
มองโปซิน ๆ อยากรำให้ฉันดูนัก ว่าพม่าที่รำอย่าง "โยเดีย" ได้
เลี้ยวน้อยตัว กระบวนรำอย่างโยเดียในเมืองพม่าจวนจะศูนย์อยู่
แล้ว แต่จนใจด้วยไม่รู้ว่าฉันจะมา ได้ส่งเครื่องโรงและพวกละคร

ไปยังเมืองจองเดเสียแล้วแต่เช้า ทั้งได้ประกาศที่เมืองจองเดว่าจะเล่นพรุ่งนี้เป็นคืนแรกด้วย พวกกรมการปรึกษากันเห็นอุบายอย่าง ๑ ซึ่งจะให้ฉันดูละครมองโปซินได้สมประสงค์ เพราะเวลารถไฟที่ฉันจะกลับเมืองร่างกุ้งกำหนดจะออกจากสถานีเมืองแปรเวลา ๒๑ นาฬิกาครึ่ง และจะไปถึงเมืองจองเดเวลา ๒๓ นาฬิกา ถ้าฉันไปจากเมืองแปรด้วยรถยนต์แต่เวลา ๑๙ นาฬิกาจะถึงเมืองจองเดราว ๒๑ นาฬิกา มีเวลาพอจะดูละครได้สัก ๒ ชั่วโมง แล้วจึงขึ้นรถไฟที่เมืองจองเดกลับเมืองร่างกุ้ง ฉันเห็นชอบด้วยก็เป็นอันตกลงกันอย่างนั้น

วันพฤหัสบดีที่ ๖ กุมภาพันธ์ เวลาเช้าพวกกรมการเชิญให้ไปดูตลาด ฉันให้แต่พวกเจ้าหญิงไป ส่วนตัวฉันอยู่กับเรือนที่พักด้วยมีกิจจะเขียนจดหมายตอบขอบใจเจ้าเมืองแปร และมีข้าราชการพม่าที่เป็นปลัดเมืองแปรมาหาด้วย เขาบอกว่ากลับมาจากเที่ยวตรวจราชการก็เลยมาหา ดูยังหนุ่มพูดภาษาอังกฤษคล่องเห็นจะเป็นเนติบัณฑิตที่ได้ไปเรียนมาจากยุโรป กิริยาอัชฌาสัยก็เรียบร้อยดี สนทนากันในทางสุนทรกถาเป็นพื้น แต่มีคำถามของเขาแปลกคำหนึ่งซึ่งฉันออกประหลาดใจ ถามว่าฉันคิดว่าญี่ปุ่นจะเอาเมืองพม่าด้วยหรือไม่ ความที่พม่าเหวาดเตียวในเรื่องนี้ฉันเคยได้ยินแต่เมื่อแรกถึงเมืองร่างกุ้ง ฝรั่งคนหนึ่งบอกว่ามีญี่ปุ่นที่ไปตั้ง

ค้าขายอยู่ในเมืองพม่าบางคนกำลังหาซื้อที่บ้าน พูดอวดว่าในไม่ช้า เมืองพม่าก็จะเป็นของญี่ปุ่น ฉันเห็นว่ามันเป็นแต่คำเล่าลือหลอก กันก็ไม่ได้นำพา เมื่อปลัดเมืองแปรถามถึงเรื่องญี่ปุ่นขึ้นอีก ฉันจึงตอบว่าญี่ปุ่นเขาจะคิดอย่างไรนั้นฉันไม่สามารถจะรู้ได้ แต่เห็นว่าเมืองพม่าอังกฤษถือว่าเป็นที่สำคัญในอาณาเขตแห่งหนึ่ง เพราะเป็นแหล่งน้ำมันดินเป็นต้น ถ้าญี่ปุ่นจะเอาเมืองพม่าก็ต้องรบกับอังกฤษก่อน การที่รบกันนั้นญี่ปุ่นจะต้องยกกองทัพเรือมาใกล้มากนัก เห็นยากที่จะมาแย่งเมืองพม่าจากอังกฤษได้ ต่อเมื่อเขาไปแล้วฉันจึงนึกเฉลียวใจว่าบางที ข่าวที่หนังสือพิมพ์เคยลือว่าไทยจะยอมให้ ญี่ปุ่น ยืดคลองกระ จะเป็นเหตุให้พวกพม่าระแวงว่าไทยจะช่วยญี่ปุ่นตีเมืองพม่าข้างทางบกตอกระมัง จึงอุบายถามหยั่งดูเลศนัย

บ่ายวันนั้นพวกเราสาละวนเก็บของลงหีบจะเดินทาง ไม่ได้คิดจะไปไหน แต่เมียผู้พิพากษาเอารถมารับเจ้าหญิงชวนให้ไปเที่ยว จะให้บอกปัดก็เกรงใจ จึงสมมติให้หญิงพูนกับหญิงพิลัยไปกับเขา แต่ที่จริงไม่ได้ไปเที่ยวที่ไหน พาตรงไปยังบ้านผู้พิพากษาที่อยู่บนเขา ด้วยเขาเตรียมจะเลี้ยงน้ำชา แต่เมียมาบอกเป็นชวนไปเที่ยว กลับมาพร้อมกันจนจวนค่ำ รับกินอาหารเย็นแต่ ๑๘ นาฬิกา กินแล้วแต่งตัว พอเสร็จพวกกรมการและผู้พิพากษากับทั้งภูเมียก็พร้อมกันเอารถมารับ ออกจากที่พักเมืองแปรเวลา ๑๙ นาฬิกา มีรถตำรวจนำ

หลังหนึ่ง รถพวกเราตาม ๔ หลัง หนทางที่มาดูเหมือนเลียบฝั่งแม่น้ำ เอราวดีลงมาสักครึ่งชั่วโมงแล้วถนนจึงโอนเข้าข้างใน แต่ภูมิที่จะเป็นอย่างไรแลไม่เห็นชัดด้วยเป็นเวลากลางคืน ผ่านหมู่บ้านใหญ่ ๆ ในระหว่างทางสักสองสามหมู่ จุดไฟฟ้าตามถนน (เพราะมีเทศบาล) บ้าง ไม่มีไฟฟ้าบ้าง ถึงเมืองจองเดสังเกตดูมีบ้านช่องแน่นหนา ถนนหนทางก็มีหลายสายล้วนจุดไฟฟ้า เห็นจะเป็นที่มีผู้คนและการค้าขายมาก รัฐบาลจึงเอาสถานที่ว่าการจังหวัดแปรมาตั้งที่นั่น พวกเราไปถึงโรงละครก่อนเวลา ๒๑ นาฬิกาสัก ๑๐ นาที พอเหมาะดี มีพวกกรมการเทศบาลเมืองจองเดมาคอยรับถึงที่จอดรถทั้งคณะ ทางที่เดินต่อไปถึงโรงละครก็มีโคมราย และให้พวกพลสำหรับดับเพลิงยืนแถวเป็นกองเกียรติยศรับทั้ง ๒ ข้างทาง นายกเทศบาลพาพวกเราเข้าไปยังที่นั่งที่จัดไว้ในโรงละคร มีน้ำร้อนน้ำเย็นหมากบุหรี่ตั้งเตรียมไว้รับเสร็จ

โรงละครนั้นอยู่ในที่ว่างห่างบ้านเรือน จะเป็นทุ่งหรือสนามไม่เห็นถนัด ปลูกเป็นโรงสำหรับเล่นชั่วคราว สัณฐานยาวรีคล้ายกับเต็นต์ละครม้า ขนาดก็จะเท่า ๆ กัน แต่ทำด้วยเครื่องไม้มุงจาก ฝาแผงรอบ มีประตูคนดูเข้าทางด้านสะกัดด้านหนึ่ง เวทีเล่นละครและห้องแต่งตัวละครอยู่ทางด้านสะกัดอีกด้านหนึ่ง ที่นั่งของคนดูอยู่กับพื้นดิน แต่จัดแปลกอยู่ ด้วยตั่งเก้าอี้ที่นั่งของคนดูชั้นที่หนึ่งที่สองตั่ง

ที่เฉลียงโรง ที่ในประธานตรงหน้าเวทีเป็นที่สำหรับพวกชอตัวชั้นที่
สามที่สนองดูกับพื้น ลักษณะที่แบ่งชั้นที่สามกับที่สกแปลก คนดูชั้น
ที่สามเสียค่าเข้าเท่ากับพวกชั้นที่สี่ แต่ต้องเสียค่าเช่าเสื่อเพิ่มอีกใบ
หนึ่ง สำหรับมีสิทธิที่จะเอาเสื่อไปปูข้างหน้า และนั่งบนเสื่อพวก
ละฝั่งไม่ต้องเบียดเสียดกับพวกอื่น พวกชั้นที่สี่นั่งกับพื้นดินปะปน
กันอยู่ข้างหลัง ตัวเวทีเหมือนอย่างละคร “ปราโมทัย” ของเราหมด
ไม่ต้องพรรณนา พวกปี่พาทย์อยู่ข้างหน้าเวที แต่เวลาเล่นละคร
พม่าผิดกับไทย ถึงโรงเวลา ๒๑ นาฬิกา เล่นไปจนรุ่งสว่างจึงเลิก
เขาบอกว่าถ้ามิฉะนั้นคนอยู่ตามบ้านนอกไม่มาดู ว่าได้น้อยเสีย
เปรียบพวกคนในเมือง และประสงค์จะดูมองโปซินด้วยกันทั้งนั้น
มองโปซินต้องแบ่งเวลาเล่นตอนหัวค่ำครั้งหนึ่งแล้วไปนอนเสีย ให้
คนอื่นเล่นไปจนดึกจึงตื่นขึ้นแต่งตัวกลับมาเล่นอีกครั้งหนึ่ง แต่อาจ
จะเป็นธรรมเนียมเดิมในการเล่นละครพม่าก็ได้ ฉันเคยได้ยิน
พระอรัญรักษา (ชอเหลี่ยง) กรมบ่าไม้เล่าว่า เมื่อยังมีพระเจ้า
แผ่นดินพม่า ละครเล่นในวังก็เล่นกันยังรุ่ง บางทีเล่นสองรุ่งสามรุ่ง
คิด ๆ กันก็ม

พอพวกเราไปนั่งเก้าอี้แล้วสัก ๕ นาฬิกา ถึงเวลาละคร ลงโรง
ปี่พาทย์ทำโหมโรงสักประเดี๋ยวเบิดม่าน ตอนแรกพวกละครนั่งเต็ม
โรงร้องเพลงไหว้ครู หมดเพลงแล้วมองโปซินกับนางเอก ๒ คนรำ

ให้วัครูจนหมดกระบวนแล้วปิดม่าน

สังเกตดูเครื่องแต่งตัวละครพม่า เครื่องแต่งตัวยืนเครื่องทีมองโปซินแต่ง ดูคล้ายกับรูปฉายที่พระเจ้ามินดงแต่งเต็มยศ คือเกล้าผมจุกโพกผ้าขาวอย่างใส่มงคล ใส่เสื้อกระบอกผ้าขาว นุ่งผ้าไหมลอยชายอย่างพม่า แต่คาดชายไหวชายแครงกำมะหยี่บักทองห้อยข้างหน้า เครื่องประดับที่ตัวจะมีอะไรอื่นอีกไม่ทันสังเกต เพราะนัยน์ตาลายเสียด้วยดูเหรียญห้อยแพรแถบสีต่าง ๆ ที่ติดอกมองโปซินเรียงเป็นแถว ๆ ตั้งแต่ตรงหัวไหล่ลงมาจนถึงพุง ถ้านับจำนวนก็เห็นจะไม่น้อยกว่า ๕๐ ใช่แต่เท่านั้น ข้างหลังยังมีติดเหรียญเช่นนั้นอีกเต็มหลัง ถ้าเป็นเหรียญบำเหน็จที่มีได้จากรัฐบาลต่าง ๆ ก็เห็นจะเกินจำนวนรัฐบาลที่มีในโลก แต่รูปร่างทรวดทรงมองโปซินยังดีผัดหน้าแต่งตัวแล้วดูเป็นหนุ่มราวอายุเพียงสัก ๓๐ ปี ยังพอผู้หญิงคิดได้ ท่าทางที่รำว่าตามตาไทยก็เห็นสมกับคำเล่าลือว่ามองโปซินรำดี พวกนางละครนั้นแต่งตัวเกล้าผมบนกบาล นุ่งผ้าไหมใส่เสื้อเอวเป็นปีก มีเครื่องประดับแวววาวเหมือนเพชรพลอยประกอบด้วยดอกไม้ เหมือนอย่างละครพม่าที่เคยมาเล่นในเมืองไทยไม่ต้องพรรณนา แต่ดูก็งามดี ตัวนางเอกเป็นชั้นผู้ใหญ่สักหน่อย พวกนางระบำกำนัดเป็นหญิงกำดังรุ่นสาวทั้งนั้น นอกจากนั้นยังมีผู้ชายเป็นพวกเสนาแต่งตัวใส่เสื้อสีต่าง ๆ นุ่งผ้าบ้างกางเกงบ้าง และมี

จำอวดสองสามคน (เขาว่าบางคนเล่นขบขันแต่อยู่ข้างจะหยาบ)
กระบวนเล่นที่เขาจัดสำหรับให้ฉันดูเป็นพิเศษนั้น เบิดม่าน
ที่ ๒ ตัวมองโปซินนั่งเตียงอย่างเป็นท้าวพระยา นางเอกนั่งสองข้าง
นางกำนัลนั่งเป็นแถวกับพื้น เหมือนอย่างว่าเสด็จออกพระโรงใน
มองโปซินลุกจากเตียงมายืนอยู่กลางเวทีพูดประกาศแก่คนดูอยู่นาน
ฉันฟังไม่เข้าใจ พวกกรมการเขาแปลให้ฟังว่าตอนต้นพูดแสดงความ
ยินดีที่ฉันไปดูและอำนวยพรแก่พวกฉัน แล้วเล่าถึงวิธีรำอย่างโยเดีย
ซึ่งเขาจะเล่นให้ฉันดูในวันนั้น แล้วกลับเข้าไปนั่งเตียง พวกนาง
กำนัลลุกขึ้นรำเข้ากับร้องเพลง "โยเดีย" การที่รำพ้อนเข้ากับร้อง
เพลงโยเดีย เห็นจะซักซ้อมกันในตอนกลางวันวันนั้นหลายเที่ยว ตัว
นางระบำสัก ๑๐ คน ต้องมีนางผู้ใหญ่ที่เป็นครูออกมายืนกำกับและ
ร้องนำอยู่ในวงด้วย เพลงที่ร้องก็สังเกตได้ว่าเป็นทำนองเพลงไทย
จริง เพราะเพลงพม่ามักมีทำนองกระโชกไม่ร้องเรื่อยเหมือนเพลง
ไทย เพลงที่เอามาร้องก็ไพเราะดี แต่จะเป็นเพลงไหนหาทราบไม่
ถามหญิงเหล่าที่รู้จักเพลงมากกว่าพื่อนที่ไปก็ว่าไม่รู้ พอหมดเพลง
บิดม่านครั้งที่ ๒ เบิดม่านครั้งที่ ๓ มองโปซินรำท่าพระรามถือศร
มีกระบวนเสนาตาม มองโปซินรำคนเดียวเป็นท่าเดินนาดกราย
เข้ากับจังหวะปี่พาทย์ ดูก็พอสังเกตได้ว่าเป็นท่าละครไทย เพราะ
ช้ากว่าแขกไม่กะดุ้งกะดิ้งเหมือนละครพม่า แล้วบิดม่านหมด

กระบวนที่เล่นสำหรับให้เราดู เปิดม่านที่ ๔ เล่นเป็นละครพม่า เรื่องนาง ๒ คนหิ้งหวงชิงพระเอกกัน ดูก็เล่นดีตามภาษาพม่า มิติดตลกถึงคนฮาแต่พวกเราไม่เข้าใจ พอจวนเวลาพวกเราจะต้องไปขึ้นรถไฟ เขาเรียกตัวมองโปซินออกมา "เผ้า" และผู้พิพากษาทำพวงมาลัยไปเผื่อฉันด้วย ฉันคล้องพวงมาลัยให้แล้วว่านให้เขาแปลคำชมเชยของฉันแก่มองโปซิน ๆ เลยขอหนังสือของฉันไว้สำหรับตัว ฉันก็ทำหนังสือชมส่งไปให้จากเมืองร่างกุ้ง พวกเราขอบใจจับมือลาพวกกรมการเทศบาลแล้วขึ้นรถไปยังสถานีรถไฟ คอยอยู่สัก ๒๐ นาทีรถไฟมาถึง ขอบใจจับมือลาพวกเมืองแปรอีกครั้งแล้วก็ขึ้นรถไฟกลับเมืองร่างกุ้ง ต้องนอนทนเขย่าขย้อนมาเหมือนเมื่อขึ้นไปเมืองมัณฑเล และยิ่งซ้ำร้ายด้วยกำหนดรถไฟถึงสถานีเมืองร่างกุ้งเวลาใกล้รุ่งวันศุกร์ที่ ๗ กุมภาพันธ์ ต้องตื่นขึ้นแต่งตัวและเก็บของแต่ ๔ นาฬิกาเศษ ถึงเมืองร่างกุ้งพอสาง ๆ สถานียังจุดไฟ ถึงกระนั้นมิสเตอร์คัสโตเนียนายห้างอิสต์เอเซียติคยังอุตส่าห์ไปรับถึงสถานี ขึ้นรถมาโฮเต็ลนึกสงสัยมากลางทางว่าจะไปเรียกให้เขาเปิดประตูโฮเต็ลอย่างไร แต่โฮเต็ลเขาเปิดคอยอยู่แล้ว เพราะมีพวกท่องเที่ยวกลับมาเวลานั้นเช่นเดียวกับพวกเราเนือง ๆ เขาต้องเตรียมคนไว้คอยรับแต่เช้ามืดทุกวัน พอเวลา ๘ นาฬิกา มิสเตอร์แนช กรมเลขาธิการของรัฐบาลกับกงสุลสยามมารับ และขอโทษที่ไม่ได้ไปรับถึงสถานี บอกตามตรงว่าเพราะเวลารถไฟมันวิปริตนัก

พอพบมิสเตอร์แนชกับกงสุลและกินอาหารเช้าแล้ว พวกเราก็ต่างเข้านอน ด้วยรู้สึกสะบักสะบอมด้วยกันทุกคน.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๙ มกราคม ๒๔๗๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓๑ ธันวาคม ประทานไปพร้อมพระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ ๕ เรื่องเที่ยวเมืองแปร (ท่อนที่ ๑) กับรูปฉายประกอบเรื่อง ๘ รูป ได้รับประทานแล้ว

พังตรัสเล่าถึงเมืองสารเขตร ไม่ปรากฏว่ามีสิ่งสำคัญอันใดนอกจากพระเจดีย์ใหญ่ ๕ องค์ อยู่ข้างเสียใจด้วยไม่สมคาด มีสิ่งที่ทำความพิศวงในใจให้แต่อย่างเดียว สิ่งนั้นคือหินซึ่งฟั่นเป็นรูปกลม มีลูกแก้วบัวหงายและจำหลักลายอย่างประณีต ดูในรูปฉายเห็นใหญ่โตจนคนชั้นไปยืนบนนั้นได้เป็นหลายคน แม้กระนั้นก็ยังหลวมอยู่มาก หินชนิดเดียวจะเป็นอะไรอยู่ที่ไหน อยู่อย่างไร แน่ว่าต้องเป็นของอยู่ในเมืองนั้น สิ่งก่อสร้างอันนั้นจะต้องเป็นสิ่งสำคัญซึ่งทำเป็นถาวรวัตถุอย่างแข็งแรง แต่ก็ไม่ปรากฏในหนังสือนำทางหรือใครทูลถวาย น่าประหลาดใจเป็นอันมาก หินชนนั้นเป็นพยานว่าเป็นของเก่า นำให้เห็นแน่ว่าเมืองสารเขตได้สร้างมานานแล้ว เป็นเมืองที่เก่าแก่มาก ตำนาน

นั้นเป็นของฝูกขึ้นทีหลังพึงไม่ได้ตามเคย

พระสถูปรูปโคมหวดคว่ำนั้น ถึงจะแปลกก็ดูไม่สู้ประหลาด เพราะที่มาก็มาแต่กองดินกองทรายนั้นเอง อย่างเดียวกับพระสถูปรูปบาตรรูปแตง รูประฆัง อะไรเหล่านั้น หากบันทรงให้มียอดแหลมเสียหน่อยหนึ่ง ถ้าจะว่าไปก็เป็นพวกเดียวกับพระธาตุ ในเมืองสุโขทัยและเมืองอู่ทองของเรานั่นเอง ซึ่งเกล้ากระหม่อมได้ตั้งชื่อเรียกไว้ว่าพระเจดีย์รูปพุ่ม

พระสถูปรูปกระบอกนั้นแหละประหลาดอยู่มาก พิจารณาในรูปลายเห็นเป็นก่อด้วยอิฐ ที่ปลายกระบอกมีลาย ดูที่จะเป็นกระจังปากบัลลังหรืออะไรเทือกนั้น แต่เป็นรอยรอตัดหรือพังทะลายเสีย ที่ปรากฏอยู่ในรูปเหนือนั้นขึ้นไป เป็นรอยก่อด้วยอะไรเป็นก้อน ๆ เห็นจะเป็นก้อนหิน เป็นจอมแหลมขึ้นไป เข้าใจว่าเป็นของเสริมขึ้นภายหลัง สงสัยว่าไม่ใช่รูปเดิมเป็นอย่างนั้น ตามที่ตรัสอ้างว่าได้เคยทอดพระเนตรเห็นมามีในเมืองคันธารราษฎร์ แต่หาได้ตรัสบรรยายไม่ว่าที่นั้นมีรูปร่างเป็นอย่างไร ถ้าจะสันนิษฐานตามกระบวนช่าง หากว่าลายซึ่งมีเหลืออยู่นั้นเป็นกระจังปากบัลลังแล้ว ต่อนั้นขึ้นไปก็จะต้องเป็นลูกแก้วแล้วก็ถึงบัวหงายหน้ากระดาน ไปสมกันเข้ากับหินกลมชั้นใหญ่ อันได้กล่าวถึงแล้วข้างต้นนั้น ทำให้สงสัยว่าหินชั้นใหญ่นั้นจะเป็นปลายของกระบอกนั่นเอง สำเร็จรูปเป็นเหมือนเรือนหมากรุกฝรั่ง ถ้าเป็นเช่นนั้น

กระบอกนั้นก็จะเป็นแต่เพียงฐาน ไม่ใช่องค์พระสถูป แล้วบนนั้นจะเป็นอะไร คิดไปก็เห็นว่าจะต้องเป็นองค์พระสถูป ถ้าเป็นเช่นนั้นก็เป็นแบบเดียวกับพระธาตุสุโขทัย อันมีพระสถูปตั้งอยู่ปลายหลัก ผิดกันแต่สุโขทัยเป็นหลักไม้สิบสองมุม ที่สารเขตรเป็นหลักกลม กลมกับแปดเหลี่ยมหรือไม้สิบสองก็เป็นอันเดียวกัน หากลากต่างกันไปเท่านั้น แต่นี่เป็นความฝันทั้งสิ้น อาจผิดมากกว่าถูก

แม่น้ำอิรวดีเดิมคงผ่านเข้าไปใกล้เมืองสารเขตร แต่ภายหลังเปลี่ยนทางใหม่มาทางเมืองแปร แม่น้ำเก่าตื้นตัน จึงทำให้เมืองสารเขตรขึ้นไปอยู่บนดอนห่างแม่น้ำถึง ๑๕๐ เส้น ถ้าค้นดูคงเห็นรอยแม่น้ำเก่า

ชื่ออันหนึ่งในตำนานเมืองสารเขตร ซึ่งเชียนตัวโรมันว่า Te Pa เห็นจะเป็น เทพา

ในลายพระหัตถ์ตรัสเล่าถึงได้ทรงจัดให้มีการเลี้ยงน้ำชา ประทานแก่ชายทรงวุฒิชัยกับหญิงแดง มีเจ้านายวงศ์ญาติซึ่งเชิญมาได้ถึง ๑๖ องค์ รู้สึกยินดีด้วยมาก เป็นการ “ พร้อมพี่พร้อมน้อง ” ส่งสารชายทรงวุฒิชัย การแต่งงานทางในกรุงเทพ ฯ ไม่มีผู้ใหญ่ช่วยเหลือ ทราบว่าเจ้าพระยายมราชไปเป็นตัวยืนช่วยจัดการ ทุกอย่างก็เป็นการดีแล้ว

ได้ความรู้เพิ่มมาอีกน้อยหนึ่งซึ่งควรจะกราบทูล พระยาอนุรักษ์

กลับมาจากยุโรป เกล้ากระหม่อมไปเยี่ยม เขาเชิญให้ดูของที่เขาหาเก็บมาแต่ยุโรป ต้องชมเขาว่าดี เพราะเขามีหลักเก็บ ไม่ใช่พบอะไรก็ซื้อมา หลักของเขาคือเก็บตุ๊กตาแต่งตัวตามอย่างพื้นเมืองที่เขาได้ไปถึงมาแห่งละคู่ ผู้ชายหนึ่ง ผู้หญิงหนึ่ง กับโลหะตราที่ใช้ในเมืองนั้น เขาเห็นเกล้ากระหม่อมเอาใจใส่ตรวจตราดูตุ๊กตาถี่ถ้วน เลยฉุกถามไปหยิบตุ๊กตาไทยมาอวดอีก ๓ ตัว เป็นตุ๊กตานุ่งผ้าอย่างต่าง ๆ พระยาอุทัยธรรมผู้บิดาทำให้ไว้เพื่อสอน มี

๑. นุ่งสมปักลายชักพก แบบนี้เคยเห็นมาแล้วไม่ตื่นใจ

๒. นุ่งบ่าวซุน แบบนี้เคยเห็นมาแล้ว พระยาแรกนาแลยืนชงชานุ่งอยู่เสมอ

๓. นุ่งเกยวเกไล แบบนี้ไม่เคยเห็น ได้ยินแต่ชื่อ ตามตัวอย่างเป็นใช้ผ้านุ่งลายสองผืน ผืนหนึ่งนุ่งโจงกระเบนตามปกติทับบนสนับเพลา อีกผืนหนึ่งคาดพุง ชายหนึ่งไว้สั้นหายอยู่ที่เอวนาด อีกชายหนึ่งปล่อยยาวแผ่เลยลงไป แล้วกลับทบชายขึ้นมาเหน็บไว้ที่พก ทำให้แปลกำที่เรียกผ้านุ่งลายว่าเกยวลายขึ้นมาได้ สงสัยมานานแล้วว่าคำเกยวนี้หมายความว่าผูก แต่ไฉนจึงเรียกผ้านุ่งว่าผ้าเกยว ก็มาแปลออกเมื่อเห็นตุ๊กตานุ่งเกยวเกไลนี้ ผ้าผืนที่ใช้นุ่งจะต้องเรียกผ้านุ่ง ผืนที่คาดจึงควรเรียกว่าผ้าเกยว เดิมทีคงเป็นผ้าคนละอย่าง ผ้านุ่งกว้าง ผ้าคาดแคบ แต่นาน ๆ จะได้นุ่งกันทีหนึ่ง ผ้าคาดขาดสูญไป

คงมิใช้แต่ผ้านุ่ง เพราะใช้นุ่งอย่างอื่นกันอยู่มาก ถึงคราวจะนุ่งเกี่ยวเกไลกันขึ้น หาผ้าคาดไม่ได้ก็เอาผ้านุ่งนั่นเองเข้าคาดแทนผ้าเกี่ยว เลยพาให้ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ผ้านุ่งอย่างเดียวเรียกว่าผ้านุ่งกม์ เรียกผาเกี่ยวกม์

ที่กรุงเทพ ฯ หนาวเต็มที ที่จริงก็ไม่ใช่ว่าหนาวหนักจนถึงน้ำจะแข็งหรืออะไรเทือกนั้น แต่เรารู้สึกหนาวไปเอง เพราะว่าร้อน ๆ อยู่ก็เปลี่ยนเป็นหนาวมาฮวบเดียวปรอทลดถึง ๑๓ องศา ร่างกายเปลี่ยนตามไม่ทัน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์ที่
โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ
๙๓ ถนนบำรุงเมือง พระนคร
นายชวนชม บุญผสม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา
๒๔๙๙